DEMOKRATI Utredningen

Olydiga medborgare?

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR
SOU 1999:101

Ref kB
Occ SOU

Olydiga medborgare?

Om flyktinggömmare och djurrättsaktivister

Niels Hebert
Kerstin Jacobsson

Demokratiutredningens skrift nr 27

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 1999:101

SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie kan köpas från Fakta Info Direkt.

Beställningsadress: Fakta Info Direkt, Kundservice
Box 6430, 113 82 Stockholm
Tel: 08-587 671 00, Fax: 08-587 671 71
E-post: order@faktainfo.se

Omslag, foto: Tommy Ohlsson, SCANPIX
Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter
Elanders Gotab, Stockholm 1999

ISBN 91-7610-823-6
ISSN 0375-250X

Förord

Aktiva medborgare är ett demokratiideal. De uppfattas också som en bristvara i vår samtid. I den här skriften presenteras två synnerligen aktiva grupper av medborgare. De kan ses som grenar i de s.k. nya sociala rörelser som växt fram under de senaste decennierna.[1] I sina vardagsliv visar de solidaritet med människor och djur. De åberopar grundläggande humanistiska värden respektive svensk djurskyddslagstiftning. Men de använder sig ibland av medel som är olagliga. I den här boken intervjuas några av dem med avseende på såväl deras motiv som deras syn på andra, mer etablerade former av demokratiskt engagemang.

Den här skriften väcker frågor som Demokratiutredningen anser viktiga att diskutera för att förstå den svenska folkstyrelsens utveckling. Ledamöterna har dock inte tagit ställning till vare sig aktivisternas eller författarnas ståndpunkter.

Erik Amnå
Huvudsekreterare

[1] De nya sociala rörelserna analyseras närmare av Håkan Thörn i uppsatsen "Nya sociala rörelser och politikens globalisering" i vår forskarvolym VIII *Civilsamhället* (SOU 1999:84).

Innehåll

Inledning 7

Sociala rörelser 11
Vad är en rörelse? 11
Civil olydnad och direkta aktioner 24

Flyktinggömmarna 38
Organisation: "Det är en salig blandning..." 47
Politik och opinionsbildning 60

Djurrättsaktivisterna 73
Organisation: Från förening till nätverk 83
Politik och opinionsbildning 89

Slutsatser 103
Djurrättsaktivism och flyktinggömmande – en jämförelse 103
Solidaritet i praktiken 111

Referenser 119

Olydiga medborgare?

Om flyktinggömmare och djurrättsaktivister

Niels Hebert och *Kerstin Jacobsson*

Inledning[1]

Säg vegan och många blir upprörda. Utsläppta minkar dör i tusental, lastbilar brinner. I tidningarna rasar ledarskribenter och debattörer, Säpo aviserar hårdare tag och pälsfarmarna träder fram i tidningarna och berättar om nattliga veganjakter. Forskare hotas och trakasseras. Denna mediabild är svår att frigöra sig från. Visserligen svarar veganerna på debattartiklarna, fler och fler skolor (men långt ifrån alla) serverar vegankost och tidningarna gör reportage om veganer som lagar mat och förklarar att de, liksom en massiv majoritet veganer, tar avstånd från våld i djurrättskampen – men bilden av veganerna som hotfulla eller främmande tycks svår att ändra.

Veganerna har hamnat på mediernas dagordning – men mindre så djurens situation. Veganerna ter sig lika udda i media som en gång miljöaktivister och kärnkraftsmotståndare då det behövdes sälar och radioaktiva utsläpp för att öppna miljödebatten.[2] Ännu är de undersökande reportagen om hur djuren

[1] Vi vill tacka våra intervjupersoner för att de låtit sig intervjuas och tacka Eva Sandstedt, Mia Thelander och Håkan Thörn för synpunkter på analysen.

[2] Våra kommentarer om mediabilden av djurrättsaktivism baserar sig primärt

har det - från pälsfarmen och ladugården till slakteriet få. Sveriges television är ett undantag. I flera TV-program har man visat hur djur kan behandlas. Inte minst djurtransporterna har uppmärksammats och de blev en av frågorna inför EU-valet 1999.

När kosovoalbaner flydde undan etniska förföljelser i Jugoslavien för tio år sedan var det inte många som trodde på deras motiv. Invandrarministern talade om dem som "stöldbenägna". Ändå fick många av dem snabbt en fristad. De gick under jorden med hjälp av människor i hela Sverige. Grupper och nätverk organiserades, precis som skett när latinamerikaner, afrikaner, kurder, libaneser och många andra kommit i vad en kritisk opinion beskrivit som "flyktingvågor". Grupperna kallas flyktinggömmare och har ibland fått höra att de slåss för omöjliga fall, förstör människors liv och ägnar sig åt civil olydnad. De syns inte ofta i medier, men de använder ofta tidningar och TV framgångsrikt för sina syften. Deras kritik av flyktingpolitiken och Invandrarverket är svidande och de är ett ständigt irritationsmoment för myndigheter och politiker.

Varför finns det människor som inte tycks tveka att dra på sig omgivningens spott och spe, löje och till och med förakt? Människor som är beredda att ändra sina liv utifrån en övertygelse, avstå från materiella fördelar och ställa grundläggande moraliska frågor. Ibland organiserar de sig för att väcka opinion för sin sak. Syftet kan också vara att skapa beredskap för att handla, för att göra något i vardagen. Organisationen behövs även för stöd, gemenskap, måldiskussioner och medel för att påverka samhället. Rörelser av detta slag tycks uppstå spontant i vårt samhälle runt olika typer av frågor och kontroverser. Miljörörelsen, fredsrörelsen, antikärnkraftsrörelsen och kvinnorörelsen är exempel på sådana moderna sociala rörelser.

---

på en genomgång av svenska dagstidningar november 1997- oktober 1998, Pressarkivet i Uppsala.

Vår studie är en jämförande fallstudie av två nyare typer av aktivism som båda vuxit sig starkare på 1990-talet, nämligen djurrättsaktivism och flyktinggömmande. Syftet är det sociologiska att förstå och tolka dessa rörelser som samhälls- och samtidsfenomen.

Vår tes är att såväl djurrättsaktivismen som flyktinggömmandet kan förstås som sociala rörelser, vår samtids folkrörelser om man så vill. Vi beskriver de engagerades arbetsformer och perspektiv på sin egen verksamhet. Vi försöker också fånga och karakterisera vad som gör deras verksamhet till en rörelse.[3] I studiens syfte ingår även att undersöka hur aktivisterna förhåller sig till det politiska systemet och att diskutera implikationerna för den politiska demokratin och rättsstaten.

Vi frågar vad denna typ av politiskt engagemang innebär för det etablerade politiska systemet och den svenska demokratin. Vår tes är här att rörelserna praktiserar solidaritet i vardagen, på ett sätt som potentiellt kan stärka – snarare än försvaga – såväl välfärdsstat som demokrati. De fokuserar också frågor om etik och moral och betonar betydelsen av att omsätta detta i praktiken.

Att i en studie koppla samman djurrättsaktivismen med människorättsaktivismen i form av asylrörelsen kan tyckas kontroversiellt. Dessa rörelser har ingen särskild koppling till varandra och den ena, asylrörelsen, tycks ha större samhällelig legitimitet än den andra, djurrättsrörelsen. Är inte dessa två rörelser helt skilda saker?

Vi ser det inte riktigt så. Visserligen finns det många skillnader dem emellan, inte minst vad gäller aktivisternas ålder och sociala situation. Medan den – i vår studie – typiske flyktinggömmaren är medelålders och med "ordnade familjeförhållan-

[3]De intervjuade själva ser sig dock inte nödvändigtvis vare sig som aktivister eller som del av en rörelse. Detta är istället vårt sätt att se på saken.

den" är den typiske djurrättsaktivisten ung, studerande och utan egen familj.

Men frågan är om inte de gemensamma dragen överväger, drag som motiverar att båda fenomenen förstås som sociala rörelser på 90-talet, rörelser som båda förankrar en politisk aktivism med moraliska utgångspunkter i vardagslivet.

Vi har intervjuat sex personer som är engagerade för utvisningshotade flyktingar och fem djurrättsaktivister.[4] De personliga intervjuerna har tagit mellan en och två timmar och några har senare kompletterats per telefon. Resultatet har lästs och godkänts av de intervjuade. Av de fem djurrättsaktivisterna är det en som varit inblandad i "dolda" illegala aktioner och som alltså tillhör den kategori aktivister som i medier beskrivs som "militanta veganer". Då dessa utgör en liten minoritet inom djurrättsrörelsen har vi inte sett någon anledning att specifikt fokusera denna grupp. Tvärtom vore det att missa de drag i djurrättsrörelsen som gör att den är värd att betrakta som en (folk)rörelse i vår tid.

En vegan utesluter alla animalieprodukter i mat, klädsel och i övrigt. En djurrättsaktivist behöver inte vara vegan, men är det vanligtvis. En vegan behöver inte vara djurrättsaktivist. Alla djurrättsaktivister i vår studie är dock veganer, så ibland använder vi termerna synonymt.

Av de fem intervjuade djurrättsaktivisterna är två kvinnor och tre män, alla under 30 år. Av de sex intervjuade flyktinggömmarna är fem kvinnor och en man, alla i 50-årsåldern. De intervjuade kommer från olika delar av landet. I framställningen har

[4] Därtill har vi telefonintervjuat en medelålders, kvinnlig djurrättsaktivist. Vad gäller urvalet aktivister har vi velat intervjua folk på olika orter i Sverige. Vi har gått till väga på flera olika sätt: Dels har vi kontaktat organisationerna NSMPD och FARR för att få namn, dels har vi kontaktat personer vi känner eller fått tips om. Vi har också kontaktat ett par personer som vi sett referenser till i dagstidningar. Intervjuerna genomfördes under april-juni 1999.

vi anonymiserat personerna genom att ge dem ett annat namn än det egna.

Sociala rörelser

Vad är en rörelse?

Vi förstår alltså djurrättsaktivismen och flyktinggömmandet (asylrörelsen) som *sociala rörelser*. I svenskt språkbruk är begreppet folkrörelse mer bekant, men den termen är laddad med associationer till äldre generationers rörelser och refererar i dag snarast till medlemsorganisationer. Vi föredrar begreppet social rörelse för att också kunna fånga lösare organiserade nätverk och väljer därmed att ansluta till den internationella diskussionen om sociala rörelser.[5] Vi vill med detta även visa att djurrättsrörelsen och flyktinggömmandet inte är aparta uttryck i ett annars homogent svenskt politiskt landskap. Tvärtom är de mycket tidstypiska företeelser och utgör illustrativa exempel på vad som kallats de *nya* sociala rörelserna. Men de är också exempel på företeelser som det politiska systemet ibland har svårt att hantera.

En *rörelse* är lösare och mer heterogen än en organisation, även om organisationer kan ingå i den vidare rörelsen. Nordiska Samfundet mot plågsamma djurförsök (NSMPD) är en organisation inom djurrättsrörelsen.[6] Den grundades 1882 som en del av en internationell rörelse mot de allt vanligare djurförsöken

[5]Det finns olika teoritraditioner inom forskningen om sociala rörelser. Dessa lägger tonvikten olika vad gäller förhållandet struktur-aktör, dvs. betonar antingen de strukturella förändringar i samhället som föranleder framväxten av nya identiteter och aktiviteter, eller på de resurser och strategier som rörelserna begagnar sig av i sitt arbete. För översiktsartiklar, se Cohen 1985, Diani 1992.

[6] Den 4 oktober 1999 kommer organisationen att byta namn till Förbundet djurens rätt.

inom forskningen. Rörelsen hade sitt ursprung i England. NSMPD hade enligt uppgift cirka 10 000 medlemmar i början av seklet, men organisationen förde en allt mer tynande tillvaro under 1900-talets första hälft. 1950 var antalet medlemmar 650.

Genom att bilda lokalorganisationer, driva utåtriktat opinionsarbete och försöka påverka riksdagen och myndigheter växte NSMPD i medlemsantal och inflytande. Organisationens krav på insyn och lagstifting inom djurförsöksområdet fick stöd i opinionen. En namninsamling 1964 gav 60 000 underskrifter.

På 70-talet skedde en föryngring av NSMPD. Medlemsantalet växte och nya grupperingar uppstod både inom och utom organisationen. 1979 hade NSMPD 22 000 medlemmar. När TV visade Djurens film 1984 strömmade nya medlemmar till. Det året växte organisationen med 12 000. I samband med debatten om lantbrukets djur och djurtransporter fick NSMPD åter kraftiga medlemstillskott. Som mest hade organisationen 65 000 medlemmar, men antalet har nu stabiliserats kring 50 000. Andelen medlemmar under 25 år växer stadigt.[7]

Men djurrättsrörelsen kan inte reduceras till denna organisation, utan inbegriper också de många aktionsgrupper och grupper av människor som i någon form är engagerade i djurrättsfrågor.

Flyktinggömmandet i Sverige har två organisationer som verkar på det nationella planet: FARR och Fristadsrörelsen. "Föreningsmänniskorna är med i FARR", säger en av de flyktinggömmare vi intervjuat. Någon skillnad ideologiskt eller åsiktsmässigt tycks inte finnas mellan medlemmarna i de båda grupperna. "Man kan vara med i båda", säger en intervjuperson och en annan berättar att man tar hjälp av varandra i konkreta fall.

Det finns ett 20-tal flyktinggrupper anslutna till FARR. Man kan också vara enskild medlem i FARR. Men antalet aktiva

[7] Telefonintervju med Birgitta Carlsson, f.d. ordförande i NSMPD, 23/7 1999.

varierar. Oftast växer grupperna fram på orter där det finns en flyktingförläggning, och när förläggningen flyttas eller läggs ner försvinner också grupperna.

Fristadsrörelsen bildades som nationellt nätverk 1989. Hur många lokala nätverk som den består av är svårt att uppskatta. Inte ens aktiva i rörelsen kan uppge något antal på grund av att grupperna och gruppernas storlek växlar i antal efter de aktuella behoven.

Organisationerna tycks främst vara något man går med i när man blivit flyktinggömmare. Det finns också de som gömmer flyktingar utan att ingå i just dessa nätverk.

Vi ansluter här till Mario Dianis definition av en social rörelse som nätverk av handlingar utförda av en mångfald individer, grupper och/eller organisationer som är engagerade i politisk eller kulturell kamp på basis av en gemensam identitet (Diani 1992). Centralt för förståelsen av en rörelse är således elementen *konflikt*, *identitet* och *kollektivt handlande*.[8] Kollektivt handlande är en avsiktlig samverkan mellan människor för att åstadkomma samhällsförändringar. Kampen motiveras av en social eller kulturell konflikt. Rörelsen innebär ofta en utmaning och vilja till överskridande av den rådande sociala eller politiska ordningen (jfr Melucci 1992). I rörelsen konstrueras en kollektiv identitet: en vi-känsla och solidaritet som baserar sig på gemensamma övertygelser.

En social rörelse brukar kännetecknas av de inblandades *aktiva deltagande;* den får sin kraft genom anhängarnas aktivitet och vilja att förverkliga ett mål. Det innebär som nämnts att rörelse och organisation inte alltid sammanfaller. Men också att rörelser ofta måste institutionaliseras i en organisation för att

[8]Melucci gör en liknande definition. Han förstår en social rörelse som ett handlingssystem som omfattar tre dimensioner: solidaritet och gemensam vi-känsla, en social konflikt som handlandet förhåller sig till, samt en utmaning och ett överskridande av gränserna för det sociala system inom vilket den verkar (Melucci 1992). Jfr även Eder 1993.

överleva på sikt. Det finns således en tendens att rörelser efter hand övergår i rutinmässigt arbetande organisationer, där medlemsaktiviteten avtar och organisationsmänniskorna tar över. Samtidigt kan rörelsedimensionen finnas kvar hos grupper inom organisationen. Skotten är – som sällan i det sociala livet – vattentäta.

Rörelser brukar kanaliseras utanför de för tillfället etablerade kanalerna för politiskt engagemang. Men ett politiskt parti kan fånga upp en rörelses opinioner - och medlemsmässigt delvis sammanfalla med den - som i fallet med arbetarrörelsen och Socialdemokraterna och miljörörelsen och Miljöpartiet de gröna.

För att förstå rörelser bör man fråga sig vilken typ av samhälle aktörerna lever i. Vilka handlingsformer växer fram för att kunna förändra just detta samhälle? Nya konflikter, nya behov och nya frågor resulterar i nya rörelser med nya aktionsformer.

Som antytts skiljer man ibland mellan "gamla" och "nya" sociala rörelser. Det handlar då om olika konflikter och frågor, olika organisations- och aktionsformer, och olika aktörer som utgör rörelsens bas. De gamla folkrörelserna växte fram under den andra hälften av 1800-talet som en reaktion mot industrisamhällets avigsidor och var relaterade till den huvudkonflikt som brukar kallas "den sociala frågan": fördelnings- och välfärdsfrågor men också nykterhetsproblematiken. I Sverige fick vi även frikyrkorörelsen. Dessa rörelser fick efterhand alltmer karaktären av formella organisationer.

Medan det var konflikten mellan arbete och kapital som var den grundläggande sociala konflikten när de "gamla" sociala rörelserna växte fram, var det nya sociala konflikter bakom de "nya" sociala rörelsernas framväxt under 1900-talet. Nu stod exempelvis förhållandet mellan könen, förhållandet till naturen och förhållandet mellan generationer i fokus. Till de nya sociala rörelserna brukar räknas kvinnorörelsen, miljörörelsen och fredsrörelsen, vilka började växa sig starka på 1960-talet. För

dessa rörelser gällde konflikterna snarare frågor om värderingar och identitet – som jämställdhet och ekologi – än materiella fördelningsfrågor. Nya former av solidaritet och kollektivt handlande började utvecklas, som aktionsgrupper och kollektivboende. Dessa existerar dock parallellt med gamla solidaritets- och handlingsformer, som klasser, intressegrupper, organisationer och partier (Melucci 1985).[9]

Nya sociala rörelser har ofta ett drag av tillfällighet över sig. De verkar i ett särskilt syfte och under en period. Engagemanget är ofta koncentrerat runt *en* fråga, även om denna fråga oftast sätts in i ett större samhällsperspektiv. Många som är med i en rörelse deltar också i andra. I vår studie framgår till exempel kopplingar mellan djurrättsaktivism och antirasism å ena sidan och mellan flyktinggömmande och miljö- och fredsaktivism å den andra. De nya rörelserna är mindre homogena än de tidigare och inträde och utträde sker snabbare och oftare än förr. Engagerade människor rör sig obehindrat från grupp till grupp och kan vara med i flera grupper samtidigt. Det som förenar är aktionsformen och kravet på handling NU. Alberto Melucci har talat om de nya rörelserna som "nomader i nuet". "Aktörer mobiliseras för en bestämd tidsperiod och bara för vissa frågor av intresse för dem. De deltar samtidigt i flera aktiviteter som betraktas som utbytbara" (Melucci 1992: 90).

Rörligheten i engagemanget hör också samman med att vi idag lever i ett mer rörligt samhälle. Människors livsbanor och livssituationer ser delvis annorlunda ut, t.ex. vad gäller anställningar, boendeorter och familjebildningar. Kanske anpassas idag engagemanget ännu mer än tidigare efter den individuella livscykeln.

[9] En invändning mot indelningen i nya och gamla rörelser är att likheterna med de tidigare rörelserna överväger framför skillnaderna. Vi använder ändå indelningen för att poängtera dels att det är fråga om olika typer av konflikter, dels att dagens rörelser har en del egenskaper som skiljer dem från tidigare, helt enkelt därför de verkar i ett samhälle som fungerar delvis annorlunda.

Det finns idag mindre förutsättningar för homogena identiteter. Samhället är komplext, präglas av mångfald, snabb förändring, snabba beslut och hög osäkerhet. Melucci skriver: "De sociala förändringarnas takt, mängden av tillhörigheter och det övermått av möjligheter och budskap som strömmar över individen, bidrar alla till att försvaga de traditionella referenspunkter (som parti, klass) som identiteten baseras på. Behovet av att bekräfta vem man är blir starkare. En grundläggande existentiell hemlöshet ökar behovet av att bygga och återuppbygga sitt "hem". (Melucci 1992: 118). Människor har idag också väl utbredd kunskap och vetskap om mångfald, olikhet och komplexitet.

Vi är idag också medvetna om riskerna och problemen i de samhällen och den miljö vi lever i.[10] Denna medvetenhet är central för framväxten av de nya sociala rörelserna och att höja den allmänna medvetenheten om det aktuella problemområdet är en central förändringsstrategi för dem. I denna ingår att skapa och sprida kunskap och idéer. Ron Eyerman och Andrew Jamison (1991) betonar särskilt sociala rörelsers betydelse för *kognitiv* förändring. Rörelserna artikulerar frågor, kommer med idéer etc.; efterhand kanske dessa övertas av samhället och institutionaliseras. Tydliga exempel på kunskapsproducerande rörelser är människorättsrörelsen (som Amnesty) och miljörörelsen. Medierna är därför viktiga för rörelsernas mobilisering, precis som tryckpressarna var i tidigare rörelser. Djurrättsrörelsen har anammat internet som ett viktigt redskap för kommunikation aktivisterna emellan, men också för att sprida

[10] Detta har särskilt uppmärksammats av den tyske sociologen Ulrich Beck i hans tes om att vi lever i ett *risksamhälle* (Beck 1992). Detta kännetecknas inte bara av reella risker utan om just *medvetenheten* om risk som risk. Till skillnad från tidigare faror har vår tids risker sitt upphov i samhällenas egna beslut, orsakade bl a av den ekonomiska och teknologiska utvecklingen. Det kan vara miljöproblem orsakade av industrialiseringen, som hälsorisker orsakade av befintlig djurhållning och livsmedelsproduktion.

sitt budskap. Vi ska återkomma till rörelsernas mediaberoende senare.

Avsaknaden av homogenitet i de nya rörelserna beror också på den större möjlighet att välja livsstil som finns i (sen)moderna samhällen, där traditionen har minskad betydelse och där man inte föds in i självklara roller.[11] Ett posttraditionellt samhälle innebär inte att traditioner försvinner utan att de får en förändrad status. De är på ett annat sätt öppna för tematisering, reflektion och ifrågasättande (Giddens 1994b: 5). Kollektiva tillhörigheter och sociala identiteter är i högre utsträckning fråga om medvetna överväganden och *val*. Detta omtalas ibland som en *reflexiv* identitetskonstruktion. Att välja sitt liv är inte bara en valmöjlighet, utan ett imperativ (Giddens 1994a). Man talar ibland om "gör-det-själv"-biografier. Ett posttraditionellt samhälle gör detta möjligt i princip. Men i praktiken kvarstår ojämlikheter i resurser och möjligheter; den sociala strukturen erbjuder olika möjligheter för olika personer. Att individen väljer sin livshistoria är således till en del en fiktion. Men den är i hög grad verksam i vår tids uppväxtsammanhang.

Livspolitik

Livsstilspolitik (eller livspolitik) blir i denna situation viktig: hur ska vi leva i en värld där vi är fria att välja våra liv? (Giddens 1994b: 15). De nya sociala rörelserna är en respons på detta och innefattar ett sökande efter identitet. Peterson och Thörn har talat om "social movements as laboratories of personal identity" (1994: 23).

Typiskt för de nyare generationernas rörelser är strävan efter autonomi och självkontroll. Man vill själv definiera sina behov och vem man är. Frihet att vara är viktigare än frihet att ha. Man

[11] *Livsstil* kan definieras som ett meningsfullt och sammanhängande mönster av värden, attityder och handlingar.

kämpar för rätten till meningsfull existens och rätten till mångfald. Att leva ett meningsfullt liv blir viktigare än ett liv präglat av yttre framgångar. Detta innebär ett ifrågasättande av industrikapitalismens värderingar och ideologi, och man åberopar istället universella värden.[12] Livsstilspolitiken innebär konkret handling, ofta i vardagslivet, och från moraliska utgångspunkter – i fallet med asylrörelsen medmänsklighet och i fallet med djurrättsrörelsen en "medmänsklighet" utsträckt till omtanke om djur.

I postmateriella samhällen där befolkningens behov i hög grad är tillfredsställda håller friheten från behov på att ersättas med en frihet till behov. Enligt Melucci kan rörelserna genom sitt ifrågasättande av vanor och handlingsmönster bidra till kulturell förnyelse, exempelvis nya modeller för beteenden och sociala relationer i vardagslivet och på marknaden. Den sociala ordningens funktionssätt kan modifieras genom förändringar i språk, känslorelationer, kläder och matvanor (Melucci 1992: 87). Rörelserna bidrar på så sätt med en tematisering av vardagliga behov. Medvetenheten ökar om att behoven är föremål för val och inga nödvändigheter som kommer av nöd (Melucci 1992: 183, även Thörn 1991).

I sin analys av sociala rörelser skiljer Melucci mellan rörelsers manifesta och latenta nivå och menar att rörelsen inte kan reduceras till sina offentliga uttryck (Melucci 1992: 82 f). Den manifesta nivån avser aktioner, demonstrationer och offentliga framträdanden, medan den latenta nivån avser de nätverk av kommunikation och samarbete i vardagen som utgör rörelsens egentliga bas. Rörelserna lever också i vardagens nät av sociala relationer och i försöken att praktisera alternativa livsstilar. Melucci skriver om rörelsernas latenta verksamhet: "De sociala rörelsernas dolda nätverk är forskningslaboratorier. Nya problem och frågor formuleras. Nya svar uppfinns och prövas, och

[12] Inglehart (1977) har talat om detta som postmateriella värderingar.

verkligheten upplevs och namnges på olika sätt" (Melucci 1992: 210). Han fortsätter: "den kollektiva handlingen hämtar näring ur den ständiga produktionen av alternativa meningsramar som nätverken bygger på och lever på från dag till dag ... motstånds- eller oppositionspotentialen är inslagen i vardagens egen varp" (1992: 83). Att leva annorlunda och förändra samhället ses som komplementärt (Melucci 1992: 208).

Denna sammanvävning av vardagens praktik och de offentliga protestformerna är tydliga hos såväl djurrättsaktivisterna som flyktinggömmarna. Rörelsernas arbete för ett yttre mål är inte längre skilt från deras inre former (Melucci 1992: 86). Organisationen har inte en instrumentell utan självreflexiv karaktär, dess form uttrycker meningen och målen hos handlingen som sådan. Själva rörelsens form är ett budskap, t.ex. ett budskap om mindre hierarkier och mer eget ansvarstagande.

Djurrättsrörelsen fungerar som ett informellt organiserat nätverk och består av självständiga men ändå sammanhängande aktiviteter. För djurrättsaktivisterna är umgänget och diskussionerna med kompisarna på kaféet en lika grundläggande del av rörelsen som demonstrationerna. Andra träffar man vid aktioner, ibland på andra orter. Ofta deltar man i olika slags protestaktioner mot porr, rasism, vägbyggen och djurförsök. Verksamheterna och konstellationerna flyter ibland ihop och kan ändra karaktär efter behov. Denna nätverkens "amöba"-karaktär – samtidigt som aktivisterna delar en grundläggande gemensam identitet – gör att vi tycker att det är adekvat att tala om djurrättsaktivismen som en social rörelse. De grupper de intervjuade ingår i har heller inga uttalade ledare, med undantag av NSMPD som fungerar som en klassisk organisation. Den spontana och icke-hierarkiska oganiseringen kännetecknar också flyktinggömmarna.

Den självreflexiva handlings- och organisationsformen – där medlet också uttrycker målet hos handlingen – är alltså typisk för de nya rörelserna (Melucci 1992: 86). Genom att omdefini-

era praktiker inom organisationer kan rörelserna också initiera institutionell förändring (Melucci 1992: 87). Rörelserna är både ett uttryck för – och bidrar till – ökad samhällelig reflexivitet och kulturell modernisering. Den ökade reflexiviteten ligger bland annat i att fler element av det sociala och kulturella livet blir föremål för reflektion.[13] I fallet med vår studie gäller detta till exempel matvanor och familjeliv.

Symbolisk kamp

Som Melucci påpekat handlar rörelserna i mycket om *symbolisk kamp* – en kamp om definitioner, kunskap och symboler (Melucci 1985).[14] Genom sådana symboliska utmaningar och konfrontationer pekar rörelserna på alternativ – att saker *skulle kunna vara* annorlunda. Genom sin existens synliggör de maktförhållanden som kanske annars är dolda. De ifrågasätter samhället och etablerade normer på ett fundamentalt sätt: vem etablerar normer för vad som är normalt? Kanske är det också denna fundamentala utmaning som ibland gör rörelserna så provocerande i omgivningens ögon. Det självklara – enligt rådande samhällskonsensus – ifrågasätts. Eftersom rörelserna

[13]Reflexiviteten kan avse såväl det egna självet som den egna gruppen och samhället i stort. Peterson och Thörn (1994) tar plogbillsrörelsen som ett exempel på en rörelse som präglas av reflexivitet på alla dessa nivåer. Inte minst den egna gruppens verksamhet är föremål för konstant tematisering.

[14] Också Beck (1995) har konstaterat att vår tids politiska kamp i mycket är en kamp om definitioner. Med en anspelning på Marx har han hävdat att det inte längre är så mycket placeringen i produktionsrelationerna utan platsen i *definitionsrelationerna* - eller kommunikationsstrukturen - som avgör graden av framgång. Slaget står om att definiera det "tänkbara" och det "möjliga". Kunskap har blivit en allt viktigare produktivfaktor (jfr tidigare arbetekapital). Kontrollen över informationsproduktionen och spridningen är då viktiga maktfaktorer. Den politiska kampen i informationssamhället tar delvis en annan form än i industrisamhället.

ifrågasätter rådande politisk, ekonomisk och teknisk logik och rationalitet framstår de lätt som irrationella och obegripliga.

Djurrättsaktivisterna erbjuder exempelvis en ny referensram: djur som individer, kännande varelser vilket förpliktigar till rättigheter, djurhållning som slaveri och köttkonsumtion som att äta lik. Också det kapitalistiska systemet ifrågasätts, och i vissa fall även den privata äganderätten. En sådan referensram kan för många te sig främmande och stötande. Men själva rörelsernas existens innebär att något håller på att ske i rådande samhällskonsensus; det som tidigare tyckts otänkbart börjar tematiseras.

Enligt Melucci (1985) synliggör sociala rörelser samhälleliga målsättningar genom sin blotta existens. Den kollektiva mobiliseringen och protesten syftar genom att påvisa icke-förhandlingsbara behov till att skapa en offentlig måldiskussion. Detta är tydligt i de rörelser vi studerat. Människorätt och djurens rättigheter kan man inte kompromissa med. Rörelserna tvingar samhället att konfronteras med grundläggande värden. De pekar på det som samhället *egentligen* står för eller vill stå för – och att praktiken ser annorlunda ut.[15] Såtillvida står de för ett sökande efter äkthet.

Rörelser på 1990-talet

De så kallade nya rörelserna (som miljörörelsen och feminismen) har i dag mer än tre decennier på nacken. De har utvecklats på olika sätt. Vi kan också se skilda rörelser inom rörelserna, till exempel i miljörörelsen där olika grupper och organisationer på 90-talet alltmer börjat gå skilda vägar (Jamison 1993, Boström 1999).

[15] Jfr: "A social movement is a collective action trying to defend intrinsic normative standards against their strategic-utilitarian instrumentalization by modernizing elites" (Eder 1993: 114).

Flyktinggömmandet och djurrättsaktivismen representerar i våra ögon en ny generations rörelser i Sverige. Kanske ännu mer än de tidigare tar de sin utgångspunkt i vardagslivet. Den etiska kampen förs in i de egna köken och vardagsrummen: flyktingar bjuds in att bo och leva med den egna familjen. Animaliska produkter ersätts av vegetabiliska i hushållen.

Djurrättsrörelsen har dock haft föregångare i tidigare ungdomsrörelser och ungdomskultur. Ur strävan efter autonomi utvecklades på 80- och 90-talen nya proteströrelser. En av dessa var husockupationerna, där de första ägde rum i Tyskland 1979.[16] I husockupanternas självförståelse låg en vision om autonomi liksom känslan att representera en absolut kulturell annorlundahet (Nielsen 1991: 315).

Detta kan vi känna igen också hos delar av 90-talets svenska djurrättsrörelse, där en del också räknar sig till den autonoma rörelsen. Vi kan också känna igen kopplingen till den egna vardagen och viljan att praktisera sina idéer i det dagliga livet snarare än att arbeta för ett idealsamhälle i framtiden. Nielsen skriver om husockupanterna: "Kärnan i denna betoning av autonomi, gemenskapen inom rörelsen, mellanmänskliga relationer i vardagen – och därmed kärnan i husockupanternas kollektiva identitet – var ett radikalt Gemeinschaft-tänkande, en kritik mot alla formella och instrumentella sociala relationer" (Nielsen 1991: 315).

Djurrättsaktivisterna utsträcker gemenskapstanken och kritiken mot instrumentalisering till att även omfatta djuren. Men medan det främsta målet för många husockupanter var att nå en subkulturell autonomi och inte att sprida budskapet till samhället i stort, är djurrättsaktivisterna i den meningen mer politiska. För dem är opinionsbildning och medvetandegörande centrala.

[16]För en analys av husockupanterna i Sverige, se Thörn 1991.

Typiskt för 80- och 90-talens aktionsformer är deras mediastrategi. Rörelserna är beroende av medierna – och medierna använder sig gärna av spektakulära aktioner, vilket ger en viss grad av ömsesidighet. Det gäller såväl en miljöorganisation som Greenpeace som husockupanter, trädkramare och plogbillsaktivister. Det gäller i hög grad också djurrättsrörelsen och delvis även asylrörelsen. Massmedierna är idag i slaget om makten över tanken och kontrollen över informationskanaler en mycket viktig maktresurs.

TV-mediet är en förklaring till att aktionsformerna blir till dramaturgi. Men det är inte den enda eller kanske ens viktigaste förklaringen. Rörelserna för en symbolisk kamp i det att de utmanar etablerade definitioner och tolkningar. Eftersom kampen till en väsentlig del handlar om symboler tar också aktionerna ofta form av symboliska och expressiva handlingar. För en del djurrättsaktivister är teater ett viktigt redskap. I vår studie illustreras detta bland annat av Johanna som tillsammans med några kompisar framträtt som höna i bur och räv på pälsfarm utanför riksdagshuset. Vid andra dramaturgiska aktioner har demonstranter uppträtt nakna och frågat: "Vad skulle du säga om någon tog ditt skinn?" och julen 1998 stod djurrättsaktivister i Stockholms tunnelbana med grismask och plakat med uppmaningen "skippa julskinkan". Dessa exempel illustrerar väl "de direkta aktionernas ofta symboliska handlande, med inslag av expressivitet och lekfullhet" (Thörn 1991: 21). Att använda de egna kropparna i aktionerna har dessa djurrättsaktioner gemensamt med trädkramare och Greenpeaceaktiviteter som kedjat fast sig vid skorstenar och fabriksgrindar. I denna "kroppspolitik" (Thomas Ziehe) blir de egna kropparna ett symboliskt motståndsmedel (Thörn 1991: 49). Ett annat uttryck för det expressiva i rörelserna är betydelsen av en viss sorts musik, även om de veganer vi intervjuat tonat ned den saken.

Aktionerna är ofta väl regisserade föreställningar. Kontakterna med massmedia är väl utvecklade och att möta massmedia är något som noga förbereds och tränas (t.ex. Peterson och Thörn 1994). Detta gäller framför allt grupper som Greenpeace och Plogbillsrörelsen, men också djurrättsrörelsen och asylrörelsen. Särskilt de intervjuade flyktinggömmarna vittnar om goda kontakter med massmedia och betydelsen av att dessa uppmärksammar det enskilda flyktingfallet.

1980-talets och 90-talets politiska handlande är mindre utopiskt än 60- och 70-talens och i högre grad inriktat på nuet. Håkan Thörn skriver: "Man har i hög grad återknutit till handlingsformer som direkt aktion och civil olydnad och den politiska traditionen som inspirerat är anarkismen snarare än marxismen. Men det är snarare Handlingen och Uttrycket som står i förgrunden än Teorierna (1991: 23).

Både hos flyktinggömmarna och djurrättsaktivisterna finns tydliga anarkistiska drag. De betonar den enskildes ansvar och plikten som individ att göra något. De misstror det parlamentariska systemets möjligheter att lösa de konflikter de engagerat sig i och illustrerar genom sina lösligare och icke-hieraiska nätverk anarkismens misstro mot etablerade organisationer.

Traditionellt har den anarkistiska rörelsen varit splittrad i synen på våld som politiskt vapen. Såtillvida ansluter sig de båda grupperna till den riktning som fördömer våld, även om en av djurrättsaktivisterna tillhör en mycket liten minoritet i rörelsen som godtar skadegörelse för att skada eller slå ut företag i päls- och köttbranschen. Två av flyktinggömmarna är för övrigt aktiva syndikalister.

Civil olydnad och direkta aktioner

Trädkramande, djurrättsaktivism och flyktinggömmande är former av kollektivt handlande i vår samtid. En viktig hand-

lingsform för alla dessa är den civila olydnaden. Vad civil olydnad är och hur denna kan rättfärdigas är omdiskuterat inom politisk filosofi.[17] Vi har inte det filosofiska syftet att klargöra vad begreppet civil olydnad rymmer eller att besvara frågan om och hur civil olydnad kan rättfärdigas. För översiktens skull refererar vi ändå kort den filosofiska diskussionen. Men vårt syfte är fortsatt primärt att förstå de nya rörelserna och deras handlingsformer i ett samhällsperspektiv.

Det råder någorlunda enighet i litteraturen om att civil olydnad förutsätter lagbrott.[18] Ett annat krav är att handlingen ska vara politisk i meningen att den ska rikta sig till individer i egenskap av medborgare, inte privatpersoner. Handlingen ska alltså utföras i en fråga som är en kollektiv angelägenhet; anspråken är därmed att det man vill uppnå med handingen ska vara relevant för andra än en själv.[19] Man vill med handlingen påverka samhället.

Vad krävs ytterligare för att vi ska kalla en handling civil olydnad? Martin Luther Kings grundhållning kan sägas vara klassisk: "Den som bryter mot en orättfärdig lag måste göra det öppet, kärleksfullt och med beredvillighet att acceptera straffet" (1991: 74). King menar att en person som gör detta uttrycker högsta respekt för lagen. *Öppenhet* och *beredskap att ta sitt straff* kan sägas vara de två viktigaste kraven för att tala om civil olydnad.[20]

[17]T.ex. Harris 1989, Cohen 1971, Bedau 1991. För svenska diskussioner, se Hanqvist 1993, Helldén 1996, Thelander 1997.

[18] Civil betyder här medborgerlig. Men ordet får ibland innebörden icke-våldslig, snarast civiliserad. I Sverige har civil ibland konnotationer till icke-militär.

[19]John Rawls menar t.ex. att det inte går att rättfärdiga civil olydnad med hänvisning till religiösa eller privata åsikter, utan man måste istället hänvisa till en allmänt accepterad förståelse av rättvisa (Rawls 1991: 105 f).

[20]Henry David Thoreau är en klassiker inom litteraturen om civil olydnad (1991). Straffet är enligt honom lika viktigt som själva lagbrottet; straffet är grunden för civil olydnad (Herngren 1990: 15).

King ställer för sin del även krav på icke-våld. Icke-vålds-principen är något mer omstridd i litteraturen – liksom bland aktivister. Exempel på invändningar är att allt motstånd är i någon mening våldsamt och att man måste ta hänsyn till hur behärskat våldet är, samt att det kan ifrågasättas om motstånd utan våld alltid är tillräckligt effektivt i förhållande till det onda som våldet är ämnat att avhjälpa (Hanqvist 1993: 20).

Den vanligaste uppfattningen torde dock vara att civil olydnad bygger på icke-våld. En argumentationslinje för detta är etisk: människovärdet är okränkbart. En annan är praktisk: Om aktionerna ska kunna utgöra en moralisk utmaning måste ett förtroende byggas upp. Detta blir omöjligt om aktionsgruppen hotar med våld (Herngren 1990: 35). När Mia Thelander (1997) i en svensk studie av civil olydnad definierar detta som "*en politisk handling som öppet och utan våld medvetet bryter mot lagen*", torde detta således fånga det konventionella sättet att se på saken (jfr t.ex. Rawls 1991, Bedau 1991).

Frågan om civil olydnad kan rättfärdigas är analytiskt en annan än den om vad civil olydnad är. När är civil olydnad berättigad? En kritiker av King frågar sig om man i Hitlers Tyskland verkligen skulle kunna gömma flyktingar öppet och med kärleksfull inställning till lagen. I stället bör man skilja mellan en rättvis regim med vissa orättvisa lagar och en fundamentalt orättvis och odemokratisk regim (Storing 1991:93-95).

Att skilja mellan demokratiska och odemokratiska länder i diskussionen om civil olydnad är ett krav som ibland hörs i debatten. Justitieminister Laila Freivalds har till exempel hävdat att civil olydnad bara är acceptabel i en icke-demokrati.[21] Men detta är inte den vanliga ståndpunkten i den filosofiska diskus-

[21] *Nerikes Allehanda*, 30 september 1998.

sionen om civil olydnad. Enligt ett sätt att resonera anses civil olydnad i hög grad berättigad i en demokrati därför att den civilt olydige varken ifrågasätter lagstyret eller den demokratiska tillkomsten av lagar utan bara en *enskild orättfärdig lag*. Att vägra lyda en orättfärdig lag är istället att värna rättsstaten. Detta är till exempel Jürgen Habermas ståndpunkt. Att resonera som Laila Freivalds (enligt ovan) anser Habermas vara uttryck för en "auktoritär legalism" (1985: 106).[22] Rättsstaten kan inte reduceras till sina legala uttryck. Den vilar nämligen på principer som ligger till grund för den, och civil olydnad kan vara ett sätt att försvara dessa moraliska principer. Också John Rawls menar att den civila olydnaden stärker rättvisa institutioner, och att den därför är en moraliskt riktig väg att försvara en konstitutionell demokrati (Rawls 1973: 383). I Sverige har Per Herngren argumenterat att civil olydnad inte är att sätta sig över lagen. Även om lagen bryts så ignoreras den inte (Herngren 1990: 30).

Civil olydnad bygger på tanken att det finns en högre rätt än lagen, och att en distinktion mellan legalitet och legitimitet görs. Lagen och moralen ses som två begreppsligt skilda normsystem. Att ett politiskt beslut tillkommit i laga ordning ger det legalitet, men för att det ska uppfattas som legitimt måste det också motsvara rådande grundläggande moraliska principer (Habermas 1985, 1992). Dan Hanqvist har formulerat det: "Skiljer man så på rättens och det politiska systemets legalitet (formella sida), å ena sidan, och deras legitimitet (moraliskt materiella sida), å den andra, kan man visa att den civila olydnaden, i händerna på ansvarsfulla medborgare, kan fungera som ett försvar för den legala ordningens legitimerande principer. Det är vidare genom att motsvara moralens legitima krav

[22]Däremot bör enligt Habermas (1985) den civila olydnaden inte legaliseras. Då skulle den förlora mycket av sin kraft. Den bör istället verka i gränslandet mellan legalitet och legitimitet.

som rätten kan göra anspråk på medborgarnas frivilliga och moraliskt motiverade lojalitet" (Hanqvist 1993: 17, även Habermas 1985). Att det finns en juridisk skyldighet att följa lagen är helt klart. Men den civilt olydige ser en moralisk skyldighet att bryta den, men bör – enligt den civila olydnadens princip – då också ta sin juridiskt sanktionerade påföljd.

John Rawls (1973) undersöker vilken plats civil olydnad har i en "nästan rättvis" demokrati. I en fundamentalt orättvis stat menar han att olydnaden inte är svår att rättfärdiga. Den civilt olydiga handlingen vädjar till majoritetens känsla för rättvisa. Civil olydnad ger minoriteten en metod att få majoriteten att fundera över om en företeelse verkligen stämmer överens med deras uppfattning av rättvisa. Rawls menar också att civil olydnad bara bör användas när andra vägar prövats. Olydnaden får inte heller hota hela det konstitutionella systemet. Alltför många grupper kan därmed inte vara civilt olydiga samtidigt. Också Habermas ser den civila olydnaden som en minoritets vädjan till majoritetens rättskänsla och syftar till en omprövning av majoritetens beslut.

Dworkin (1985) företräder en liknande ståndpunkt när han hävdar att eftersom lagar vilar på principer måste de alltid tolkas. Denna tolkningsprocess har inte juristerna monopol på utan det är också medborgarnas uppgift att pröva om lagarna överensstämmer med moraliska principer. Den civila olydnaden fungerar som testfall där lagars tolkning och tillämpning testas.[23]

[23] Cohen och Arato menar för sin del att man bör skilja mellan när lagar bryts för att deras *giltighet* ska prövas inom ramen för konstitutionen och med fortsatt respekt för det konstitutionella systemet och när lagar bryts med hänvisning till en högre rätt eller moralisk princip, dvs. *legitimiteten* prövas (1992: 580).

Civil olydnad adresseras primärt till den allmänna opinionen. Per Herngren, själv civilt olydig, skriver: "Själva effektiviteten i civil olydnad ligger i om den fungerar som en moralisk utmaning även för andra" (Herngren: 1990: 31). Dynamiken i en civil olydnadsaktion är enligt Herngren samtalet, samtalet som förutsättningen för demokrati (1990: 17). Syftet är att öppna för dialog, en vädjan till majoriteten om omprövning av åsikterna i en fråga.[24] Rättegången är i sig ett tillfälle för dialog med motparten. Civil olydnad sker – enligt den konventionella förståelsen – offentligt och deltagarna drar sig inte undan konsekvenserna. Flyktinggömmarna kan av naturliga skäl inte agera offentligt i sin roll som flyktinggömmare. Men de intervjuade uttrycker villigheten att står till svars, till exempel: "Om det jag håller på med är olagligt, så får de gärna sätta mig i fängelse".

"Civil olydnad förbättrar demokratin..."

Enligt ett sätt att se är den civila olydnaden ett sätt att vidareutveckla rätten i takt med förändrade förhållanden (Hanqvist 1993: 18, Habermas 1996: 384). Liberala teoretiker, som Rawls och Dworkin, tenderar att försvara civil olydnad med hänvisning till att den är ett försvar för individuella rättigheter mot övergrepp från det politiska/juridiska systemet. Andra, som Habermas, tenderar att betona den civila olydnadens försvar för den demokratiska viljebildningen. Cohen och Arato (1992) tar fasta på båda delarna: individuella rättigheter och demokratisk legitimitet är två moraliska principer som båda kan vara

[24] Cohen och Arato talar om två typer av strategier: en strategi som just går ut på att övertyga majoriteten genom argument i förhoppning om att de ska ändra uppfattning. Den andra strategin går ut på att öka kostnaderna för att inte ändra policy i förhoppning om att det ska bli för kostsamt att fortsätta på den inslagna linjen. Övertygandestrategin är moraliskt sett bättre, menar de, men maktstrategin kan ibland krävas om den förda politiken är djupt orättfärdig (1992: 584). Se även Dworkin 1985: 109.

otillfredställande omsatta i praktiken också inom den demokratiska rättsstaten. Civil olydnad syftar enligt denna tolkning till att antingen utvidga rättigheter eller till att förbättra demokratin genom att öppna fler möjligheter för medborgarna att delta i politiken. Den initierar en samhällelig läroprocess som kan bidra till att den politiska kulturen utvecklas och institutioner förändras. Habermas skriver: Varje konstitutionell demokrati som är säker på sig själv betraktar civil olydnad som en normal – och nödvändig – komponent i sin politiska kultur (Habermas 1985: 99).[25] Förståelsen för civil olydnad är enligt honom ett tecken på en mogen politisk kultur – samtidigt som det måste krävas av aktivisterna att de identifierar sig med de rättsstatliga principerna även om de bryter mot lagen.

Demokratin är ett ständigt pågående projekt. Eftersom sociala rörelsers projekt består i försök att utvidga rättigheter och demokratisera institutioner blir också civil olydnad enligt Cohen och Arato (1992) en av deras viktigaste handlingsformer. Det civila samhällets aktörer – dit rörelserna räknas – har enligt dessa författare en viktig roll att spela i samhällens demokratiseringssträvanden. De bidrar, som nämnts, också till samhällens självreflexivitet, genom att initiera offentliga måldiskussioner och stimulera till omprövning av existerande praktiker i ljuset av ny kunskap och sociala förändringar (Melucci 1992, Thörn 1999). Det innebär också att civil olydnad framför allt bör förstås som en symbolisk handling syftande till detta.

En annan typisk handlingsform för de nya rörelsernas aktivister är direkta aktioner. En *direkt aktion* kan vara, men behöver inte vara, olaglig. Karakteristiskt för denna handlingsform är försöket att förverkliga sina mål direkt – målet blir medlet (Herngren 1990: 25, Melucci 1992), exempelvis att

[25] Jfr även Rawls: "A general disposition to engage in justified civil disobedience introduces stability into a well-ordered society, or one that is nearly just" (1973: 383).

ockupera ett hus eller släppa ut minkar. I denna studie använder vi begreppet direkt aktion för att beteckna en handling som på detta sätt är omedelbar i sina konsekvenser och utförd i ett politiskt syfte. Som vi förstår en direkt aktion behöver den inte heller ansluta till den civila olydnadens krav på öppenhet och beredvillighet att ta sitt straff. Att släppa ut minkar utan att efteråt ge sig till känna är således ett exempel på en direkt aktion som strider mot den civila olydnadens principer.

Relevanta frågor för denna studie är: Vad ifrågasätter aktivisterna – lagstyret och det politiska systemet eller en enskild lag och kanske dess tillämpning? Är det politiken i stort eller ett visst sätt att fatta beslut? Hur resonerar aktivisterna om politik, lag och demokrati? Vad vill de med sina aktioner, såväl de aktivister som håller sig inom lagens ramar som de som begår lagbrott?

En god medborgare...

Vår studie är kvalitativ och syftar till att fånga *typiska* synsätt och arbetssätt hos flyktinggömmarna och djurrättsaktivisterna. Studien kan inte besvara den kvantitativa frågan om hur utbredd dessa former av aktivism är. Men klart är att undersökningar av medborgarnas politiska deltagande i form av medlemskap i organisationer (jfr Maktutredningens medborgarundersökning och Demokratirådets rapport 1998) inte fångar det vi avser med rörelseengagemang.[26] Organiseringen sker ju i lösa nätverk snarare än i formella medlemsorganisationer (jfr Thörn 1999).

Men några relevanta politiska handlingar som undersökts av Demokratirådet 1997 ger vid handen att 8, 4% av medborgarna uppger sig ha arbetat i organisation och 1, 3% i aktionsgrupp

[26] För en diskussion om hur man kan studera kollektivt handlande, se Diani och Eyerman 1992.

det senaste året. 18, 6% har kontaktat tjänstemän i stat eller kommun och 7, 1 % har kontaktat massmedia. 16, 5% har kontaktat förening eller organisation medan 10, 3 % kontaktat massmedia. Endast 0, 3 % uppger sig ha deltagit i olaglig protestaktivitet (Petersson m.fl. 1998).

Vi anser inte att det är antalet flyktinggömmare eller djurrättsaktivister i sig som gör fenomenen intressanta att uppmärksamma. I stället är det de kvalitativa egenskaper som skiljer detta från det traditionella organisations- eller partiengagemanget. Detta hindrar inte att vår bedömning ändå är att sakfråge- och handlingsinriktat engagemang kommer att öka framöver och att det är angeläget för det representativa systemet att hitta former för att ta det tillvara.

Vad gäller acceptansen för civil olydnad ger medborgarundersökningarna viss ledning (Petersson m.fl. 1989, 1998). De har ställt frågan om vad som kännetecknar en god medborgare. De intervjuade har fått poängsätta egenskaperna i en skala från 1-10. "Att alltid följa lagar och förordningar" får 1987 värdet 8, 2 och 1997 8, 0. "Att vara beredd att bryta mot en lag när ens samvete så kräver" får både 1987 och 1997 värdet 5, 8 (Petersson m.fl. 1998: 130). Värdet 5, 8 är förhållandevis lågt jämfört med uppskattningen av andra medborgardygder. Denna snittpoäng visar dock inte poängsättningens fördelning bland intervjupersonerna. En nedbrytning av materialet från 1987 visar att det fanns förhållandevis många intervjupersoner som ansåg "att vara beredd att bryta mot en lag när ens samvete så kräver" var en *mycket viktig* egenskap hos en god medborgare (Thelander 1997). Mia Thelander drar slutsatsen att en förhållandevis stor del av intervjupersonerna anser att civil olydnad i vissa fall är av godo.

Svenska terrorister?

De nya sociala rörelserna anser uppenbarligen att politiker inte sysslar med rätt frågor och på rätt sätt. Hur och var ska man diskutera de etiskt-moraliska frågor som aktualiseras och manifesteras i rörelserna? Är de politiska partierna öppna för en sådan diskussion i vardagen? Finns det en debatt om djupare etiskt-moraliska frågor i de politiska församlingarna? Eller uppfattas frågorna som omöjliga, eftersom de inte berör anslag i nästa års budget eller något annat påtagligt?

Kan medierna bättre lära sig att förstå nya sociala rörelser och vilka frågor de vill föra fram – även om åsikterna inte stämmer med tidningens politiska färg eller journalisternas världsbilder?

Debatten om flyktingmottagandet i Sverige har dominerats av dem som önskat en mer restriktiv svensk politik. I varje fall menar de intervjuade flyktinggömmarna det. Flyktingdebatten handlade mer om ekonomi än om solidaritet. Det utarmade debatten och förklarar mycket av olusten kring diskussionerna om svensk flyktingpolitik.

Hur ser då debatten om veganer och djurrättsaktivism ut?

En del politiker, ledarskribenter och forskare drar paralleller mellan militanta djurrättsaktivister och terrorister. Det antyds också ibland att hotet från veganrörelsen är stort, eftersom det finns så många veganer.

Men det finns också debattörer som efterlyser dialog och kritiserar samhällets oförmåga att förstå veganerna. Det är ju trots allt orimligt att veganrörelsen på sikt kommer att bestå av tusentals personer som bränner bilar och hotar forskare. Den typen av brott är främmande för de flesta svenskar – även ungdomar.

Vi ska ge några exempel från de senare årens mediadebatt:

– Vi politiker måste visa att vi inte tolererar terroristernas aktiviteter, sa Eva Eriksson, folkpartist och ordförande i

Centrala försöksdjursnämnden i Västerbottens-Kuriren (20/3 1998) apropå djurrättsaktivisternas aktioner i Umeå.

Hennes uttalande kommenteras av VK:s chefredaktör Olof Kleberg den 4/4 1998:

"I VK den 20 mars säger Eva Eriksson att djurrättsaktivisterna på universiteten är 'terrorister' och att de sysslar med 'attentat'. Terrorister är något mycket extremt: irländska IRA, baskiska ETA, palestinska organisationer som PDFLP, och islamska Jihad, kurdiska PKK, peruanska Tupamaros och andra. De mördar massvis.

Terrorister i Umeå? Ja, här har korvkiosker attackerats och bränts, Scans lokaler har utsatts för sabotage och skadegörelse, hot och trakasserier har förekommit mot enskilda personer. Men terrorism?

Nej, Eva Erikssons uttalande är ett utslag av en olycklig upptrappning. Om den fortsätter mellan de inblandade kan det gå illa."

Vidare berör Olof Kleberg det rimliga i omfattningen av antalet djurförsök i Sverige och menar att det vore bra med en "ingående debatt om behoven av djurförsök". Han påpekar att både Djurrättsalliansen och Nordiska samfundet mot plågsamma djurförsök arbetar för att minska djurens lidande väsentligt och att den ståndpunkten borde tas på mer allvar.

Olof Kleberg kritiserar sedan Djurrättsalliansen för att de hotar och trakasserar forskare och påpekar att sådana aktioner motverkar sitt syfte. Han avslutar artikeln:

"Alla parter borde nu fundera igenom sin hållning. Glosor som terrorism från ena hållet, mord och tortyr från andra borde slopas i diskussionen. Det som är gemensamt borde tas till vara i stället för att öka konfrontationen om det som skiljer."

Docent Ingemar Nordin, Linköping, skriver i Svenska Dagbladet den 11 mars 1998 att "Den ökande djurrättsterrorismen är mycket oroande. Den speglar en klar trend bort från tolerans i betydelse av respekt för andra människors rätt till liv och

egendom. Och frågan är om de inte också därigenom underblåser ett övermänniskoideal som normalt bara brukar associeras med rasistiska ideologier".

Lars-Ove Wärnblom vid polisens kriminalunderrättelsetjänst i Jönköping säger i Aftonbladet den 10 september 1998 att aktivisternas "verksamhet är klart inspirerad av tidigare terrorgrupper i Sverige". Av artikeln framgår inte vilka terrorgrupper han syftar på.

I skriftserien Världspolitikens dagsfrågor skriver docent Gunnar Jervas under rubriken Politisk extremism och terrorism i Sverige om både vänster- och högergrupper, liksom om mc-gäng och antifascistiska grupper som AFA (Anti-fascistisk aktion): "Vid sidan av AFA återfinns ett rätt stort antal grupper som utnyttjar illegala metoder, typ våldsamma motdemonstrationer, allvarligt sabotage och annan skadegörelse för att främja sina syften. Till de mer militanta bland dessa grupper hör aktivister som säger sig kämpa för djurens rättigheter och därför vill hindra att kött används som livsmedel. Själva kallar de sig vanligen veganer, vilket inte bara innebär att de tar avstånd från vissa födoämnen. De påstår sig också förespråka en viss livsstil" (1997: 30).

I en interpellationsdebatt i riksdagen den 27/11 1998 förklarade justitieminister Laila Freivalds att hon tänkte ge polisen ökade befogenheter för att bekämpa brott med ideologiska motiv, däribland djurrättsaktivisternas. Laila Freivalds sa att allt fler tycks känna att de kan sätta sig över lagen, bara de anser syftet vara gott, och hänvisade bland annat till brott mot minkfarmer, pälsbutiker och djurförsöksanläggningar. Freivalds sa också att polisen ska få ökade möjligheter att kartlägga och analysera de grupper som står bakom den ofta väl organiserade kriminaliteten med ideologiska förtecken.

I säkerhetspolisens "Nationell strategi mot olagliga miljö- och djurrättsaktioner", beskrivs hur Säpo vill samordna underrättelsearbete och operativ verksamhet med den öppna polisen

landet runt. I strategin skriver Säpo att den utomparlamentariska miljö- och djurrättsaktivismen ingår som en del av den s.k. autonoma rörelsen, som man kallar en socialistisk ungdoms- och proteströrelse och som delvis är en våldsinriktad subkultur med idéhistoriskt ursprung i anarkismen och syndikalismen.

Säpo skriver också att detta slags aktivism nått sådana proportioner att den utgör ett konkret hot mot vitala samhällsintressen och att med ledning av "det underrättelsematerial som nu står till förfogande görs dessutom bedömningen att det inte kan uteslutas att aktionerna kan komma att öka ytterligare samt förgrovas".

I Dagens Nyheter den 15/7 1999 säger kriminalinspektör Nils Bertil Hansson vid Rikskriminalen:

"Med vitala samhällsintressen menar vi väl i första hand livsmedelsförsörjning, infrastruktur och elförsörjning".

I Säpos förslag till nationell strategi sägs också att de flesta brott som begås av de utpekade grupperna har ett så lågt straffvärde att de sällan sätts in i ett större sammanhang. Säpo vill därför ha huvudansvaret för "underrättelseinhämtningen", som ska ske via den öppna polisen och som, sedan uppgifterna analyserats av Säpo, ska informera berörda polismyndigheter.

I den nationella strategin föreslås också förebyggade åtgärder. Detta kommenteras av Säpochefen Anders Eriksson i Dagens Nyheter den 17/7 1999:

– Man skulle i samtal med dem kunna berätta mer om vad dessa aktioner innebär och vad de kan medföra.

Jesús Alcalá ger ett lite annorlunda perspektiv i debatten. Han skriver i Dagens Nyheter den 13 mars 1998 om Karlskoga tingsrätts dom mot två plogbillsaktivister som planterat ett äppelträd på Bofors område och också försökt bryta sig in i verkstaden. I domen står att den kvinnliga prästen vid huvudförhandlingen "lagt i dagern en särskild omognad så att hon faktiskt ansett sig ha handlat rätt då hon utfört en brottslig

handling". Alcalá kommenterar detta: "Hon skall därför dömas till skyddstillsyn, ett straff som tvingar den dömde att 'genomgå olika program' för att nå fram till laglydnad och anpassning ... När människor låter samvetet gå före lagen ställs myndigheter och vi alla inför svåra ställningstaganden. Men när en domstol prövar och dömer sådana lagöverträdelser utan att ens diskutera 'brottslingens' moraliska motiv påminns vi om att rättsväsendets omognad ibland är mer oroande än 'brottslingens'".

Finns det terrorister bland djurrättsaktivisterna i Sverige? Terrorism är utomordentligt grov tungt beväpnad brottslighet som inte väjer för mord och våld och som kan vara ett hot mot stater, det demokratiska systemet och elementär rättssäkerhet.

Visserligen kan det finnas motsägelsefulla element och spänningar mellan olika delar av en social rörelse. Men man kan ändå fråga sig vad som är vunnet genom att använda stämpeln terrorism på djurrättsaktivismen. Riskerar inte detta att bli ett sätt att onödiggöra och omöjliggöra dialog?

Man kan också fråga sig om det är i tingsrätter och genom Säpo som det svenska samhället ska föra en dialog med veganrörelsen – i form av den lilla minoritet som begår brott. Borde inte det demokratiska Sverige hitta andra former för en djupare dialog med veganrörelsen? Det kan vara lätt att stanna vid bilden av utsläppta minkar och stängda pälsaffärer och se veganismen som en udda företeelse och behandla den som sådan. Men den är inte marginell. Den kommer att finnas kvar som en social rörelse. Och det är som sådan vi kommer att betrakta aktivismen i den här studien.

FLYKTINGGÖMMARNA

Vilka är de?

Vi beskriver nedan flyktinggömmarnas bakgrund, sociala situation och hur de har organiserat sitt engagemang. Vi har också ställt frågor om deras livssyn liksom om deras syn på politiken, myndigheterna och demokratin. Alla flyktinggömmarna är i 50-årsåldern, men deras sociala bakgrund varierar.

Barbro bor på en liten ort i Norrland. Hon är gift och har en vuxen dotter och är drygt 50 år. Barbro är aktiv i vänsterpartiet. Hon är troende och kallar sig bekännande kristen.

– Jag är född och uppvuxen i ett typiskt arbetarhem i Västerås. Pappa arbetade på Metallverken och mamma städade på kvällarna när min pappa kommit hem. Det var precis likadant i alla hem där vi bodde. Båda mina föräldrar var engagerade i Sveriges kommunistiska parti, SKP.

– I Västerås behövde man mycket arbetskraft efter kriget. Det fanns barn från nio olika nationer i min klass. De kom från lite varstans i världen: Finland, Norge, Palestina, Österrike, Italien, Turkiet, Tyskland. Den tyske kompisens pappa hade deserterat i Norge under kriget och gått över fjällen till Sverige.

Barbro gick sedan i flickskola och utbildade sig efter det på hushållsskola. Hon kom på praktik till Stiftsgården i Rättvik och bland dem hon träffade där och tog intryck av var Alf Ahlberg och Julius Nyerere. Efter skolan skulle Barbro åka till Stockholm och utbilda sig till sjuksköterska. Året var 1967.

– Jag hade en ganska skyddad uppväxt. Mina föräldrar ville till exempel inte att jag skulle se så mycket på TV. När jag klev ur bussen på Norra Bantorget i Stockholm såg jag en Vietnamdemonstration för första gången i mitt liv och jag berördes illa av polisens brutalitet.

– Polisens hästar reste sig på bakbenen. Det var snor och blod och folk kissade på sig.

– Jag ringde hem till mamma och grät. Du ska aldrig bli rädd för polisen, då får dom makt över dig, sa mamma. Hon tyckte också att jag skulle ta reda på mer om vad saken gällde.

Erik är drygt 50 år. Han är präst på en mindre bruksort i Västsverige. Kommunen har färre än 10 000 invånare. Pappa var också präst och farfar före honom. Erik är född i Boden. Han studerade i Uppsala och har arbetat som präst på flera håll i södra och mellersta Sverige. Han är gift och familjen har fem barn.

Han beskriver hur han blivit allt mer skrifttrogen med åren och att läran, etiken och moralen har blivit allt mer centrala för honom.

– För mig handlar det om att bevara min frihet, mitt samvete och min tro. Man måste kunna handla och göra sådana val att man får människor emot sig och hamna i minoritet.

– Jag har varit i blåsväder när det gäller kvinnliga präster. Det gäller också mitt engagemang i abortfrågan. Det är ett stöd för de ofödda, för de svaga. Det är en kristens plikt att värna livet.

Eva fyller snart 50. Hon är född på en liten gård och uppvuxen på Västkusten. Hon studerade på Göteborgs universitet, gifte sig, blev kvar i stan och arbetade som byrådirektör. Men i slutet av 70-talet flyttade hon tillbaka till hembygden. Hon ville bo på landet. Hon blev lärare och är det fortfarande, "för det kan man vara på landet".

– Men jag är inte någon trädgårdsmänniska – jag älskar havet, de fria vidderna, horisonten... och jag är en hängiven motorcyklist.

Eva engagerade sig i Folkkampanjen mot kärnkraft 1979 och i bevakningen av Kynnefjäll, som pekats ut som intressant för slutförvaring av kärnbränsle.

Hon var också fackligt aktiv, men det skar sig med kollegorna i lärarfacket och hon gick till syndikalisterna. Fredsarbetet blev

viktigt för henne och hon ser flyktinggömmandet som en fortsättning på fredsarbetet.

Margareta är 58 år och bor i Dalarna.

– Jag växte upp i en småstad i en mellanborgerlig familj. Det var tryggt, stabilt, en väldigt skyddad uppväxt... barnen skulle skyddas från livets mörka sidor. Så ansåg man på den tiden.

Margareta tog studenten och började läsa teologi vid Uppsala universitet, gifte sig och fick två barn parallellt. Innan hon tog någon examen blev hon prästfru på landet, som hon säger, och fick ett barn till. 1967 började hon arbeta som församlingspedagog i Svenska kyrkan.

– Jag har alltid varit väldigt glad i mitt arbete och alltid arbetat heltid.

Snart nog flyttade familjen till ett brukssamhälle.

– Det var väldigt betydelsefullt för mig. Jag hade varit en så förfärligt aningslös liten människa. I min uppväxtmiljö erkände man inga klasskillnader, men på bruket mötte jag ett förakt för människor.

– Det var bostadssegregationen, men där fanns också en pool som var reserverad för tjänstemännen och deras familjer. När jag försökte ta med mig en kompis som var fru till en arbetare sa ingenjörsfruarna nej.

– Sådant fick mig att tänka igenom mina åsikter. Min samhällsbild förändrades.

Året var 1986. Margareta säger att en viktig förklaring i hennes starka upplevelse är ett slags rättfärdighetspatos, att kämpa för de små och svaga.

– Det hade min mamma också i vardagslivet. Hennes livslinje var att kämpa mot orättvisor, att ställa upp för de förtryckta.

Kristina är uppväxt och bosatt på Västkusten. Hon kallar sig bonddotter. Hennes föräldrar var småbrukare. Hon har fyllt 50

och har jobbat inom vården sedan hon var 16 år – som biträde, undersköterska och sjuksköterska.

– Jag blev ungt gift och levde ett ganska vanligt liv. Jag skilde mig och gifte mig igen så småningom.

Kristina var centerpartist i 14 år och var bland annat ledamot av en kommunal nämnd i sex år.

– Jag var aktiv fram till då Fälldin laddade Barsebäck. Jag hamnade i en livskris när centern svek i kärnkraftsfrågan. Jag gick ur centern, men jag har inte engagerat mig i något annat parti. Jag har inte hittat något alternativ.

Hon röstar för det mesta på miljöpartiet och har engagerat sig i syndikalisterna, SAC.

– De har en klar och tydlig ideologi. Det känns också som de gör något. Jag har ett slags längtan efter en tradition då ja var ja och nej vara nej och allt annat var av ondo ... Jag gläder mig åt att det kommer en ny generation inom SAC av människor som kämpar för fred, kvinnor, miljö...

– Jag tänker inte rösta i EU-valet. Jag ska skicka tillbaka röstkortet. Jag är inte med i den föreningen, ska jag skriva.

– På min arbetsplats är vi bara två som driver en aktiv politisk debatt. Annars är det tomt på politisk diskussion...

Lena bor i en mellansvensk stad. Hon är uppvuxen i Ronneby, men flyttade därifrån på 60-talet. I Blekinge var det ont om jobb. I sin nya hemstad fick hon arbete som barnskötare. Hon har tre vuxna barn och lever ensam.

Hon har också arbetat med barn som har fysiska handikapp och med invandrarbarn. Nu arbetar hon i särskolan.

– Jag bodde ju i Ronneby som barn och dit kom många polska flyktingar. Sedan var det Ungernrevolten 1956. Mamma var med och ordnade klädinsamlingar. Jag hade nog med mig det hemifrån – att man ställer upp för varandra. Min pappa brukade säga: "En knuten näve kan varken ta emot eller ge något".

Mötet med flyktingar

Mötet med en människa eller en familj på flykt har gjort starkt och avgörande intryck på de flyktinggömmare vi intervjuat. Det har givetvis funnits en psykologisk beredskap hos dem att hjälpa en medmänniska, men deras beslut tycks ha varit spontant. Flyktinggömmare blir man i mötet med flyktingar.

En del av de intervjuade ser sin spontana handling som ett led i en livslång ideologisk kamp för värden de uppfattar som grundläggande: demokrati, solidaritet och fred.

Margareta säger att det var en slump som gjorde att hon engagerade sig för flyktingarna:

– En god vän bad mig låta en syrian från Turkiet som skulle på en psykiatrisk undersökning stanna över natten hos mig. Doktorn kunde ingenting göra. Han ansåg inte att mannen var psykiskt sjuk eller självmordsbenägen.

– Flyktingen berättade sin historia för mig. Det var ruskigt att möta hans skräck för att bli skickad tillbaka och inte kunna göra någonting.

Kort därefter deltog Margareta i ett seminarium. En advokat höll ett anförande om svensk flyktingpolitik.

– Det var det värsta jag hade hört. Det var en fruktansvärt stark upplevelse. Man kan likna det vid en omvändelse. Hela min världsbild rasade...

Kristinas möte med flyktingarna på en flyktingsluss för drygt tio år sedan där hon arbetade blev avgörande för henne:

– Jag var blåögd när jag kom dit. Jag trodde att Sverige var ett solidariskt land – men en dag kom ett bevakningsföretag från Göteborg och hämtade en tunisisk kvinna med tre små barn. Hon var sjuk, men sattes i en buss med galler för fönstren och kördes till häktet i Göteborg. Sedan förpassades hon.

– Jag visste inget om hennes historia eller skäl, men jag kunde inte drömma om att det gick till på det sättet. Jag blev inte ens

förbannad – jag blev skräckslagen. Jag ringde till Invandrarverket, men de sa att allt var i sin ordning och att det inte var min sak att lägga mig i.

Kristina började – för att bearbeta sina upplevelser som hon säger – resa runt och föreläsa på temat kulturmöten i vården. Så fick hon via Sjömanskyrkan kontakt med en kosovoalbansk familj från Makedonien som efter en flykt som varat i sex år fått avslag på sin ansökan om uppehållstillstånd och som var på väg ut ur landet.

– De skulle stanna en vecka hos mig, men det blev fyra månader. Det blev rätt trångt för de hade tre barn och det hus vår familj bodde i var litet.

– Men det kändes som en revansch för vad jag varit med om på flyktingslussen och det var helt självklart för mig att ta emot dem.

Kristina menar att hon knappast mött några hopplösa fall:

– På något sätt tycks det alltid finnas någon väg runt problemen – fast den kanske ser annorlunda ut än man tänkt sig från början.

Hon berättar också om Amadou från Gambia som flytt undan ett straffarbete för att han satt upp valaffischer för ett socialdemokratiskt parti. Han mer eller mindre gick till Spanien och bodde där i sex år tillsammans med andra landsmän som hamnat där. När de spanska myndigheterna började visa ut gambianerna tog han sig till Sverige.

– Han hade kanske inte några bra skäl för att få stanna, men han var väldigt rädd för att skickas tillbaka. Han levde i skogen av blåbär och rötter och svalt och for illa. Han hittades och kom till sjukhus och en person som anade att det inte stod rätt till såg till att vi fick kontakt. Han var liten och mager när han kom och hade kryckor. Han hette Amadou.

– Han fick först bo på vinden hos Karin och Sven, sedan kom han till en sjukgymnast som kunde hjälpa honom med hans ben. Han bodde hos prästen och fiolbyggaren och kom så småning-

om till en pensionerad lärare som lärde honom läsa och skriva svenska.

– När han äntligen fick uppehållstillstånd ordnade han en fest. Mellan 80 och 100 personer var med. "Det här är min familj", sa Amadou. Det var alla de som på något sätt hjälpt honom – och jag kände kanske bara en fjärdel, säger Kristina.

– Nu jobbar han och han är väl etablerad och omtyckt. Alla känner Amadou. Själv skojar han och säger att han är "den bästa negern på Tanumstrand".

Erik blev flyktinggömmare när en anställd inom kyrkan i Göteborg en dag 1994 ringde till honom och frågade om han kunde gömma en kosovoalbansk familj. Han samrådde med sin egen familj och beslutet blev att ta emot flyktingarna. De kom att stanna i åtta månader.

– Man kan säga att flyktingarna kom i vår väg på två sätt. Invandrarverket startade ungefär samtidigt en flyktingförläggning för kosovoalbaner i trakten. De som bodde på förläggningen levde under utvisningshot. Det ökade pressen på omgivningen – allt fler ville ha hjälp att gömma sig. Fler och fler personer i och utanför församlingen drogs in i arbetet.

– För kyrkans del var det naturligt att vi ställde upp för att främja sociala kontakter. Vi lät folk ringa från pastorsexpeditionen och vi kunde ge lite ekonomiskt stöd ibland.

Erik blev snart än mer övertygad om att han gjort rätt:

– Vi fick höra flyktingarnas egna berättelser om livet i Kosovo. Det fanns ingen tvekan om att de levt under starkt förtryck under lång tid. Många var rädda för sina liv.

Lenas engagemang för flyktingar började i slutet av 80-talet då hon var en av dem som anmälde sig som kontaktperson för de flyktingar som då kom till en nystartad flyktingförläggning nära hemstaden. Hon var med och startade ett kvinnokafé i förlägg-

ningen och det blev inkörsporten för kontakter och samtal med flyktingkvinnorna.

– Jag fick arbete som "mattant" på förläggningen. Mattanten var en viktig person för barnen. Sedan fick jag frågan om jag ville städa förläggningen och det gjorde jag och min dåvarande man om kvällarna.

– Det kändes betydelsefullt att arbeta där. Om jag stannade och pratade med någon blev de oerhört glada och tacksamma – det märktes att de behövde prata. Man kan ju bara tänka på om man själv skulle befinna sig i en sådan situation.

Lena berättar också om en rumänsk kvinna som hon träffade på flyktingförläggningen. Kvinnan hade misshandlats av sin man i närmare 20 år och Lena såg till att hon och hennes barn kunde gömma sig i en stuga i skogen. När polisen kom klockan fem på morgonen var kvinnan borta.

– Man misstänkte att jag hade varit inblandad och chefen ifrågasatte om jag kunde jobba kvar på flyktingförläggningen. Men ett par dagar senare kom han med ett brev och sa: "Det är till den där kvinnan, du har kanske kontakt med henne...".

Eva ser flyktinggömmandet som en fortsättning på fredsarbetet. Hon blev flyktinggömmare när hon arbetade som lärare under andra hälften av 80-talet och undervisade flyktingar i svenska.

– Många elever blev mina vänner. Det var många chilenare som åkte ut. Det skulle de inte ha gjort om man menade vad man sa om flyktingpolitiken.

– En av de första flyktingarna jag var med och gömde var kosovoalban. Det var då på 80-talet då inga kosovoalbaner blev trodda när de berättade om förföljelserna i Kosovo. Invandrarministern Birgit Friggebo talade om dem som att "de stjäl kläder från klädsträcken".

– Ekrem från Kosovo skulle avvisas. Jag hade en granne som var 70 år. Hon hade just sett på TV om avvisningarna till

Kosovo och när jag ringde till henne om Ekrem berättade hon att hon knäppt händerna framför TV:n och frågat Gud "Vad kan jag göra för dessa människor?". Och så stod jag där på trappan med Ekrem...

– Ekrem fick först bo hos henne. Han hade en albansk bibel och hon hade sin och de satt och pratade via bibelspråk.

Eva berättar att han var i dåligt psykiskt skick och att han senare kom till ett kloster.

– Där lärde han sig en så vacker svenska. Han är verkligen en språkbegåvning. Han träffade en svensk tjej och efter många turer fick han uppehållstillstånd.

Intryck från barndomen har spelat in för Evas flyktingengagemang:

– Dörren var aldrig stängd för någon. Luffarna fick alltid kaffe och smörgås hur eländiga och lortiga de än var. Det behövdes inget "familjeråd" för det. Dörren var aldrig låst...

Det finns ytterligare en orsak:

– Det har med demokratin att göra. Det ska till en daglig kamp för att behålla den – precis som med kärleken.

En amerikansk Vietnamdesertör var den första flykting som Barbro gömde. Hon hade engagerat sig i Vietnamrörelsen i mitten av 60-talet.

– Han var i dåligt skick. Han gapade och skrek och hade mardrömmar. Han var paranoid. Jag hade bara en liten etta med kokskåp, så andra tog över. Nu bor han i Kanada och hans föräldrar är väldigt tacksamma för vad vi gjorde.

Barbro flyttade sedan till en mindre ort ett femtontal mil från Stockholm.

– Där gömde jag mest latinamerikaner. Det var lättare då att gömma folk. Det var ingen stor apparat för dem att bli de facto-flytingar. Nu vet jag inte vilka skäl flyktingar ska ha för att få stanna annat än att de är döda...

Organisation: "Det är en salig blandning..."

För flyktinggömmarna betyder organisation att skapa nätverk. Nätverken uppstår vid behov och formas efter dem och sättet att bistå växlar med behoven. Bara en av de intervjuade tillhör en formellt organiserad grupp. En annan har tillhört en sådan grupp som upplösts. Flyktinggömmandet i Sverige har två organisationer som verkar på det nationella planet: FARR och Fristadsrörelsen.

Oavsett grupp eller hur den är organiserad arbetar flyktinggömmarna på ett likartat sätt. Sedan man fått kontakt med en flykting går man igenom alla papper, tar kontakt med advokater och med Invandrarverket. Beslutet att ge flyktingen en fristad grundas regelmässigt på att flyktinggömmaren eller asylgruppen bedömer att det finns en chans att få beslutet omprövat. Det gäller att skapa tid och rådrum för att få fram nya skäl. Under tiden kan flyktingen behöva gå under jorden.

Eva betonar att det är flyktingens eget beslut att gömma sig.

– När flyktingar kommer till oss försöker vi först hitta ett bra ställe, sedan låter vi dem sova ut, ger dem mat och sedan går någon av oss igenom hela deras historia. Vi tar reda på vilken advokat de har eller har haft och någon läser deras papper.

– Sedan pratar vi igenom det hela för att få veta hur de tänkt och vi pratar om vad som är realistiskt och inte.

Det har hänt att Eva avrått familjer att gömma sig – särskilt när det gällt barnfamiljer.

– Det kan vara skadligt att leva gömd för ett barn.

I nätverken och grupperna finns det oftast läkare, i en del fall också psykologer, tandläkare, lärare och jurister – personer som gör insatser för flyktingarna vid sidan av samhällets institutioner.

Även de övriga intervjuade betonar att gömmandet ska grundas på flyktingens eget beslut och man gömmer bara i de fall då man anser att det finns en chans att flyktingen ska kunna få stanna i Sverige.

Kriteriet för att ingå i nätverket eller gruppen är viljan att hjälpa genom handling. Genom att bistå blir man medlem. Kristina säger om framtiden:

– Rörelsen kommer att bestå så länge det finns ett behov. Man kan aldrig avskaffa att människor avskaffas.

Flera säger att nätverksorganisationen är ett medvetet val. Eva ser som en fördel med nätverket att den inte som många etablerade rörelser stelnar i formerna.

– Vi har medvetet sett till att vi inte organiserat ihjäl oss. Det är ingen organiserad rörelse, utan öar av människor omkring flyktingarna som söker hjälp. Vi hade kontakt med flyktinggömmare i Dalarna och med syster Marianne i Alsike kloster innan vi gick ihop och utnämnde oss till ett nätverk, säger Eva.

Hon säger att det finns läkare och tandläkare i gruppen och att man ordnat skola för gömda barn. Man har också förmedlat kontakter till kvinnojourer. Det kan hända saker i familjerna, menar hon. Männen flyr oftast från politisk verksamhet och i Sverige har de ibland svårt att finna sig till rätta. Kvinnorna har en mer självklar roll i familjen.

– Vi fick fler och fler kontakter och fick med människor med specialkunskaper. Ett tag hade vi flyktingar i varenda buske.

I nätverket ingår, enligt Eva, alla slags människor.

– Även i det fallet har jag fått ompröva en del fördomar. Vid ett tillfälle när jag träffade en grupp äldre kyrkligt aktiva kvinnor blev jag kramad och en av dem sa: ”Vi älskar er syndikalister!”. Det skulle jag aldrig kunnat drömma om att få höra, eftersom det alltid funnits motsättningar mellan kyrkan och syndikalisterna i den här trakten.

Kristina säger att det är ett medvetet val att inte ha någon styrelse.

– Många är trötta på föreningsmöten. Vi har ett grundnät och var och en har byggt upp sina nät.

Hon berättar om hur sjukvården kan fungera parallellt och underjordiskt. Gruppen har ingen organiserad insamling av pengar. Man kan få tillfälliga anslag från kyrkan för en viss familj, men de som tar emot flyktingar bekostar det mesta själva.

– Det är ju också så på landet att man byter saker och hjälper varandra.

Erik beskriver också organisationen som lös och med otydlig struktur. Själv hade han rollen som sammankallande, men man hade varken styrelse eller stadgar.

– Kanske var vi lite naiva i början. Alla hade inte lika starka skäl för att stanna. Vi försökte gå på djupet med vad de sa, men till slut fick man köpa en del av deras berättelser... efteråt såg vi att skälen i ett par fall inte var så starka, säger Erik.

– De som hjälpte till samlades. Det var kyrkligt aktiva, men också andra kristna och människor utanför kyrkan. Det fanns ett slags minsta gemensam moralisk nämnare i gruppen. Man kände i sitt inre att man ville hjälpa...

– Det blev ju ideellt arbete. Kyrkan samlade också in kollekt till en diakonikassa som användes för att hjälpa gömda flyktingar.

Gruppen hade en inre cirkel på ett 15-tal personer. Den knöt i sin tur andra till sig. I gruppen fanns ett par läkare, men det var inte lika enkelt att hitta en tandläkare som kunde ta emot flyktingar "bakvägen".

För Erik har flyktinggömmandet lett till kontakter med människor runt om i landet.

– Har man en gång blivit involverad, så sprids ens namn i flyktingsammanhang. Man ringer varandra och ber om råd.

Margareta säger att hon inte "gömmer flyktingar".

– Det är en myt att vi gömmer människor, att vi säger åt flyktingarna att sitta still och att de mals ner på grund av det vi gör. Det är ingen katt-och-råtta-lek. Vill flyktingen gömma sig, så händer det att vi bistår på olika sätt – men det är alltid flyktingens eget beslut. Vi varnar alltid för konsekvenserna. Det är ett stort ansvar att ta sig an en flyktings sak – men det är också ett stort ansvar att inte göra det.

– Vi driver flyktingarnas fall tillsammans med deras advokat och med hjälp av journalister. Medan den juridiska processen pågår måste ibland flyktingarna hålla sig undan. Det är en nödvändighet.

På den ort där Margareta bor är flyktingarbetet organiserat i en grupp som träffas en gång i månaden. Gruppen har en styrelse på traditionellt sätt. Verksamheten omsätter 300 000 kronor om året och man har 200 fasta givare. De flesta är privatpersoner, men det finns också föreningar och organisationer som ger bidrag.

– Fram till förra året hade vi ett 30-tal ärenden om året. Vi har inte misslyckats i något ärende.

Innan gruppen bestämmer sig för att ta sig an ett ärende lyssnar man på flyktingens berättelse och läser alla papper. Om man finner att skälen inte räcker till för asyl, uppmanar man flyktingen att åka hem, samarbeta med myndigheterna och inte gå under jorden.

– Det är vanligt att flyktingar kommer till oss med orealistiska förväntningar om vad vi kan göra.

Att ta sig an ett fall innebär kostnader för gruppen. Anser Margareta att ett ärende bör drivas tar hon upp det på nästa möte. Bland de saker gruppen kan göra är att bekosta en tortyrutredning. Den kostar cirka 7 000 kronor.

– Vi hittar fruktansvärda saker ibland. Flyktingen har kanske sökt asyl och fått avslag – men ingen har kommit på att göra en

utredning. Jag antar att det är en kostnadsfråga för Invandrarverket.

Gruppen har också hjälpt många barn till en psykiatrisk utredning.

– Det är viktigt att betona att barn ofta har egna skäl. En utredning om ett barn kan visa det mest hemska saker.

– Vi arbetar alltid nära familjens egen jurist. Juristen fullföljer ärendet med bistånd från oss.

– I vår grupp har vi haft flyktingfamiljer där någon drabbats av dödlig sjukdom. Det finns inget skyddsnät för dem – ingen a-kassa, inget socialbidrag eller akutsjukvård.

Hon berättar om en kosovoalbansk kvinna med utomkvedshavandeskap som blev akutopererad. Det gjordes inofficiellt.

– Hade vi inte fixat det där, så hade hon dött ifrån sina fyra barn i förskoleåldern.

Barbro beskriver flyktinggömmandet som ett "nätverk av goda vänner och förfärligt oorganiserat".

– De flesta av mina vänner har haft flyktingar boende hos sig någon natt. Det är inte konstigare än att du missat sista bussen från stan och ringer och ber att få sova över på soffan...

Under de 30 år hon gömt flyktingar har det aldrig varit något problem för henne att få tag i läkare, tandläkare, psykolog eller annan hjälp som kan behövas. Barbro gör ingen skillnad mellan flyktinggömmare som är med i FARR och andra. Det är ungefär samma slags folk, säger hon, från Göteborg till norr om polcirkeln.

– Om jag ifrån min lekmannaerfarenhet ser att flyktingen inte fått en juste handläggning är jag beredd att hjälpa. Flyktingen har sista ordet, det är ju inte jag som ska vara gömd. Det är inte roligt att leva på det viset – man är ju helt utlämnad till andras godtycke. Finns barn med är jag väldigt restriktiv. Då vill jag ha en barnpsykiatrisk bedömning.

– Man måste hela tiden väga för och emot. Flyktingen måste alltid ha en chans att komma tillbaka till verkligheten, annars har ju gömmandet förfelat sitt syfte. Gömställena kan ju vara små utrymmen på konstiga ställen och möjligheterna till sociala kontakter är oftast små.

– För det mesta går det ganska fort att få ett beslut. Ibland ett par veckor, ibland ett par månader. Väldigt sällan har beslutet blivit negativt. Det är bara i två fall jag känner till.

Det händer att Barbro säger nej:

– Ja, men det är viktigt att man gör det på ett värdigt sätt. Om de absolut inte vill tillbaka till sitt hemland, försöker vi hitta ett tredje land. Förut var det lätt att komma till Kanada, men det har blivit himla svårt. Man ska ha yrkesutbildning och en fadderorganisation för att få uppehållstillstånd i ett år.

– Om de tvingas resa tillbaka till hemlandet, så försöker jag hjälpa till så att de får en värdig hemresa.

Lena mötte många på den flyktingförläggning där hon arbetade som ville ha hjälp.

– På något vis kom det i gång... jag tog reda på vilka papper de behövde och jag ringde hit och dit. Jag har aldrig varit rädd för att ta kontakter med folk eller myndigheter. Jag lärde känna advokater i hela landet, berättar Lena.

– Jag arbetade med att få fram nya skäl, få dem som behövde till läkare, letade fram bevis för flyktingarnas sak från deras hemländer...

Så småningom startade Lena och några andra en asylgrupp som blev medlem i FARR.

Det första ärendet som man tog sig an gällde en palestinier som bott i Sverige i fyra år utan uppehållstillstånd och som studerade på en folkhögskola.

– Invandrarverket kom plötsligt på att han var terrorist. Vi fick aldrig fram några papper som kunde hjälpa honom, utan han avvisades till Libanon, fast polisen lovat att lämna honom

på Cypern. Han togs av polisen i Libanon och torterades. Han vände sig till Europadomstolen och nu bor han i England och han är gift och har barn...

- Det var jättejobbigt. Jag kände mig så maktlös. Vi trodde på honom. Jag har lärt mig att man märker om någon ljuger. Man får en bra bild av flyktingens situation när man pratar med advokaten, går igenom papperna och diskuterar med flyktingen.

Medlemmarna i Lenas asylgrupp fick på olika sätt kontakt med flyktingar och träffades regelbundet för att diskutera fallen. Gruppen, som var organiserad på sedvanligt föreningsvis, lärde sig mer om flyktingar och flyktingpolitik genom att ordna kurser och föreläsningar för medlemmarna. I gruppen fanns personer med kontakter till läkare och BB. Man har haft hjälp av en kommunal flyktingsekreterare och personer inom svenska kyrkan. Tandläkare var det svårare med, men det brukar alltid ordna sig på något sätt. Men med förlossningar är det värre i dag, säger Lena.

- Det är alla slags människor som är engagerade i flyktinggömmandet, det är en salig blandning... säger Lena.

Flyktinggömmandet – en folkrörelse?

Vi har frågat de intervjuade om de anser att flyktinggömmandet kan kallas en folkrörelse. Vi ville veta hur de aktiva själva definierar sin verksamhet. Ser de den som en ny typ av rörelse som skiljer sig från de äldre folkrörelserna? Svaren är inte entydiga.

- Den är kanske inte en folkrörelse, utan snarare en rörelse som växlar efter behov och tidpunkt. Problemen ser olika ut för olika flyktinggrupper och ibland upptäcker man nya grupper som behöver hjälp, menar Eva.

Barbro tvekar att kalla flyktinggömmandet en folkrörelse. Hon vill hellre kalla den en motrörelse.

Lena tycker att flyktinggömmandet är något av en folkrörelse. Många människor har ringt henne och en del kommit fram till henne på gatan för att prata om flyktingar. Hon säger också att hon känt stöd hos sina vänner för sitt engagemang. De har bidragit med husrum, en matkasse, bullar och potatis och ingen har sagt något negativt om alla de människor som bott hemma hos henne.

Erik tror inte att flyktingengagemanget kan liknas vid en folkrörelse. Förståelsen bland människor i omgivningen är inte så stor.

– Men många fick ju en personlig kontakt med flyktingarna, eftersom de bodde mitt i samhället och det var en ganska stor grupp. Man fick inblick i deras situation – och det är ofta inkörsporten till ett engagemang.

– Medvetandet om vad som händer i Kosovo har nog ökat i år när många fått se så klart vad som händer därnere. Via TV har förföljelserna fått ett ansikte. För fyra-fem år sedan visste de flesta knappt var Kosovo låg och vad som pågick där.

Margareta är inte säker på att flyktingarbetet är en rörelse med bred folklig förankring.

– Men fallet med flyktingfamiljen i Åsele är intressant. Där misstog sig dåvarande ministern på det folkliga stödet.

På frågan om flyktinggömmandet mest engagerar kvinnor fick vi bland annat följande svar:

– Nej, jag tror det är en livsstil. Om man inte höll på med det så skulle man ha väldigt mycket mer pengar, flashigare kläder och åka på dyra semestrar – att gömma flyktingar är inget man gör karriär på, säger Barbro.

Lena uppfattar inte flyktinggömmandet som något typiskt kvinnligt. I gruppen hon tillhörde rådde jämn könsfördelning.

– Det är nog fler kvinnor som engagerar sig. Jag har inte tänkt på varför. Visst handlar det om traditionellt kvinnliga uppgifter som att vårda och ta hand om, men att läsa juridska handlingar

och bråka med myndigheterna är väl mer manliga uppgifter, menar Margareta.

"Vi är alla vanartiga barn..."

Vi har bett de intervjuade att berätta varför de engagerat sig för flyktingar, frågat om de funnit något som förenar flyktinggömmare och hur de ser på begreppet civil olydnad.

De beskriver sitt engagemang som grundat i kristna och/eller humanistiska värderingar. Solidariteten med flyktingarna som de uppfattar som de mest behövande i samhället är självklar för dem. De talar en gemensam grundsyn i gruppen eller nätverket, "en minsta moralisk nämnare". Att flyktinggömmandet kallas eller är civil olydnad uppfattar de inte som ett problem.

– Människosynen är en ödesfråga. Det handlar också om dödshjälp, aborter och handikappade. Vad får det kosta att upprätthålla det absoluta människovärdet?

– På 70-talet fanns det framtidstro och åtminstone en känsla av att saker och ting gick framåt. Bakslagen kom på 80-talet. Då talade man inte längre om rättvisa och jämställdhet globalt sett, menar Margareta.

–I dag öppnas möjligheter för en krass människosyn. Den produktiva människan sätts i centrum. Men vad händer med de handikappade och när man börjar tala om att "svartskallarna kostar för mycket"? Det öppnar upp för nya påståenden. Det gäller för övrigt redan för långvården – vi har inte råd... För flyktingmottagandet är det så uppenbart, säger Margareta.

– Det handlar om idealitet. Väldigt många är kristna. Det kan hänga ihop med den kristna tron – men det kan också bero på att en viss sorts människor blir kristna. Men det finns också folk på vänsterkanten. Vi är alla vanartiga barn som ifrågasätter makten.

Det som i grunden får människor att engagera sig är de ojämförligt svåra omständigheter som många av flyktingarna lever under, säger Margareta också.

Förutom den kristna tron, så menar Lena att en viktig orsak för henne att engagera sig för asylfrågorna är att hon vill få fram sanningen.

– Det handlar också om pliktkänsla. I skolan ser man inte så allvarligt numera på plikttrohet. Det gör jag. Det är min plikt att hjälpa folk.

– Kallas det civil olydnad och är ett brott, så får de gärna sätta in mig i fängelse.

Eva säger att hon av egen erfarenhet som byråkrat i ett statligt verk vet att en myndighet "aldrig kan göra fel".

– Vi svenskar är väldigt lydiga, fostrade av folkskolepedagogiken som lärde oss att läsa och räkna och buga för överheten. Man är lydig och nitisk. Ingen ska kunna komma på en att man inte följt reglerna. Så länge man inte litar på sitt eget omdöme, utan hänvisar till lagen och överheten, så kommer detta system bestå...

Eva ser flyktinggömmandet som civil olydnad och hon definierar det som en överträdelse av lagar och regler som man gör utan egen vinning, att det många gånger kan vara obekvämt och att man kan utsättas för spott och spe.

– Vi flyktinggömmare kan nog uppfattas som hotfulla, eftersom vi visar att vi inte behöver samhället, inte behöver den vanliga strukturen.

– Det finns en exemplets makt. Det är praktisk pedagogik. Det är som med demokratin i skolan – ytterst få är beredda att verkligen tillämpa den, det skulle vara hotfullt.

– Bibeln är mycket klar hur man ska behandla främlingar. I gamla testamentet får Israels folk lära sig hur man ska bete sig

mot andra folkslag – och i nya testamenetet finns Jesus kärleksbudskap: Allt vad ni viljen att människorna ..., säger Erik.

– Under andra världskriget var det en självklarhet både för många svenskar och för regeringen att ta emot flyktingar. Då fanns det en annan beredskap att ställa upp för andra.

– En orsak till skillnaden är att vi blivit rikare och fått det bättre. Vi har stängt våra hjärtan för människors nöd, vi har blivit avtrubbade. Jag har tänkt på att på 60- och 70-talen stod människor utanför systembolaget och sålde ideella tidningar. I dag säljer man bingolotter.

– Många behöver pröva sig själva på den här punkten. Det är lätt att sugas upp av den ökande okänsligheten. Vi ser så mycket våld på TV – och man kan fråga sig om inte allt underhållningsvåld är avtrubbande.

Ibland måste man kunna gå mot strömmen:

– Tro utan gärningar är död, heter det i Jakobs brev. Tro måste leda vidare.

Att kyrkan inte mer tar strid för trons gärningar beror, enligt Erik på att den för mycket är en spegel av samhället – så lik samhället att människor inte ser någon skillnad.

– Man kan aldrig avhända sig idealiteten, överlåta den till samhället. Man måste anta de utmaningar man möter i vardagen. Det finns en outtalad anpassning som säger att alla ska tycka likadant. Det är en likriktning i samhället som innebär att vissa åsikter inte är möjliga att uttala.

Erik anser inte att det är fel att kalla det han och andra gjorde för civil olydnad. Det är ungefär som att köra för fort på väg till sjukhuset med någon som är svårt skadad.

– Vi kan inte låta lagarna driva oss hur långt som helst. Tänk bara på vilka som lydde order i Nazi-Tyskland. Det finns fall då laglydnad är ett större brott än lagbrott.

– Nöd bryter lag. Jag såg ingen skillnad mellan att gömma kosovoalbaner i dag och att gömma judar under andra världskriget.

På frågan om hon sett en gemensam grundsyn hos flyktinggömmare svarar Barbro:

– Alla människors lika värde, FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, tio Guds bud, Röda Korsets grundprinciper...

Är det civil olydnad att gömma flyktingar?

– Jag kallar det vanlig anständighet. Jag måste kunna se mig själv i spegeln när jag vaknar om mornarna. Och jag är helt övertygad om att människorna jag hjälper skulle ta hand om mina barn och barnbarn om det skulle behövas.

– Människor har alltid gjort så här. Precis som man i alla tider älskat, fött barn och dött, så har människor gömt andra vid behov. Josef och Maria fick plats i stallet och det var samma sak med gesällerna som vandrade ut i världen. Och man kan fråga människorna i Jämtland och Värmland vad de gjorde under andra världskriget ...

Kristina är kritisk till den politik som förs i Sverige och anser att det är naturligt att det uppstår motrörelser när det finns behov av det. Ett aktuellt exempel är debatten om nedrustningen av vården på basplanet.

Andra motrörelser hon deltagt aktivt i är försöken att stoppa motorvägsbygget genom Bohuslän, SJ:s besprutningar av banvallarna, bevakningen av Kynnefjäll i protest mot planerna att förvara kärnavfall där, vapenexporten inklusive en aktion mot Bofors då hon var med och spillde blod på en missil.

– Men jag är ingen superaktivist, utan en vanlig medelålders kärring som uppfostrar sina barn och är en respekterad sjuksköterska.

– På Västkusten är vi långt ifrån makten. Vi har haft så många kungar.

Kristina har funderat mycket över hur hon påverkats av barndomens och traktens schartauanism – och syndikalismens starka inflytande i Västsverige under tidigt 1900-tal. Hon menar att den schartauanska kvinnan var ovanligt självständig och medveten om sin ställning även om hon hade en bestämd roll.

– Läran sa att man skulle lyda Gud mer än människor. Syndikalisterna och kyrkan har alltid varit bittra fiender, men det gick bra när syndikalistiska män gifte sig med schartauanska kvinnor. Äktenskapen blev mer jämlika än många andra. På båda hållen ansåg man att det viktigaste var att lita till sig själv. Man var sträng på många sätt – men man tog ansvar för vad man gjorde.

– Syndikalisterna betonar att man ska ha makt över sitt eget liv – och det finns även i schartaunismen de som säger att du är själv ansvarig och att man ska ta hand om varandra.

– De tragiska var att många schartauaner snöpte av sig många känslor av både glädje och sorg och att det var så mycket man inte fick... det har jag stritt med hela livet, säger Kristina.

- Nu har jag svurit mig fri från den schartuanska kultur jag växte upp i. Som barn var jag alltid för högljudd och skuttade runt och tog för många kakor när det bjöds...

I Margaretas familj finns två adopterade barn – ett som kom hit som baby från Sydkorea och en som kom som femårig med svåra känslomässiga störningar av ett barnhemsliv i Indien. Båda är vuxna i dag. En av familjens döttrar är gift med en iransk flykting.

– Vi har Asien i familjen. Det påverkar förstås min syn på på världen och människorna.

Politik och opinionsbildning

Flyktingpolitiken

De intervjuade anser att svensk flyktingpolitik blivit allt mer restriktiv. Orsakerna, som de uppfattar det, är politikernas prioriteringar med hänvisning till ekonomin och det svenska medlemskapet i EU. Några säger också att svenska politiker fäster mindre vikt vid grundläggande värderingar om solidaritet än tidigare. Ett par av dem anar en "dold flyktingpolitik" med större restriktivitet än vad som sägs officiellt.

Lena menar att flyktingpolitiken i Sverige dragits åt:

– Officiellt säger man alltid att man följer lagen och Pierre Schori säger att han ingenting kan göra. Invandrarpolitiken har blivit väldigt snäv. Man träffar inte människorna det handlar om, utan läser bara papper.

Margareta har dragit slutsatsen att Invandrarverket har ett "dolt uppdrag" från politikerna, nämligen att se till att Sverige blir av med så många flyktingar som möjligt. Flyktingpolitiken blir ett spel för galleriet, menar hon.

– Jag tycker man ska lägga ner spelet och visa sanningen. De osynliga reglerna måste redovisas för väljarna. Annars får vi en skendemokrati. Människor begriper sådant – och det kan vara en förklaring till politikerföraktet. Man litar inte på vad politikerna säger.

Margareta anser också att det finns "dolda regler" för hur flyktingar från olika länder tas emot.

– Mycket intressant i det sammanhanget är kurderna. De som kommer från Irak får alltid uppehållstillstånd, men de som kommer från Turkiet aldrig. Ändå finns det ett FN-protektorat i Irak för kurderna.

Hon ser samma tendenser när det gäller EU och Schengenavtalet:

– Man vill skapa den bästa av världar för oss som är inne och lägger ner sanslösa summor på att hålla de andra ute. Pengarna skulle i stället kunna användas för att ge flyktingar en bra start.

- Det är kanske att dra parallellen för långt – men nog finns det inslag av att "hålla rasen ren" i den politiken. Talet om globalisering är kanske bara romantik...

Kristina är kritisk till svensk flyktingpolitik, även om hon anser att lagstiftningen är ganska bra. Det är pengarna som styr. Flyktingmottagandet får inte bli för dyrt. Och mycket av den ideolgi som socialdemokraterna stod för har försvunnit:

– Politikerna har talat om vikten av att öppna gränserna, men samtidigt drar man ned ridån för flyktingarna. Solidaritet var ett ord socialdemokraterna verkligen stod för – men häromkring har fler moderater än socialdemokrater ställt upp för flyktingarna.

Eva är kritisk till Sveriges medlemsskap i EU. Inte minst på grund av flyktingpolitiken.

– Jag var med på en stor konferens i Frankrike 1989 för underjordiska organisationer med deltagare från hela Europa. En holländsk kille pratade om EU:s gemensamma flyktingpolitik som "Festung Europa". Jag tyckte han såg spöken mitt på ljusa dan. Jag var kanske naiv – jag trodde på allas inneboende godhet.

– Samtidigt som skolverket bekymrar sig över rasismen i skolorna hämtas barn i klassen. Det blir lättare för kamraterna att liera sig med samhället – och inte ta ställning för den svage. Skolan är en spegelbild av samhället.

I den församling Erik arbetade blev flyktinggömmandet mer eller mindre officiell politik. Kyrkorådet beslutade att kyrkan fick upplåtas för att skydda flyktingar som hotades av utvisning.

– Det var ett rätt unikt beslut, ungefär som man beslutade sig för i Åsele. Men här behövde vi aldrig använda kyrkorummet. Jag tycker att kyrkorådet agerade föredömligt.

Hur kunde regeringen besluta att kosovoalbanerna skulle utvisas?

– Jag tror att det berodde på brist på insikt hur kosovoalbanerna hade det. Nästan ingen av dem fick uppehållstillstånd av humanitära skäl. Men när man som vi ställdes inför kött och blod fanns det ingen tvekan.

Barbro anser att flyktingpolitiken påminner om gamla tider:

– Det liknar köp och sälj-systemet vi hade när bönder fick lämna bud på fattigauktioner. Den som ville ha minst betalt fick uppgiften.

– Flyktingar får inte kosta någonting. Kostar de något i alla fall, så får det inte vara lika mycket som en ärlig svensk... Jag tänker till exempel på hur ruggigt det är i en stadsdel inne i stan.

– I Västerås fanns samma system när jag växte upp. Alla invandrare bodde i en stadsdel. Mammorna kom nästan aldrig utanför dörren, kunde inte läsa en svensk tidning och inte ens prata för sig i affären eller klara av att gå på posten. Det har inte hänt så förfärligt mycket...

– Det var kanske bättre då. Grannskapet byggdes upp, facket ordnade studiecirklar och männen fick lära sig språket – också det kodade språket i samhället.

Barbro berättar att hon hade flera farbröder som utvandrade till USA i början av 1900-talet. De lärde sig aldrig tala med amerikansk accent, men det gjorde deras barn och de lärde sig att äta med bara gaffeln.

– De blev inlemmade i samhället, men vår flyktingpolitik tillåter inte det i dagsläget. De får aldrig en chans. De försvenskar sina namn och har fina utbildningar som behövs i Sverige – ändå får de inte jobb.

– Svensk flyktingpolitik är att inte ta emot för många. Det har vuxit upp en byråkratisk nomenklatura som befäster sitt existensberättigande. Jag tror inte man kan jobba i den branschen i för många år, man tappar nyanserna och det blir väldigt, väldigt stelbent.

– I grunden har det fattats beslut att vi inte ska ha så många flyktingar. Det är underförstått.

Barbro säger att Turkiet är en gräns för flyktingpolitiken – det vill säga EU. Den gränsen pratar vi inte så mycket om, menar hon, men det finns många flyktingar i Turkiet som skulle behöva en fristad – och massor av människor i Jordanien och irakier i Iran, flyktingar i Afrika och andra delar av världen...

– Men Sverige vill inte ha afrikaner, det är underförstått. Jag vet inte hur en afrikan ska se ut eller ha varit med om för att få permanent uppehållstillstånd. Hur vi behandlat flyktingar från Somalia är hårresande.

– Det är svårt att greppa flyktingpolitiken. Det finns ingen och den har inte diskuterats heller. Det får inte föras en öppen debatt. Nu diskuterar vi kosovoalbanerna – samtidigt finns det människor från andra länder med minst lika stora behov.

Kosovoalbanerna hade precis samma skäl när flydde hit förra gången – men då skickade man hem dem för att de var "stöldbenägna" och invandrarministern sjöng "We shall overcome"...

Kontakt med politiken och politiker

En del av intervjupersonerna har haft kontakt med politiker både i kommunen och i riksdagen för att påverka enskilda flyktingfall. Men de har inte försökt påverka Sveriges flyktingpolitik i stort. Ett par har i det sammanhanget nämnt FARR, som i vissa frågor är officiell remissinstans och som man tycker gör ett bra arbete. Vår tolkning är att de intervjuades engage-

mang koncentrerar sig till enskilda fall, snarare än att ändra den svenska flyktingpolitiken.

Margareta och flyktinggruppen har dock haft mycket kontakter med riksdagsledamöter från olika partier. Bäst erfarenhet har hon av ledamöter från miljöpartiet, kristdemokraterna och vänsterpartiet.

– Det är ju partier som driver en mer generös flyktingpolitik. Under några år var ju också folkpartiet ganska militanta för att ändra flyktingpolitiken.

Kontakterna har varit till stor hjälp i enstaka fall genom att ledamöterna tagit upp flyktingens situation i sin riksdagsgrupp eller som enkla frågor till ansvarig minister.

– Vi har försökt prata med moderaterna, men det har inte gått. Socialdemokraterna är delade och centern ganska hopplös...

Margareta är själv inte politiskt aktiv, men hon är medlem i miljöpartiet.

– Jag har tänkt att bli aktiv när jag blir pensionär, om de vill ha mig. Men nu känner jag att jag måste begränsa mig.

Lena säger att hon inte haft så många kontakter med politiker. Vid ett tillfälle ställde en folkpartist upp för ett fall. Hon har också vänt sig också till socialdemokrater, men de har inte velat blanda sig i. Vid ett tillfälle ställde lokala politiker från alla partier upp och skrev till Utlänningsnämnden om en man från Kosovo och det bidrog till att han fick uppehållstillstånd.

Lena är inte med i något politiskt parti, men hon har engagerat sig i Stoppa Rasismen. En rasistisk organisation fick tag i medlemslistorna och la ut hennes och andras namn på nätet med hot mot antirasisterna och deras barn. Men det ledde inte till något.

Barbro är aktiv i vänsterpartiet sedan ett 20-tal år och är ordinarie ledamot i en kommunal nämd och ersättare i

kommunfullmäktige. Frågor hon engagerat sig i är höjda socialbidragsnormer, hemspråksundervisning och skolan.

Erik betraktar sig som politiskt obunden.

– Jag kan protestera mot EU, men i andra frågor har jag en högerlinje.

Kristina var centerpartist i 14 år och var bland annat ledamot av en kommunal nämnd i sex år. Då Fälldin laddade Barsebäck gick Kristina ur centern, och har inte därefter engagerat sig i något annat parti. Hon röstar numera för det mesta på miljöpartiet. Kristina var också fackligt aktiv, men när det skar sig med kollegorna i lärarfacket gick hon till syndikalisterna. Hon ser flyktinggömmandet som en fortsättning på sitt fredsengagemang.

Kontakt med medier

Alla utom en intervjuad säger sig ha goda kontakter med medier och att de i många fall fått hjälp av tidningar och TV. När medierna tagit upp enskilda flyktingfall brukar det resultera i att flyktingen får stanna.

– Vi har en omfattande och god kontakt med med journalister. Utan journalistkåren skulle det kännas ganska hopplöst. Alla de gånger som vi kopplat in massmedia har handläggarna ändrat sig och sagt att det kommit in nya fakta i målet. Jag som läser handlingarna ser att det inte finns en enda ny bokstav, säger Margareta.

– Fortast går det om man får TV med sig. Då ändrar de sig fort som attan. Därnäst kommer kvällspressen. Det här tycker jag inte är rättssäkert.

Lena säger att hon har goda kontakter både med lokaltidningen och med en kvällstidning och ger exempel på att flyktingar som uppmärksammats i medierna snabbt fått uppehållstillstånd.

– Jag blev på något sätt mer och mer en offentlig person. Jag har odlat kontakterna med media och en erfarenhet jag gjort är att när pressen skriver om något fall backar Invandrarverket.

Kristina säger att hon har mycket goda kontakter med media och många gånger har de skrivit bra artiklar och gjort bra program som kunnat påverka enskilda fall.

– Men det är klart – de vill alltid ha en bild på gråtande barn som tittar ut genom ett fönster...

Erik har mestadels goda erfarenheter av media.

– De backade upp oss och behandlade frågan positivt. Det blev ju också mycket uppmärksamhet i tidningarna när kyrkorådet fattade sitt beslut om att öppna kyrkan för gömda flyktingar.

– Jag tycker också media gör bra insatser i den konflikt som pågår i Kosovo just nu. De driver mer eller mindre på för att öka folks medvetande om hur flyktingarnas situation.

Barbro säger att hon aldrig haft kontakt med media om ett flyktingärende innan det varit avgjort. Hon har kunnat redovisa vad som hänt efteråt om tidningarna eller radion tryckt på. Orsaken är att hon – som hon säger – slutat tro på vad som står i tidningen.

Politiken i praktiken

Invandrarverkets beslut upplevs av de intervjuade som ologiska och motstridiga. Två flyktingar med snarlika skäl kan bedömas på helt olika sätt. Flyktinggömmarna anser också att Invandrarverket och Utlänningsnämnden klart påverkas i sina beslut om medierna uppmärksammat det aktuella fallet.

Invandrarverket uppfattas som stelt och byråkratiskt. Flyktinggömmarna säger att de mött många okänsliga och inkompetenta handläggare. Ett par anser att verksamheten präglas av att verket har politikernas uppdrag att genomföra den "dolda

flyktingpolitiken", som innebär att Sverige ska ta emot så få flyktingar som möjligt. De flesta tycker inte att det är fel på lagen, men väl dess tillämpning.

– Det blir inte bättre av att vi har myndigheter som aldrig kan erkänna att de gör ett fel. Jag kan inte fatta varför det är så viktigt för myndigheterna att framstå som fullkomliga, anser Lena.

Lena berättar om en statslös man från Libanon som varit i Sverige i fem och ett halvt år och skulle avvisas. Han hade dragit på sig olika sjukdomar – bland annat var hans tänder i dåligt skick och handläggaren på Utlänningsnämnden ansåg att de skulle dras ut i stället för att lagas.

– Det är fruktansvärt för människor att behöva vänta så länge och sedan bli avvisade, det förstår folk i allmänhet. Det gäller ju inte bara dem som lever gömda, utan andra också.

Lena säger att hon haft bra kontakter mer handläggarna på Invandrarverket och Utlänningsnämnden, även om det finns vissa undantag.

– Men flyktingarna är trots allt papper för de flesta, ärendenummer. Även om det finns sådana som "tänker med hjärtat" så måste de följa paragraferna, ha bevisen.

Lena säger att asylgruppen har lyckats med många fall.

– Många flyktingar har varit väldigt psykiskt dåliga och försökt ta livet av sig. Men Invandrarverket har inte trott på dem och nonchalerat läkarintyg.

Lena berättar om ett fall hon engagerade sig mycket i:

– Det var en kvinna från Somalia som hade varit här i tre år. Först fick hon tillfälligt uppehållstillstånd, senare permanent. Hon hade fyra barn i ett flyktingläger i Kenya, mormodern och en dotter hade dött, liksom fadern som dog av skador han fått i kriget.

– Men handläggaren på flyktingförläggningen trodde att hon hade olika fäder till sina barn och sa det åt henne. Det var

mycket frustrerande för kvinnan att få höra något sådant, hon som hade fått fem barn med samme man.

– Invandrarverket levde inte upp till Barnkonventionen som säger att man ska medverka till att familjer återförenas på ett positivt sätt.

Hon berättar också om en kvinna som inte hade permanent uppehållstillstånd i Sverige och som hade sina åtta barn i ett flyktingläger i Kenya.

– I det fallet lyckades vi, otroligt nog. Handläggaren på Invandrarverket tänkte med både hjärnan och hjärtat. På olika vägar kom hennes barn till Sverige, fast det tog tid och pengar att hitta dem. När Röda Korset fick tag i den sista flickan hade hon och mamman varit åtskilda i sex år.

Kristina anser att Invandrarverket skött sina uppgifter klumpigt och har inte klarat av de åtaganden man haft.

– Det finns mycket arrogans bland handläggarna och del av juristerna är sådana som "hamnat där" och inte kommer någon annanstans.

– Jag såg också bristerna och det otroliga geschäftet kring flyktingförläggningarna. Det påverkade opinionen i Sverige negativt. Det finns också ett språkbruk bland politiker, tjänstemän och i media som vållat skada. Det är när man talar om "stora flyktingvågor som sveper in över vårt land" och liknande.

– Jag tycker att flyktingarna skildrats antingen som människor det är väldigt synd om eller också som djävlar.

Eva anser att de av Invandrarverkets handläggare som sätter flyktingens behov i centrum inte klarar av att stanna i systemet.

– Det sägs att vi har en human flyktingpolitik. Men med ett förflutet som byråkrat vet jag att man kan följa paragrafer så att det ändå blir fel.

– Det har funnits justa handläggare på Invandrarverket, men de stannar inte. De står inte ut. Andra får sparken. En handläggare får inte ens dricka kaffe med flyktingarna.

Margareta är mycket kritisk till många av Invandrarverkets utredningar. Kvalitén är låg och handläggarna verkar ha hafsläst lagen, menar hon.

– De stämplar avslag... och så får man se om flyktingen överklagar. Det finns mycket godtycklighet, det är som ett lotteri. Av två identiska fall kan en få uppehållstillstånd av humanitära skäl, medan den andra får avslag.

Margareta är också kritisk till den attityd till utomeuropeiska flyktingar som finns på Invandrarverket.

– Vid en konferens talade man om flyktingar med arrogans och på ett schabloniserat sätt. Man talade om Ali från Långtbortistan. Det finns en kall människosyn. Det är klart, det finns seriösa och hederliga tjänstmän på Invandrarverket, men det är kanske de andra som blir kvar...

– Det tråkiga är ju att lagstiftningen ger utrymme för positiva bedömningar – man skulle ju kunna bevilja fler uppehållstillstånd än man gör...

Margareta är kritisk mot hur FN:s barnkonvention tillämpas när det gäller flyktingbarn:

– Man talar om att Sveriges intressen ska sättas före flyktingbarnen. Jag tolkar "svenska intressen" som att det blir för dyrt...

Erik anser att den svenska flyktingpolitiken är för restriktiv och han tycker att Sverige till exempel skulle kunna ta emot fler kosovoalbaner än de 5 000 politikerna lovat.

Erfarenheter av flyktinggömmandet

De personer vi intervjuat vittnar om att det kan vara tungt och besvärligt att gömma flyktingar. Man får vara beredd på uppoffringar. Men på ett djupare plan är erfarenheterna positiva:

– Många gånger har jag känt att det finns större skillnader mellan olika svenskars sätt att leva och tänka än det finns mellan mig och en muslim, säger Kristina.

Hon säger också att hon tänkt på att den utbredda solidaritet för flyktingarna hon mött runt omkring sig gör henne hoppfull. Det visar att Sverige skulle klara en krissituation bättre än man kanske föreställer sig.

Barbro är inne på en liknande tankegång:

– Min grundövertygelse är att om det blir krig i Sverige så skulle Hassan och Jorge och alla andra och deras mammor och farmödrar gömma våra ungar, det är jag helt övertygad om.

Margareta beskriver sin uppgift som att vara på marken, att hjälpa ungarna och kvinnorna. Engagemanget har tagit mycket av fritiden med loppmarknader, brevskrivande och att tigga mediciner och kläder. Tidigare hade hon en källare där flyktinggruppen förvarade mat och kläder.

– Det är ett hårt slit och det har inneburit konflikter med våra tonåringar. De tycker inte att jag ställt upp tillräckligt mycket för dem. På sätt och vis har de rätt – men jag tror att barn behöver föräldrar som engagerar sig i något.

Margareta hör till dem som fått pris för sitt engagemang. Pengarna har gått till asylrörelsen.

– Det var så fina ord i prismotiveringen. Jag tyckte nästan att det var som ett skämt... men jag blev väldigt glad. Jag fick frågan om jag kände att jag fått upprättelse. Men jag har aldrig känt mig nedtryckt. Arbetet med flyktingar har alltid varit inspirerande och lärorikt. Och tröttsamt...

Lena tycker att det är roligt och intressant att ha fått träffa så många människor från andra länder.

– Men jag har en syster som inte förstår vad jag håller på med och hon säger: "Varför ska du slita ut dig med det där. Ha lite roligt i stället".

– Det är klart att det varit mycket jobb med att gömma flyktingar, det kan vara fruktansvärt jobbigt att ha folk boende hos sig, det säger sig självt. Bebisar som skriker om natten, det går bara en liten tid – man blir alldeles slutkörd. Nu gömmer jag inte flyktingar hemma hos mig längre.

– Men det positiva finns där också. Man får vänner. Förra sommaren var jag i Etiopien i tre veckor och hälsade på en familj. Tidigare har jag varit i Rumänien hos en familj som blev avvisad från Sverige. Den här sommaren ska jag åka till Libanon tillsammans med en annan familj som bott hos mig. De har en pojke som är nio år. Han längtar efter min spagetti, säger han. Jag har lärt känna många barn, jag har ju haft tid.

– En annan sak är att man lär sig uppskatta hur bra vi har det i Sverige. För min del har det också känts ensamt när mina tre egna barn flugit ut. Det är oftare lättare att umgås med invandrare än med svenskar – de är väldigt gästvänliga och umgänget är inte så strikt uppdelat efter åldersgränser som det blivit för oss svenskar.

– Man delar med sig av vad man har. Det har hänt att vi startat insamlingar och uppmanat folk att bidra till familjers försörjning. Ibland är det jättetungt och det kan kännas som vi jobbar livet ur oss, säger Eva.

Kristina säger att det är kanske hon själv som fått mest ut av gömmandet.

– Vi skojar ofta om alla fördomar vi haft om människor av olika nationaliteter och med olika tro som kommit på skam...

Eva säger att en sak hon inte tänkte på från början är att hennes ungar lärt sig umgås helt naturligt med barn av alla sorter...

- Efteråt kände vi också glädje över vad vi hade gjort och över att kosovoalbanerna fick stanna, säger Erik.

Barbro säger att hon inte haft några större problem med omgivningen, fast hon fått enstaka fientliga brev och telefonsamtal.

- Jag håller en mycket lägre profil än tidigare. Jag är inte fullt lika naiv som jag varit och det är inte comme il faut att vara gömmare i dag. Man blir varken börsnoterad eller kvalitetssäkrad. Man får lita på sitt eget omdöme, bara.

- En gång blev jag knuffad nedför rulltrappan på Domus och kallad "jävla svartskallehora", men då tog jag min kurd under armen och gick ett varv runt torget. Han var väldigt stor och stark, nämligen...

Kristina berättar om flyktiggömmandets kulturmöten:

– Det kan bli verkliga konflikter. I en makedonsk familj hade mannen tankar om renlighet som inte alls stämde med våra. Det gav honom stor ångest – och en dag kunde han inte hålla sig längre och han sa: "Jag tycka du är idiot till 100 procent".

– Jag har också varit med om en muslimsk slakt... och där ungefär går gränsen för mig.

– Och man får ompröva sin syn på hur en flykting ska vara. En gång skulle jag ta hand om en bosnisk kvinna med barn. Det visade sig vara en kedjerökande kvinna i skinnjacka. Så hade jag inte alls föreställt mig henne...

Hon har också fått kontakter med flyktingarnas familjer i deras gamla hemläder. Det är som att ha "seende ögon" på andra håll i världen, menar hon. Kristina brukar ibland fundera över andra skäl till att hon gömmer flyktingar:

– Kanske handlar det också om att få en "belöning". Människan behöver känna sig god... för min del var det nog det som gjorde att jag började arbeta i vården.

– En dag läste jag om att det var kris i kvinnolägret kring kärnvapenbasen Greenham Common i England. Jag reste dit det fortaste jag kunde och sa: "Nu är jag här". "So what?", svarade de.

– Ibland ska jag ordna allting. Jag menar att jag har sådana drivkrafter också, men jag försöker passa mig för att de inte ska ta över...

Djurrättsaktivisterna

Att bli vegan

Vi har frågat djurrättsaktivisterna om deras bakgrund, hur man för fram sitt engagemang och hur man ser på politik, demokrati och livet i stort. Liksom i fallet med flyktinggömmarna är de intervjuade djurrättsaktivisterna homogena vad gäller ålder – ingen är över 30 – men den sociala bakgrunden varierar.

Johanna är 17 år och studerande. Hon går första årskursen i gymnasiet och bor med sin familj i en förort norr om Stockholm. Hon har två bröder, 18 och 12 år gamla.

Johanna blev vegetarian för tre år sedan och vegan för ett och ett halvt år sedan. Egentligen försökte hon bli vegetarian redan på mellanstadiet – men mammas tjat och det faktum att hon inte tyckte om bönor omintetgjorde planerna.

Johannas beskrivning av hur beslutet att sluta äta kött togs emot hemma är typiskt för de intervjuade veganerna:

– Mamma och pappa förbjöd mig under lång tid att bli vegan. De var nog mest rädda. Mamma pratade om näringsbrist. Men nu har de helt accepterat det. Mina bröder kallar jag militanta köttätare, men mamma kommer nog snart att bli vegetarian...

På högstadiet möttes Johanna av oförstående.

– Det var jobbigt för alla oliktänkande. Det bidrog till att jag tog ledigt från skolan i ett år. Jag använde tiden till att tänka och jobbade en del i Nordiska samfundet mot plågsamma djurförsök.

Mattias är 21 år och bor i Göteborg. Han studerar matematik och dataprogrammering på universitet, men han har mer eller mindre gjort ett uppehåll just nu för att arbeta med djurrättsfrågorna. Mattias är uppvuxen i en Norrlandsstad i en familj där, som han själv säger, hänsyn till andra präglade hans uppfostran. Båda hans föräldrar har konstnärliga arbeten. Det är tre år sedan Mattias blev vegetarian. Vegan blev han ett år senare. Numera äter hans mor mycket vegetariskt.

Anna bor i Göteborg, men är uppvuxen i Skellefteå. Hon är 21 år och studerar humanekologi på universitet och arbetar extra som personlig assistent. Hennes mor är lärare och hennes far metallarbetare.

– Jag kommer från en riktig jägarsläkt. Hemma hade vi just inga djur. Det var viktigt att man skulle kunna ta hand om dem på ett riktigt sätt.

Föräldrarna insåg så småningom att Annas beslut inte var "någon fas" och accepterade hennes matvanor. Fast i släkten är det många som betraktar veganer som något konstigt.

Kristoffer är 28 år och arbetar i en ideell organisation. Han bor i en förort söder om Stockholm och har en universitetsexamen i samhällsvetenskapliga ämnen.

Kristoffer säger att han har diskuterat djurens rättigheter rätt mycket med sina föräldrar och att han fått respons. Nu kallar de sig fuskvegetarianer – de äter fisk. Det är beundransvärt att de kunnat förändra de kostvanor de haft i 30 år, menar Kristoffer.

Kalle bor i en stad i Mellansverige och har ett år kvar i gymnasiet. Han betecknar sin familj som typisk medelklass med bil, villa och utan större ekonomiska problem. Han har just nu inga planer på att studera vidare efter gymnasiet, utan tänker sig något jobb inom handel eller service.

Kalle har en yngre bror som inte är vegan. Hans föräldrar är inte aktiva i föreningslivet eller i politiken, men hans mamma stöder Greenpeace med regelbundna bidrag. Med tiden har föräldrarna accepterat att Kalle är vegan.

Kalle har nyligen avtjänat ett straff för en aktion mot ett pälsdjursföretag.

– Mina föräldrar accepterar inte brott och även om de också tycker att lagen är rutten, så vill de inte att jag ska begå brott. Det kan ju vara väldigt negativt för min framtid att ha sådant i sina papper.

Flera av de intervjuade ungdomarnas föräldrar har alltså övergått till en mer vegetarisk kost. Efter en första skeptisk reaktion på barnens veganism – med förfäran och oro – har de efter ett tag själva börjat ompröva sina matvanor. Det tar viss tid att vänja sig vid tanken på nya och annorlunda vanor. Men vi får inte stöd i intervjuerna för att veganismen skulle vara ett slags föräldrauppror; stödet från föräldrarna tycks tvärt om vara viktigt för de intervjuade veganerna.

För fyra av de fem veganerna har upplevelsen av det felaktiga i att äta kött kommit plötsligt. Djur har spelat en viktig men knappast exceptionell roll för dem som barn.

– Jag har alltid tyckt väldigt mycket om djur. Jag hade en kanin i nio år och tyckte att att han var min bästa vän. För tre år sedan när min hund sprungit bort kom den tillbaka med en hare i munnen, säger Johanna.

– När jag såg haren tänkte jag att det lika gärna kunde varit min kanin Skutt. Jag hade känt på mig länge att det var fel att äta kött, men när jag såg haren tänkte jag: Aldrig mera kött!

Mattias berättar att han hade mycket djur när han gick på mellanstadiet. Han tog hand om fåglar för att de skulle ha det bättre än ute i naturen och lät dem flyga fritt i sitt rum. Han hade också flera akvarier.

– Det var en flickvän i gymnasiet som frågade mig mig varför jag åt kött – och då insåg jag att det var ganska inkonsekvent eftersom det alltid känts självklart för mig att djur är tänkande och kännande varelser.

– Det var en plötslig upplevelse. För att jag ska äta kött måste djur dödas och grisar och hönor leva trångt. Man kan inte bara argumentera med siffror. Det handlar om känslor, om att se sambandet mellan det jag gör och djuren.

Anna blev vegetarian för tre år sedan när en kompis frågat henne om hon inte såg djuren som sina vänner. Vegan blev hon ungefär ett och ett halvt år senare. Anna berättar också om hur hon såg en björnjakt på TV:

– Björnen hade kommit ut ur skogen, men den skadade ingen så länge den inte kände sig hotad. Jag kan inte förstå varför man skulle döda den. Det är en machogrej, det där med jakten.

– Annars beror mitt ställningstagande på känslan. Jag kan inte säga att det är någon filosofi eller ideologi som påverkat mig.

För Kristoffer växte engagemanget för djuren ur miljö- och rättvisefrågorna. Under ett år i början av 90-talet arbetade han utomlands med hemlösa människor.

– Erfarenheterna gjorde starkt intryck på mig och när jag kom tillbaka till Sverige engagerade jag mig politiskt i Ung Vänster.

Kristoffer hade en kompis som blev vegetarian. Det fick honom att också försöka. Ett år senare – för tre år sedan – blev

Kristoffer vegan i samband med en djurrättsdebatt i Ung Vänster. Att bli vegan beskriver Kristoffer som något successivt. Han påverkades i den processen av World Watch Institutes årsböcker Tillståndet i världen sammanställda av Lester Brown.

– Han visade på sambanden mellan spannmålsodling och djuruppfödning. Mycket blev klart. Det var mycket kurvor och tabeller – och jag såg hur absurt det var ur rättvisesynpunkt att äta kött när man kan äta vegetabilier.

En viktig händelse för Kristoffer var när mamman till hans bästa kompis som då bodde i England engagerade sig i kampen mot transporterna av kalvar till kontinenten. Kristoffer besökte kompisen.

– Den kampen radikaliserade många människor i England. Djurrättsrörelsen där bärs ju upp av vad vi brukar kalla vanliga hemmafruar...

Kalle säger att han alltid varit antirasist och han engagerade sig i 12-13-årsåldern mot främlingsfientlighet. Ungefär samtidigt blev han vegan. Han gick med i NSMPD ett par år senare, men betecknar sig numera som stödmedlem.

– Jag läste mycket på sajter och beställde broschyrer – även från djurförtryckande företag för att se vad de hade att säga.

Kalle åkte också runt till bondgårdar, slakterier, pälsfjursfarmer och hönserier för att, som han säger, skaffa sig ett helhetsintryck. Även om han inte kunde komma in på de olika företagen, så säger han att det räckte att bara se byggnaderna och transporterna för att få en bild av hur djuren hade det.

– Men det var först när jag såg en dokumentärfilm i Norra Magasinet i TV om djurtransporter i Europa som jag insåg hur det verkligen stod till.

Det var 1993. Kalle bestämde sig:

– Jag blev vegetarian för att jag ansåg det lika fel att förtrycka djur som människor – som man till exempel gjorde under judeförföljelserna. Då såg man på judarna som en lägre stående ras.

Det är inte anorlunda när det gäller djur – man tar sig rätten att förtrycka den som inte kan försvara sig.

Kalle tog intryck en radikal engelsk djurrättsorganisation. Han kom först i kontakt med deras tidning och läste om direktaktioner:

– De skrev om fritagningsaktioner och att det var viktigt att rädda ett eller tio djur här och nu om man kunde. Jag gick och tänkte på vad det innebar och sedan ringde jag runt för att bilda en grupp för att göra saker, helt enkelt.

– Jag satte i gång och gjorde flygblad och affischer. Vi blev några stycken som ordnade demonstrationer här i stan. Jag lärde känna fler människor vid olika arrangemang och jag lärde mig mycket om djurförtryck.

"Djur tänker och känner..."

För de intervjuade veganerna är det uppenbart att djur är tänkande och kännande varelser. Denna övertygelse är ett slags grund i deras engagemang. Samtidigt anser de att det finns skillnader mellan människor och djur. Men det innebär snarast ett större ansvar för människan i förhållande till djuren – fast detta är svårt att ta till sig för de flesta människor, anser de.

De intervjuade har fått frågan om det finns någon särskild tänkare, ideologi eller tro som inspirerat dem i sin övertygelse. En fråga om viktiga händelser för djurrättsrörelsen i Sverige har också ställts.

– Det vore naivt att påstå att djur inte är tänkande och kännande varelser. Alla som känt en hund vet att den kan känna glädje, smärta och sorg. Många etologer hävdar att vårt sätt att behandla djuren är en rena katastrofen, säger Johanna.

– Visst finns det skillnader mellan människor och djur. Vi människor har förmågan att tänka moraliskt. Det för med sig ett ansvar för att till exempel inte behanda djur illa.

Att se hur djuren verkligen har det är svårt för många, anser Johanna:

– Jag tror att många människor inte ser sambandet mellan vad man äter och hur djuren har det. Det är väl lite som med miljöfrågorna. Många tror att de är "lösta" därför att det etablerade samhället tagit hand om dem. Många tror på samma sätt att djuren har det bra – för att vi har en bra lagstiftning.

– Visst tycker man att hundar och katter är söta, men att vara vegan är att starkt ifrågasätta mångas livsstil. Många orkar inte och har inte tid att ändra sin livsstil. Jobbar man åtta-tio timmar om dan, så är det inte konstigt om man inte orkar. Det är ju lättare att gå på i samma mönster som man alltid gjort...

– Samtidigt så finns det säkert starkt stöd för våra idéer bland vanliga människor – det enda som egentligen krävs är information. Det finns ju inga godtagbara skäl för att utnyttja djur.

Johanna anser att djurrättsrörelsen är en "tjejrörelse".

– I NSNPD är 80 procent av medlemmarna tjejer. Det har säkert med de traditionella könsrollerna att göra – tjejer ska vara varma, mjuka och milda. Många killar väljer kanske inte djurrättsrörelsen i första hand.

Att en vegan ska se ut på ett visst sätt håller hon inte med om.

– Nej, det handlar så mycket om känslor och då är det inte viktigt med det yttre. Hur man ser ut förändrar ingenting.

Johanna ser inga kristna inslag i djurrättsrörelsen. Snarare är det tvärt om, menar hon, eftersom rörelsen inte tror på auktoriteter och ledare som finns inom många kyrkor och som varit källa till mycket lidande.

Hon nämner en viktig händelse för veganrörelsen:

– Det brann några Scanbilar i Umeå 1994. Det var då djurrättsrörelsen gick in i ett mer intensivt skede.

Den som försvarar köttätandet fokuserar ofta på skillnaderna mellan människa och djur, menar Mattias.

– Men människor som blir instängda i en bur känner smärta och ångest precis som djuren. Allt vi känner delar vi med djuren. Det räcker ju med att se hur en hund reagerar när någon är arg på den. Alla människor har rättigheter oberoende av ras, begåvning och kön. Det ser jag som en heltäckande frihetlig tanke. Då kan man inte utesluta djuren.

– Man kan förstås bli vegan av hälso- eller miljöskäl. Många har börjat den vägen, men djurrättsargumenten dominerar bland veganerna.

Mattias säger att han ibland får frågan om han bryr sig om människor eller om han bara bryr sig om djur.

– Då är det bra att peka på Amnesty-knappen jag har på jackan. Jag är också aktiv i plogbillsrörelsen. Det är ingen egentlig skillnad att arbeta för djurs eller människors rättigheter.

Mattias berättar att han nyligen var på en utbildningshelg med plogbillsrörelsen. Av ungefär 20 deltagare åt bara en kött.

– Det är ganska mycket samma människor i den här sortens rörelser, aktiva människor som lyssnar på varandra.

Mattias ser ingen stor eller avgörande händelse för djurrättsrörelsen i Sverige, men tror att TV-program som Norra magasinet haft betydelse för att engagera många.

Mattias uppskattar Peters Singer och hans utilitarism – om man inte driver den in absurdum.

– Gör man det skulle det kunna vara en god gärning och skjuta en miljardär... att något sådant skulle minska lidandet är en främmande tanke för mig.

Andra vid sidan av Singer han säger sig ha tagit intryck av är Albert Einstein och hans idéer om krig och orättvisor, Leonardo da Vinci och Pytagoras.

– Djur har hjärnkapacitet och känslor, fast alla inte vill förstå det. Man kan inte bara stödja sig på fakta när man argumenterar för att inte äta djur. Fakta kan skymma, precis som de kan

skymma en del av det hemska med utrotningen av judar under andra världskriget, säger Anna.

– Jag är vegan av etiska skäl. Jag ser det hela på en känslomässig grund, själva känslan att äta upp någon annan...

– Jag kan inte säga att det är någon filosofi eller ideologi som påverkat mig.

Anna tror inte på Gud, men hon uppskattar vissa tankar inom hinduismen som talar om respekt för djuren.

– Det borde vara enkelt att förstå att djur känner och att de lider på olika sätt när de blir torterade, alltså mycket av det som Peter Singers djurfrigörelse handlar om, menar Kristoffer.

– Människan borde lämna djuren i fred liksom hela ekosystemet – även om en del länkar vi förstört måste åtgärdas – som att plantera skog och kalka sjöar.

Kristoffer menar att det kan finnas situationer då djur ställs mot människa:

– Rent generellt anser jag att en människa är mer värd än ett djur. Som jag ser det är det förenligt med djurrättsbudskapet. Men alla de där situationerna då man ska välja djur eller människa är svåra. För mig känns det som om man väljer den som står en närmast, alltså människan...

Frågan är knappast den mest intressanta i förhållande till verkligheten, menar Kristoffer:

– Det stora problemet är ju köttindustrin. Det är helt bisarrt att den produktionen kan fortgå.

– Att inte äta kött mår vi bättre av, men när det gäller djurförsök kan det finnas en människa-mot-djur-situation. Frågan om djurförsök för vissa syften är en svårare fråga. Å andra sidan – om inte djurförsök vore tillåtna skulle det säkert finnas en mängd andra metoder. Djurförsök är ofta en enormt trubbig metod, säger Kristoffer.

– Ibland används djur inte för att de liknar människan – utan för att det är lätt att testa på dem. Kaniner är ett exempel. Det

är lätt att mäta reaktioner på kemiska ämnen i kaninögon eftersom kaninens blinkreflex är så dåligt utvecklad.

I ett vidare perspektiv är det inte så lätt att peka på några avgörande händelser för veganrörelsen, menar Kristoffer. Det ökade miljöintresset och den ändrade värderingsgrunden gynnar djurrättsfrågorna.

– Detta blev tydligt i Sverige när mjölkbilar brann upp och minkar släpptes ut... i någon mån har sådana händelser varit positiva för djurrättsfrågorna – även om diskussionen mer kommit att handla om medlen, inte om målen.

Kristoffer säger att han påverkats av filosofer som Peter Singer i första hand och Tom Regan. Han är den ende av de intervjuade djurrättsaktivisterna som definierar sig som troende och han nämner Apostlagärningarna som en viktig text i Bibeln. På universitetet skrev han en uppsats om befrielseteologi och marxism och det – plus att han hade många kompisar som läste teologi – påverkade honom.

– Jag säger som Göran Persson: Jag tror att jag tror. Eller som Mats Svegfors i Svenska Dagbladet när han citerade Albert Schweizer: Att tro är något man bestämmer sig för...

Kristoffer tycker att det finns "en typisk djurrättsaktivist":

– Munkjacka, stora pösiga byxor, basketskor... ingenting av läder i kläderna, piercad, gärna svartfärgat hår. När det gäller musiken är det fortfarande mycket hard-core – fast jag har en känsla av att straight-edge-stilen var starkare tidigare. Sedan har vi skate-biten. Det finns många veganer bland skatearna.

– Vegetarian blev jag för att jag ansåg det lika fel att förtrycka djur som människor, säger Kalle.

Kalle anser att djur kan tänka och känna precis som människor och han ser ingen annan skillnad mellan människor och djur än att djur inte kan prata och utföra vissa praktiska sysslor. Men i en akut valsituation människa-djur tror han att han skulle rädda ett människoliv framför ett djurliv.

Någon filosofisk förebild eller tankeriktning säger sig Kalle inte ha. Men han nämner Malcolm X och Martin Luther King.

– Sådana människor beundrar jag, sådana som verkligen vågar stå för vad de säger. De riskerade och förlorade sina liv. Det beundrar jag verkligen, alla de som står för något och gör något mot förtryck kan bli lika stora som de.

– Var och en kan göra någonting. Ingen är bättre eller sämre, bara man försöker. Alla kan vi bättra oss.

– Media har vinklat veganerna som en ungdomsrörelse. Folk med svarta munkjackor, rakade på huvudet, ja, punkstil... visst finns det sådana inom rörelsen, men det är ofta de som skriker mest och vill synas. De vill skaffa kompisar och vara häftiga, men för många av dem är veganrörelsen något övergående.

De flesta intervjuade ser inte veganrörelsen som en "typisk" ungdomsrörelse som kännetecknas av en viss klädstil, en viss sorts musik och så vidare.

Organisation: Från förening till nätverk

– Alla mina kompisar är veganer eller vegetarianer. Det har bara blivit så. Det är påfrestande att hela tiden möta så mycket motstånd. Vissa förstår – men många känner sig påhoppade av att jag tänker annorlunda, säger Johanna.

– På många skolor i Stockholm serverar de inte veganmat. De skyller på att de inte kan laga näringsriktig veganmat eller för att det är för dyrt...

Johanna beskriver djurrättsrörelsen som ett nätverk. Hon träffar sina kompisar på NSMPD:s möten eller på det djurrättscafé som ordnas en gång i veckan. Tillsammans med några kompisar har hon startat en djurrättsgrupp.

– Vi träffas hela tiden. Går man på en demonstration mot polisvåld, så kan hälften av deltagarna vara djurrättsaktivister

Johanna säger att hon jobbar på många olika sätt.

– Jag skriver ganska mycket insändare och artiklar – mest i djurrätts- och miljötidningar. I djurrättsgruppen spelar vi teater. Jag är med på demonstrationer, blockader och flygbladsutdelningar.

– I vintras ordnade vi en rättegång utanför riksdagshuset. Jag hade klätt ut mig till höna och en kompis var räv. Vi djur förklarade hur det var hos äggproducenter och på pälsdjursfarmer. Representanter för bara tre partier kom ut och lyssnade – moderaterna, miljöpartiet och vänstern.

– Vi ska snart ordna en parad för djuren i Stockholm. Det tar mycket av min tid just nu, säger Johanna.

Mattias har deltagit i demonstrationer, flygbladsutdelning och en civil olydnads-aktion. Vid aktionen fritog han och hans kamrater sex hönor. Planering och genomförande hämtade de från plogbillsrörelsens sätt att arbeta. Det innebär noggranna förberedelser och ansvarsuppdelning före aktionen, att aktionen primärt är symbolisk och att den bygger på icke-våld och öppenhet.

Mattias berättar om aktionen och de noggranna förberedelserna. Det var enkelt att komma in i de olåsta lokalerna:

– Hönorna blev så rädda att de svimmade och det var bara att plocka ned dem i en kartong och köra dem till ett ställe där de kan gå fritt.

– Sedan ringde vi runt till tidningarna på mobilen. Vi hade skrivit ett pressmeddelande och talat om för polisen vad vi tänkte göra. Vi ringde dom också. Mattias berättar om hur samtalet fortsatte:

"Vad bra, vad vill ni att vi ska göra?", sa polisen.

"Kanske hämta oss eller så...".

"Vi har ganska fullt upp just nu."

– Det blev en ganska konstig situation. En av oss hade kontaktat ägaren och radio och TV började ringa honom. Efter en lång stund kom han. Jag hade uppgiften som "fredsbevarare",

alltså att bevara lugn och ro och försöka få en konstruktiv debatt.

– Ägaren såg jättechockad ut. Vi visade legitimation och förklarade att aktionen inte var riktad mot hans gård eller mot honom personligen – utan mot det faktum att 85 procent av alla höns sitter i trånga burar.

– När vi stod utanför hönsgården kom en radioreporter. Ägaren sa att det inte fattades några hönor. Han hade själv varit inne och räknat, sa han. Det blev ingen polisanmälan.

– Till oss sa han sedan att vi kunde göra vad vi ville med hönorna. Jag försökte vara så trevlig som möjligt, men jag uppfattade att han hotade mig. Han sa något om att han skulle söka upp oss om vi gjorde något liknande igen...

Mattias tycker att det på det hela taget blev en lyckad aktion.

– Det blev ganska positiva skriverier – en journalist till och med jublade i telefon. Han var jätteglad att vi lyckats. Sedan när vi stod på Nordstan och delade ut flygblad hade en del läst om aktionen och kommenterade den. Vi fick 1 600 kronor i bössan, det var rent otroligt. Äldre damer gav oss hundralappar...

Kristoffer har sina vänner främst i vänsterrörelsen. De träffar han på möten, demonstrationer och föredrag.

– Jag har väldigt lite tid till att gå på krogen...

– Många unga veganer arbetar på ett helt annat sätt än man gör i folkrörelserna. Internet är ett tydligt exempel. Men många av de frågor som diskuteras på nätet har ju mognat och arbetats fram främst i NSMPD, som är en klassisk folkrörelse med riksstämma och lokalorganisationer.

– På nätet diskuterar man allt från äggviteämnen och insändare i någon dagstidning som vi borde svara på till de mest djuplodande filosofiska frågor. Internet är viktigt för rörelsen, det är inget tvivel om den saken.

– Jämfört med Ung Vänster har djurrättsrörelsen hunnit mycket längre. I partiet har det hela tiden funnits ett skeptiskt

perspektiv där det är "rikemansungar som sysslar med data"... fast den inställningen håller på att ändras.

Djurrättsrörelsens ledare beskrivs ibland som en liten kärna äldre anarkister som håller sig i bakgrunden och en liten grupp aktivister som åker landet runt och gör aktioner.[27] Vad anser Kristoffer om den bilden?

– Det låter stelbent. Ungefär som om man hade lagt ett raster som beskriver en nazistisk organisation. Men något ligger väl i det. Det finns en ganska välskolad kader som reser mycket.

– På nästan varje ort finns någon grupp som tar initiativ till en demonstration eller liknande. De flesta som deltar är från orten – kanske 20 procent kommer utifrån. Men det är inte så konstigt – ofta ordnar man ju en konsert eller fest kvällen innan och veganer vill ju precis som alla andra träffa likasinnade...

– Många i djurrättsrörelsen gillar att resa och åker gärna till demonstrationer, konserter och protester. Man tar alla pengar man har och är med...

Kristoffer tänker fortsätta arbeta politiskt. Han vill visa att man kan vara engagerad i flera saker och både i ett parti och utanför och att de olika engagemangen kan befrukta varandra. Han har till exempel varit ansvarig för ett solidaritetsprojekt i Mellanamerika som han besökt flera gånger.

– Jag förstår tanken att man ska engagera sig för en enda sak, för det absolut viktigaste... Men det kan bli sekteristiskt, stelbent. De flesta som kämpar för djurens rättigheter bekämpar också rasism och sexism, men det finns exempel – särskilt bland unga som nyligen blivit aktivister – på en allmänt kompromisslös attityd i klädsel och jargong. Det kan vara bra, för det ger folk råg i ryggen... men de kan också bli marginaliserade.

[27] T.ex.: "Den aktiva kärnan i veganrörelsen består av ett 10-tal individer, de flesta mellan 15-20 år. Den spetstruppen rör sig runt i landet och begår brotten ... Mycket tyder på att dessa ungdomar styrs av äldre slipade anarkister som inte vill synas" (polisen Lars-Ove Wärnblom i Aftonbladet 10/9 1998).

Kalle beskriver sina vänner som veganer. Men alla är inte aktiva.

– Det är inget problem, jag kan prata med folk. Jag tror på att även de kan förändras.

Ungefär samma inställning har han till NSMPD. Visserligen har organisationens ledning tagit kraftigt avstånd från de aktioner som Kalle har en del erfarenhet av:

– Men jag har ingenting emot NSMPD:s arbete och det finns NSMPD-medlemmar som sympatiserar med vad vi gör. Och jag kan ju alltid försöka påverka dem.

Något organiserat samarbete är det inte fråga om. Det har man inte heller med övriga mer radikala grupperingar inom djurrättsrörelsen. Däremot finns det djurrättsaktivister som är med i flera radikala organisationer – till exempel i antifascistiska grupper och i vissa miljögrupper.

Kalle ser kopplingar mellan djurrättskampen och den radikala miljörörelsen.

– Det är naturligt att man värnar om djuren om man värnar om miljön – och tvärtom.

Kalle nämner Sea Shepard, en utbrytargrupp ur Greenpeace, och deras aktioner för havsmiljön och för valarna. Bland annat har de sänkt valfångstfartyg.

Kalle tillhör Djurens Befrielsefront, som också bedriver olagliga aktiviteter. Egentligen är det ingen organisation. Kalle beskriver den som ett namn för de aktioner man gör. Det som krävs av dem som vill göra en aktion är att de följer de riktlinjer som, enligt Kalle, tillkommit under de senaste 15 årens praktik.

Hur många "militanta" djurrättsaktivister finns det i Sverige?

– Det är svårt att säga. Nya grupper dyker upp och försvinner kanske efter ett tag. Men totalt finns det flera tusen aktiva veganer i Sverige. Kanske är det ett hundratal som gör sådana aktioner. Många aktioner rapporteras inte.

Kalle anser att de olagliga aktioner som förekommit i Sverige varit framgångsrika.

– Även om aktionerna ofta blivit smutskastade i medierna, så har de skakat pälsindustrin – den har nästan kollapsat. Utan aktionerna vore den mycket starkare i dag.

Att pälsindustrin överlevt beror, enligt Kalle, på att den exporterar en stor andel av skinnen. Så ur ekonomisk synpunkt spelar det mindre roll för företagen att folk i allmänhet hatar vad som försiggår på pälsdjursfarmerna, menar han, och det är därför aktivister bränner upp burar vintertid.

Kalle har deltagit i flera olagliga aktioner, men vill inte precisera hur många. Men han säger att det är lika viktigt att informera allmänheten om djurförtrycket och att 95 procent av det han gör är lagligt. Kalle är inte aktiv i aktioner numera. Det vore inte så smart, menar han, eftersom han har ögonen på sig efter domen mot honom.

Men han skriver i olika rörelsetidningar och uttalar sig ibland i media för sin organisations räkning. Många ringer till honom om aktioner och han får diskutera och försvara dem.

– Jag har kontakter med andra aktiva i hela landet – och också med folk i England, Norge, USA, Finland... Vi ska ha ett stort läger i Norge.

– Att bara göra olagliga aktioner skulle inte fungera i längden, för då når man inte folk. Det är ju inte ett personligt krig för mig mot djurförtryckarna.

Hur går en aktion till?

– Man måste planera noga. Det får inte bara se ut som en busgrej, att man slår sönder en ruta eller bara fjantar runt.

Kalle jämför tillvägagångssättet vid en typisk aktion med ett vanligt inbrott. Man bevakar målet för aktionen noga för att kunna slå till vid rätt tidpunkt, bär särskilda kläder som man kastar bort efteråt, har en huva över ansiktet och en bultsax och andra verktyg.

– Man kan frita 15 hundar och tända eld på ett laboratorium, så att det ger ett seriöst intryck. Jag gör hellre en sak som ger

resultat än många små. Man måste välja mål med omsorg. Det är ingen lek.

Kalle berättar att han också jobbat på egen hand, eftersom det är säkrare. Är man flera och någon åker fast kan det vara riskabelt för de andra – men är man ensam kan man bara prata för sig själv.

Kalle tycker att det är positivt att aktioner i hans hemstad lett till att ett mindre företag fått slå igen. Det är främst den sortens ekonomiska sabotage han tror på och han säger att det är många företag i landet som lagts ned på grund av djurrättsaktioner. Men de stora företagen som Scan går inte att komma åt den vägen. Då är det information och gräsrotsarbete som gäller.

Kalle tycker att vissa djurrättsaktivister gått för långt. Han tar avstånd från våld mot personer, även om han säger sig förstå att någon kan vilja uttrycka hot, eftersom man vet att det finns djur inne på till exempel Karolinska som lider så oerhört. För att stärka sin ställning i opinionen har forskarna ibland försökt få aktionerna att framstå som om de riktade sig mot dem personligen, menar Kalle.

– Syftet är inte att skrämma livet ur någon. Att djurförsökarna fått sina hem och bilar sönderslagna beror egentligen på att man ökat säkerheten på laboratorierna. Staten har gett bidrag till det.

– Folk har blivit så frustrerade, så att det gått ut över dem som arbetar med hemska ingrepp och försök. Men det kan vara det enda sättet att rädda liv när man inte kan bryta sig in på ett laboratorium.

Politik och opinionsbildning

Hur ser de intervjuade veganerna på politik och de politiska partierna? När de säger att de är kritiska, vad är det de är kritiska mot? Hur ser de på lagbrott, civil olydnad och våld som

politiskt medel? Vi har också frågat om opinionsbildningens betydelse och synen på medierna.

Mattias betonar att han vill vara seriös på alla sätt, att det är viktigt för djurrättsrörelsen. Men han kan tänka sig att spreja djurrättsbudskapet på lämpliga platser.

– Men det ska inte vara kladdigt, utan sprejat med mallar och fina färger.

Mer militanta aktioner och hotfullt uppträdande tror han inte på och han citerar Gandhi: "På vad sätt är broar onda?".

– Jag tycker inte att det är generellt dåligt att släppa ut minkar – men man måste vara kritisk till dem när man ser till medieeffekterna. Det kan göra att regeringen inte anser sig kunna "ge efter för terroristerna", även om miljöpartiet och vänstern trycker på för att stoppa minkfarmerna.

– Jag var i Köpenhamn och såg en demonstration av de autonoma. Det kändes jättekonstigt att se 15-åringar i huva och med mask för ansiktet. Man ska inte dölja ansiktet utan stå för det man gör, annars blir det väldigt hotfullt. Jag skulle aldrig ta ett flygblad eller möta en blick från någon som bar mask.

Mattias är inte medlem i något politiskt parti.

– Jag vill inte blanda mig in i något parti. Då måste jag hitta något parti där jag kan godta alla åsikter. Jag vill hellre jobba med den här sakfrågan och ett par andra också. Jag röstade senast på miljöpartiet, för de har tagit det största steget när det gäller att förstå att världen inte bara är skapad för människor. Grön Ungdom har ett ganska stort djurrättsnätverk och det växer snabbt, speciellt i Göteborg.

– Jag jobbar politiskt, men inte partipolitiskt och jag ser ett stort värde i att försöka kontakta politiker och skriva insändare. Det är viktigt att prata med människor. Jag försöker vara öppen och bjuda in folk till diskussion.

Anna har deltagit i demonstrationer och i flygbladsutdelningar. Så småningom kan det nog bli någon civil olydnads-aktion, tror

hon. Men det kan vara svårt att få tag i bra hem för hönor och minkar. I och för sig skulle det kanske inte skada om man släppte ut ett mindre antal minkar i skogen, men när en sådan historia kommer ut i media blir det alldeles för negativt.

– Situationen är alldeles för låst just nu.

Att dela ut flygblad är ett bra sätt att få kontakt med människor.

– Det märks att många inte kopplar ihop hur djuren behandlas med det som finns i deras eget kylskåp eller i matkassen. Det är just den kopplingen jag försöker få fram.

– Jag tror att diskussioner är det bästa sättet att påverka människor. Då kan man försöka få dem att förstå lite djupare. Det är också bra att stå utanför en pälsaffär och visa att det är fel, säger Anna.

En annat sätt att argumentera är att bjuda folk på middag och servera god veganmat:

– Jag vill visa människor att veganmat inte bara är rivna morötter och att man inte måste äta kött för att bli mätt.

Hon tar avstånd från aktioner som att släppa ut minkar.

– Fast de får leva en stund i frihet. De bor otroligt trångt i sina burar. Bränna lastbilar lastade med kött ger ingenting. Det gör att folk tycker att vi är ännu värre. Och det kan innebära att man måste slakta ännu fler djur. Man blandar in våld i rörelsen... jag tycker att hela livsstilen i djurrättsrörelsen bygger på icke-våld.

– Att utsätta någon för mordhot strider mot allt jag tror på. Och det är också negativt för rörelsen. Gör en något sådant, då gör alla det. Det blir lätt den allmänna uppattningen.

– Det är väldigt få aktivister som gör sådana saker, kanske bara ett femtontal i hela landet. Men har det väl börjat skrivas om det, så fortsätter tidningarna på samma sätt. Det känns svårt och konstigt.

Hon tycker att rörelsen är på väg att få lite mer stadga.

– Vi är många som har varit aktiva sedan i mitten av tonåren, men vi har väl mognat en del. Folk tar oss nog mer på allvar nu.

Anna är inte med i något politiskt parti.

– Jag har skola och jobb och jag tycker det är bättre att lägga min kraft direkt på djurrättsfrågorna. En del aktivister har gått med i partier. Det är bra att några gör det. Miljöpartiet arbetar i alla fall någonting med djurrättsfrågor, men att gå med skulle ta för mycket energi.

– En sak de arbetar bra med är veganmat i skolan. Det är bara i 25 procent av skolorna man kan få det. Det är självklart att någon med en etisk övertygelse ska ha lika stor rätt som den med religiös tro att få äta sin mat i skolan.

"Övertyga Svensson och Muhamed..."

Kristoffer säger att han saknar en diskussion om medel och mål inom djurrättsrörelsen, ett organisatoriskt-politiskt-strategiskt tänkande.

– Folk säger: "Vi gör nåt i alla fall" eller "Det händer nåt". Men man frågar sig inte alltid vad man gör eller vart det leder. Det är som om det fanns grupper inom LO som tände på SAF-borgen och sa: "Vi gjorde nåt".

Lagbrott kan vara motiverade, anser han.

– Det finns historiska exempel som visar att det är befogat att använda våld för att få bort ett större förtryck. Men för djurrättsrörelsen i Sverige är det inte befogat att ta till våld. Man får göra på andra sätt – som att öppet bryta mot lagen genom civil olydnad.

– Ska man övertyga Svensson eller Muhamed tror jag i första hand på demonstrationer och flygbladsutdelning.

– Jag deltar inte i olagliga aktioner – särskilt som jag är anställd i en ideell organisation. Fast det har hänt att jag affische-

rat eller deltagit i ett par demonstrationer som inte haft tillstånd...

– Jag vet inte vilka som släpper ut minkar och hotar människor. Det finns några tusen verkligt aktiva veganer i landet, men de som släpper ut minkar är nog inte fler än 50.

– Det finns en sprängkraft i sådana aktioner. Jag väntar bara på att polisen ska hugga dem...

– Men det skulle vara svårt att låta bli att släppa ut djuren om man stod där med bultsaxen... även om utsläppta minkar skulle skada många andra djur i omgivningen, så har aktionerna inte lyckats strategiskt. För vilka är offren? Jo, de stackars minkfarmarna.

– Jag har svårt att se felet med att släppa ut djur om det kan rädda liv. Liv är viktigare än egendom.

Motståndarna har han träffat vid några tillfällen:

– Det är stor skillnad mellan dem som är slipade och de som inte är det. De pälsdjursfarmare jag träffat har mest gjort intryck av att vara virrpannor och halvalkoholiserade gubbar, medan företrädarna för Arla och McDonalds är slipade. De vet hur de ska vara för att verka folkliga.

– Alldeles enkelt är det inte att kritisera McDonalds. De har ju tagit fram en riktigt god vegetarisk burgare. För många barnfamiljer är ju besöket på McDonald en av veckans höjdpunkter...

Kristoffer menar att opinionsbildningen kring djurrättsfrågorna är en svår balansgång:

– Vi kan ju inte sväva på målet. Vi måste ju framstå som konsekventa, att vi står för det vi säger. Men detta måste kombineras med rätt stor ödmjukhet och få människor att förstå att vi tycker att alla kan förändra matvanorna på sitt sätt. Det är en utmaning att finna en balans så att vi kan kommunicera med opinionen på ett bra sätt.

– Vi planerar en djurrättsfest på en restaurang. Vi ska ha häftig musik och billigt öl. Vi vill visa att en djurrättsaktivist kan ha kul som alla andra...

Kristoffer menar att det även finns en opinionsmässig sprängkraft i djurrättsrörelsen. Bara tanken på att man skulle få människor att bli veganer borde göra Arla och Scan jätterädda.

– Svensk köttinformation och andra går ju till väldig offensiv och lanserar kött som smalmat. Man marknadsför kött som sak, inte som något som kan kopplas till djuren. Det är den skrattande kon, Pelles och Stinas ägg, Bregottfabriken och så vidare...

Kristoffer säger att hot och trakasserier mot aktiva i djurrättsrörelsen är vanliga. En vän som företräder en organisation som är emot våld har blivit hotad flera gånger på telefon av pälsfarmare.

Johanna säger att hon känner sig i verklig opposition mot samhället. Ett samhälle där djur förnedras kan inte kallas demokrati, anser hon. Någon konkret vision av hur samhället borde se ut har hon inte. Kanske som Christiania i Köpenhamn som hon besökt – fast utan knark...

– Det är lättare att se vad som är fel med dagens samhälle och försöka ändra det. Jag tror på en värld där alla lever i solidaritet med varandra. Samhället ska vara småskaligt så att människor kan ta beslut i smågrupper om sina egna liv. Mötena ska vara såna att alla kommer till tals och är medvetna om andra slags förtryck.

– Visst fungerar det bättre i Sverige än på många andra ställen men jag tycker ändå att demokratin i Sverige mest är en låtsasdemokrati. Människor borde få komma till tals mer än att rösta vart fjärde år – som att delta i de beslut som rör ens egen omgivning. Jag vill ha en mer livaktig demokrati, att man själv ska kunna förändra sin situation i stället för att be någon annan att skriva en motion eller så...

Johanna är ändå medlem i ett politiskt ungdomsförbund. Hon gick med för tre år sedan. Orsaken var miljöfrågorna som hon mött i skolan ända sedan mellanstadiet.

– Ja, jag har varit med om att starta ett djurrättsnätverk i Grön Ungdom – och sett motioner i riksdagen om djurrättsfrågor avslås utan debatt...

– Jag tror inte att en partiorganisation är rätt forum att driva frågor om man inte riktigt tror på det parlamentariska systemet. Det är människor som kan åstadkomma förändring, inte regering och riksdag i första hand.

Hennes politiska engagemang har svalnat på sistone och hennes tro på den parlamentariska vägen sviktar. En orsak är förbudet mot hönor i bur – som nästan alla får dispens från.

Johanna anser att djurrättslagstiftningen är bra. Problemet är att den inte följs i praktiken. I lagen står att djur i fångenskap ska kunna leva enligt sitt naturliga beteende. Det betyder att brott begås på varenda pälsfarm.

– Det är alltså förändringar på praktisk nivå som måste göras – på gräsrotsnivå.

– I dag har etablerade politiker och de med ekonomisk makt för mycket att säga till om. Jag vill ha ett mer plant samhälle med så lite hierarkier som möjligt. Som det är nu fostras man till att tro på auktoriteter, tro på att det är andra som kan förändra saker och ting åt en...

– De som bestämmer ser inte till människors och djurs intressen – utan framför allt till ekonomiska intressen. I livsmedelsindustrin i Sverige dödas 76 miljoner djur varje år. Hur djuren behandlas hänger ihop med det kapitalistiska systemet där allt görs till produkter för att någon ska tjäna pengar.

– Man kan inte se djurrättsfrågorna isolerat. Det räcker inte med att bara få bort djurförtrycket. Det är en del av kampen för ett bättre samhälle.

Ser du dig som anarkist?

– Ja, innerst inne är jag väl det... men jag är inte aktiv i den anarkistiska rörelsen.

Leds djurrättsrörelsen – som en del påstår – av en liten kärna äldre anarkister i bakgrunden?

– Det är en beskrivning som är så fel det kan bli...

Johanna säger att det är mycket få aktivister som använder skadegörelse och våld i djurrättskampen och att hon inte känner någon. Frågan om våld har fått olyckliga följder för rörelsen, menar hon.

– Diskussionen om skadegörelse är rätt förs ständigt inom djurrättsrörelsen. I våra tidningar debatteras den i varje nummer. Det råder verkligen ingen brist på självkritik! Tyvärr har det lett till att vi tittar för mycket på varandra. Det blir som ett hinder. Ibland vågar vi inte göra någonting – för vi känner oss så granskade.

– Vi känner ju också att det är så mycket som står på spel. En misslyckad aktion kan få stora konsekvenser för djuren och för människors inställning till oss. Vi måste få människorna på vår sida, annars kommer vi ingen vart...

Medierna skildrar sällan hur djur har det på pälsfarmer och i djurfabriker. Det är inte konstigt, menar Johanna, eftersom media i princip styrda är av dem som har makten.

– Väldigt sällan analyserar media orsakerna till djurrättsaktioner. De kommer oftast med fördömanden rakt av. De går aldrig på djupet. Vill man det måste man skriva i våra egna tidningar, sprida flygblad, prata med folk, ordna möten.

Johanna har känt sig hotad flera gånger.

– När vi delat ut flygblad har folk i päls sagt att de skulle skjuta ihjäl oss. Det har jägare också sagt. Människor har kommit fram och skrikit "Du ska dö veganjävel". Jag brukar inte bry mig om det, men ibland blir jag deprimerad över allt motstånd jag möter.

Johanna säger att hon inte kan tänka sig att skada någon eller något för djurens sak.

– Men det kan vara begripligt med tanke på allt lidande som finns och som ingen tycks ta på allvar...

– Det är väldigt få veganer av de kanske 100 000 som finns i Sverige som kan tänka sig att använda våld i någon form, men jag är övertygad om att många kan tänka sig att delta i en blockad utanför en pälsaffär.

Civil olydnad definierar Johanna som ett fredligt och öppet sätt att bryta mot lagen. Vissa tar kontakt med polisen i förväg för att få en diskussion. Allt beror på hur man gör en aktion, för det kan ju vara nödvändigt med sådana.

Kalle tror inte att politikerna kan och vill göra något åt situationen. Staten stöder köttindustrin och båda tjänar pengar på djurförtrycket.

– Köttindustrin i världen har en mycket stor ekonomisk makt, nästan som oljeindutrin.

– Ta exemplet med burhönsen. Ingvar Carlsson lovade Astrid Lindgren att höns inte skulle få hållas i bur. Men det har inte hänt någonting, utan det blir bara fler och fler burhöns. Rävfarmerna skulle vara avskaffade 1999, men det har skjutits upp till 2002. Det finns en massa exempel på att politikerna hela tiden sviker – inte undra på att folk tappar tålamodet och tar lagen i egna händer.

– Det är inte politikerna som styr landet, utan de som har pengarna, de som äger kapitalet, säger Kalle.

Därför tror inte Kalle på att kontakta politiker eller gå med i något politiskt parti. Han tänker inte heller rösta i nästa val.

– Systemet är så ruttet. Även om politikerna skulle kunna göra något, så är det bättre att själv påverka andra på gräsrotsnivå och förklara varför man ska bojkotta djurförtryckande företag.

– Det tar inte heller lika lång tid som det skulle göra att gå den politiska vägen. Vill man skaka om samhället rejält, så gör man det bäst från gräsrotsnivå.

Kalle är alltså dömd för djurrättsbrott.

– Det var inte meningen att vi skulle åka fast. Man kan inte hjälpa djuren genom att sitta i fängelse. Men vi fick i alla fall chansen att förklara oss i en rättegång. Det var positivt, vi fick ut vårt budskap. Tidningarna skrev mycket. Och det visade sig att pälsföretaget vi hade emot oss inte hade några hållbara argument för sin verksamhet.

Kalle tycker att mediernas skildringar av aktioner och andra aktiviteter ibland är positiva, ibland negativa. En del tidningar är fientliga rakt igenom, menar Kalle, och nämner Expressen.

– I mer seriösa medier så beror det ofta på den enskilde journalisten. Det finns journalister som svartlistats av oss därför att de är fientligt inställda till aktioner.

Kalle tror på det ekonomiska sabotaget som en del av djurrättskampen. Han anser att det är betydligt värre att utsätta djur för lidande än att slå sönder fönster eller bilar.

Kan samhället fungera om olika grupper bryter mot lagar och förordningar för att nå sina syften?

– Det är klart att det kunde bli problem, men man måste se till syftet. Vi vill rädda liv, medan till exempel fascistiska grupper vill ta liv.

Kalle känner att han har polisens ögon på sig. Säkerhetspolisen har ju också aviserat en nationell strategi mot djurrättsaktivism. Hur känns det?

– Det är bara ett bevis på att vi kommit någon vart och att om vi fortsätter så här hotar vi deras ekonomiska intressen. Säpo skyddar dem som har pengar, de skyddar storföretagen. Men jag tycker att det är ganska löjligt att de övervakar oss. Det enda vi hotar är ju ekonomiska värden.

Hur ser du på att du ibland får opinionen mot dig?

– Det kan kännas svårt ibland att ha folk emot sig. När det gäller tidningarna är det inte vanligt folk som uttalar sig utan de som är involverade i industrin eller de som tjänar på politiken, djurförtryckarna alltså.

– Men det finns bland vanligt folk många som stödjer det vi tror på. Folk vill inte att djur ska utsättas för lidande.

Framtiden

Johanna är en smula kluven inför djurrättsrörelsens framtid. Allt fler människor får säkert upp ögonen för hur djuren, de minsta och de svagaste, har det...

– Jag tror inte att någon djurrättsaktivist ger sig förrän det blir en förändring. Men det kan kännas svårt ibland, för även om fler och fler blir veganer och vegetarianer, så kan man undra om det är någon avgörande skillnad om 40 eller 75 miljoner djur lider och dör i Sverige varje år... Man får försöka se de små framstegen.

Framtiden är rätt ljus, menar Mattias.

– Först nu har rörelsen börjat mogna. Ett tag var det ju ett mode och lätt för en del att ryckas med och bli vegan.

– Det sägs att en sån här rörelse har tre moment: först lyssnar ingen, sedan blir man offentligt hånad och folk skrattar åt en och till sist börjar folk acceptera det vi säger. Vi är kanske i slutet av den andra fasen. Jag tycker att de som är kvar i rörelsen är seriösa.

– Men det kan lång tid. Jag är intresserad av naturvetenskap och jag tänker mig att när det börjar gå färjor till Mars ska man inse att man inte kan odla upp tio fält för att försörja djuren på det elfte. Man ska upptäcka att man inte kan ha traditionell köttkonsumtion...

– Det vet man redan nu i Thailand där myndigheterna har reagerat mot hamburgerkedjornas aggressiva marknadsföring. Man förstår att man inte kan försörja alla thailändare om de skulle äta kött och att man skulle få miljö- och hälsoproblem.

Kristoffer tror på möjligheten – och nödvändigheten – att arbeta politiskt. Han är glad över att det i vänsterpartiets principprogram står att köttkonsumtionen måste minskas på grund av de negativa konsekvenserna för miljön. Ståndpunkten är en följd av en motion som han och en kompis skrev. Diskussionerna i Ung Vänster har varit många:

– Det kan vara trögt och jag kan bli rätt less. Det saknas flexibilitet ibland. Inom djurrättsrörelsen kan folk vara ganska insnöade, de saknar demokratiskt tänkande, förstår inte organisationsstrukturer eller hur man fattar ett demokratiskt beslut. Jag känner att jag hamnar mitt emellan.

– Jag tror att partiet håller på att öppnas upp. Man börjar bli medveten om att alla nya medlemmar vill göra annat än att gå på möten. Partiet måste förnya sin organisation.

Vad anser du om anarkismen?

– Det är helt OK med direktdemokrati och anarkism, men utan att vara alltför "patronising" kan jag väl säga att många är lite naiva och inte förstår vilka problem stormöten kan leda till...

– Samtidigt finns det många bra inslag. Inom ett politiskt parti börjar man med att förkasta en massa teorier. Det är bättre att börja från scratch – och visst vore det bra om man även på partimöten hade en diskussion om härskartekniker, hierarkier, förtryckande strukturer och sådant. Vi behöver kanske stämningsunderlättare som i alternativrörelsen...

Hur ser ditt idealsamhälle ut?

– Jag tror djurrättsfrågan vore lättare att lösa i ett samhälle som var socialistiskt i någon mening... utan att vara alltför abstrakt, så ser jag framför mig ett samhälle utan animalieproduktion. Det finns kanske boskap, men ingen slakt. Boskapen är mer som sällskapsdjur. Blir det någon mjölk över sedan kalven fått sitt, så visst kan man dricka den. En del äggkonsumtion förekommer, särskilt på landet...

– Det räcker med att följa djurskyddslagens andra och fjärde paragraf som säger att djur ska behandlas väl och att de ska kunna leva efter sitt naturliga beteende.

– Mitt samhälle bygger rätt mycket på de strukturer vi har i dag. Det ska finnas folkvalda parlament på alla nivåer med inslag av direktdemokrati och mer ekonomisk demokrati. Arbetarna ska äga sina egna produktionsmedel... om det är i form av aktier eller något annat spelar ingen roll, poängen är att alla ska äga jämlikt. Ägandet ska förvaltas av lokala fackföreningar med stämmor där man diskuterar reella frågor – som hur produktionen ska ordnas.

– Idealsamhället handlar om människans frigörelse – den parollen borde vara överordnad allt man gör. Vi måste få bort det främlingsskap många känner inför sig själva och produktionen.

Anna är försiktigt optimistisk om djurrättsfrågan i framtiden.

– Det går sakta men säkert framåt. Någon gång i framtiden tror jag att det blir en bra värld där ingen behöver lida. Det kan ta hela min livstid, det går inte över en natt...

Kalle tror inte på någon snabb utveckling mot att de flesta svenskar ska inse att man inte ska utnyttja djuren för sina egna syften. Men han hoppas att en förändring kan ske på sikt.

– Skulle en majoritet börja anse detta, skulle hela systemet kollapsa.

– Förhoppningsvis är pälsindustrin utslagen inom tio år genom direktaktioner. Men köttindustrin kommer att finnas kvar längre än så, den har mer folkligt stöd.

... och en kort tillbakablick

De veganer vi intervjuat har alla varit unga. Men en äldre djurrättsaktivist – och tidigare ordförande i NSMPD – vi talat med säger att hon känner igen mycket av diskussionen och arbetssättet bland de unga inom dagens djurrättsrörelse från 70-talets början:

Birgitta Carlsson var med och bildade ungdomsgruppen Djurfront inom NSNPD i början av 70-talet. Hon blev sedan NSNPDs ordförande (1977-1993). För närvarande skriver hon om organisationens historia.

– Jag hade erfarenhet av arbete i FNL-rörelsen. Många hade sin skolning i den radikala rörelsen och vi gick ut på gator och torg med flygblad och affischer.

– Vi diskuterade också olagliga metoder, men vi hade aldrig en tanke på att göra olagliga aktioner öppet. Det hände också en del saker – en hund fritogs från Sahlgrenska i Göteborg. Katter som skulle användas i djurförsök fritogs också.

– Men vi kom fram till att sådana metoder inte skulle leda någonstans. Det skulle vara svårt att få folks gehör.

Enligt Birgitta Carlsson ledde en amerikansk film som visades på TV 1975 till ett genombrott för djurrättsrörelsen. NSMPD fick gehör hos riksdagspolitiker som till exempel Kerstin Anér och den blivande jordbruksministern Anders Dahlgren. Därmed började, enligt Birgitta Carlsson, NSMPD:s arbete för att påverka politikerna ge frukt. Organisationen har påverkat lagstiftning och bestämmelser inom sitt område och de djurförsöksetiska nämnderna är delvis en följd av NSMPD:s insatser.

Birgitta Carlsson känner alltså igen mycket av diskussionen och arbetssättet bland de unga inom dagens NSMPD från det tidiga 70-talet.

– Då var det ännu svårare att nå ut i medierna och därför var det naturligt att gå ut på gator och torg.

En förklaring – som Birgitta Carlsson ser det – till att NSMPD varit framgångsrik är att organisationen kunnat behålla sin utåtriktade verksamhet samtidigt som man lyckats påverka enskilda politiker och beslutande församlingar.

Slutsatser

Djurrättsaktivism och flyktinggömmande – en jämförelse

Vi har förstått social rörelse som ett handlingsnätverk, som kan inkludera "en myriad organisationer, mobiliseringar och handlingar" (Peterson och Thörn 1994: 20). Rörelser uppstår runt konflikter som engagerar människor. Rörelserna växlar, som en intervjuad uttryckte det, efter behov och tidpunkt. Vi har argumenterat för att det är meningsfullt att se både flyktinggömmandet och djurrättsrörelsen som sådana rörelser i vår samtid. Men det finns både likheter och skillnader dem emellan, liksom det finns både homo- och heterogenitet inom respektive rörelse. Vi ska här sammanfatta några resultat av jämförelsen dem emellan.

Även om de intervjuade veganerna länge tänkt kring djur och människor tycks det finnas *utlösande faktorer* som gör att man tar steget att bli vegan. Det har i flera fall varit starka känslomässiga upplevelser, ur vilka övertygelsen att det är fel att äta kött vuxit fram. Man har fått ett *nytt perspektiv* på saken. I flera fall är det kompisar som ställt samvetsfrågor om förhållandet till djuren: Varför äter du dina vänner?

Utlösande faktor till engagemanget har för flyktinggömmarna varit mötet med flyktingen. De har fått frågan: Kan du hjälpa till? Flyktingarna har också gett dem nya perspektiv i olika mening. En av dem talar till och med om en "omvändelse" när hon fått klart för sig att flyktingpolitiken inte alls är som hon föreställt sig och en annan talar om hur skräckslagen hon blev när hon såg en flyktingfamilj hämtas i buss.

Rekryteringen tycks alltså ske när man ställs inför samvetsfrågan. Det är i en konkret situation frågan ställs. Partiers och organisationers rekrytering ser ofta annorlunda ut. Däremot blir kanske organisationsbildning resultatet av sådana personliga upplevelser – man känner att "man måste göra något". Att "prata med människor" – alltså att ställa samvetsfrågor – är därför en naturlig strategi för de intervjuade aktivisterna att rekrytera andra.

Aktionsformerna är i bägge fallen konkreta, sakfråge- och handlingsinriktade; betoningen ligger på det politiska handlandets här och nu.

Båda grupperna betonar individens ansvar. Det är ett ansvar som blir mycket tydligt i vardagen. Man måste själv agera, inte lämna politiken åt andra. Det finns också en kollektiv orientering trots den individualistiska synen på politisk handling. Det handlar inte om att sätta den egna framgången i centrum, utan om att strida för dem man uppfattar som svagast och i störst behov av hjälp.

Synen på politiken och demokratin är likartad i de båda grupperna. Många intervjupersoner uttrycker mer eller mindre starka tvivel på det representativa politiska systemet och på politikernas förmåga att lösa det som de uppfattar som problemen. En del uppfattar politikerna som maktlösa i förhållande till den ekonomiska makten och/eller EU. Man kan också spåra en besvikelse hos några att politikerna har en "dold agenda" – de säger en sak, men gör något annat – och/eller inte tar den fråga man själv engagerat sig i på allvar.

I de intervjuades kritik av det representativa demokratiska systemet finns drag av anarkism – man betonar det personliga ansvaret, den praktiska handlingen och ser med skepsis på etablissemanget och makten. Anarkistiskt är också viljan att förändra systemet – snarare än att bygga ett helt nytt. Man är reformist mer än revolutionär.

Några har dock erfarenhet av positiva kontakter med politiker, en är partipolitiskt aktiv och ytterligare ett par medlemmar i ett parti. Flera är aktiva i andra organisationer och några har erfarenhet av arbete i andra sociala rörelser. Även om man själv föredrar att jobba sakfrågeinriktat tycker flera att det är bra att andra jobbar partipolitiskt.

Bra lagar, men...

Förhållandet till rättsstaten präglas i båda grupperna av kritik mot hur lagarna inom de båda områdena *tillämpas* mer än kritik mot lagstiftningen eller det lagstiftande systemet. De intervjuade veganerna anser att den svenska djurskyddslagstiftningen är bra, men kritiserar bland annat de många dispenserna från förbudet mot burhöns. Undantaget är Kalle som anser att "lagstiftningen är rutten" och att "systemet är ruttet". Han menar att politikerna inte bestämmer utan både de och Säpo rättar sig efter den ekonomiska makten och att lagen bara skyddar dem som tjänar pengar på djuren och inte djuren. För Kalle uppväger syftet att rädda liv lagbrott.

Flera av flyktinggömmarna är av samma åsikt som majoriteten av veganerna – lagstiftningen är bra, men praktiken är snäv och slumpartad. Rättssäkerheten brister på flyktingområdet. En av de intervjuade anser att förvaltningslagen som tillämpas på flyktingområdet är genom sina vidare tolkningar mindre rättssäker än till exempel brottsbalken.

Flyktinggömmarna ifrågasätter alltså legitimiteten i tillämpningen snarare än i lagen eller det politiska systemet som sådant. Misstron ligger i att invandrarverket får verkställa en dold agenda istället för den uttalade flyktingpolitiken.

De intervjuade är inte främmande för civil olydnad; det moraliska imperativ till egen politisk handling som aktivisterna upplever kan ibland leda till direkta civil olydnads-aktioner. Med

ett undantag (Kalle) är de i så fall beredda att stå för följderna av sina aktioner. Att bryta lagen ska alltså ske fredligt och öppet enligt den civila olydnadens principer.

Den civila olydnaden kan då tolkas som främst symbolisk: att frita några hönor syftar inte främst till att befria dem, utan till att väcka debatt om djurens levnadsvillkor och djurskyddslagens tillämpning. Andra aktioner av symbolisk karaktär är att klä ut sig till djur och berätta om livet i en bur.

För att människor ska kunna ta till sig budskapet är det, enligt de intervjuade aktivisterna, viktigt att aktionerna inte fungerar avskräckande utan inbjuder till konstruktiv diskussion. Som vi tolkar dem är syftet med aktionerna främst att väcka frågor och få till stånd en dialog. Undantaget är Kalle som anger att syftet med aktioner är dels att rädda enskilda djur, dels ekonomiskt sabotage – att göra det olönsamt att hålla djur på detta vis. Han säger dock att 95 procent av hans arbete består av laglig verksamhet, främst opinionsbildning.

De intervjuade veganerna menar att det är en mycket liten minoritet inom djurrättsrörelsen i Sverige som kan tänka sig att använda skadegörelse eller våld och agera i det fördolda. Denna minoritet uppskattas av flera intervjuade till 15 – 100 personer. De intervjuade säger också att det finns "några tusen verkligt aktiva veganer" som inte kan tänka sig att använda skadegörelse eller våld i sin kamp. Själva uppger de sig – Kalle undantaget – inte ens känna till någon som gör det.

Men även om de för egen del inte kan tänka sig att agera på detta sätt, uttrycker de en viss förståelse för dem som trots allt gör det. Avståndstagandet bygger främst på att det är en ohållbar strategi om man vill vinna allmänhetens förtroende och stöd. Genom hot övertygar man ingen. En intervjuad poängterar dock att hela hennes ideologi bygger på icke-våld och att användande av hot och våld därför är otänkbart för henne.

Däremot uppger flera intervjuade att de ibland upplevt motstånd och hotfullhet från omgivningen. Ett par veganer ut-

trycker besvikelse över mediernas rapportering för att sällan eller aldrig skildra hur djuren har det på pälsfarmer och i djurfabriker, utan mest fokusera på – vad som i media konstrueras som – "militanta veganer".

Både flyktinggömmare och veganer organiserar sig både traditionellt och i lösare nätverk. Nordiska samfundet mot plågsamma djurförsök (NSMPD) har 50 000 medlemmar. Bland dessa finns många aktiva veganer – men de startar också egna föreningar och nätverk. Det är inte kontroversiellt att vara med i både och. Detsamma gäller flyktinggömmarna. De har en mer traditionell riksorganisation – Flykting- och asylgruppernas riksförbund (FARR) och ett lösligare nätverk i form av fristadsrörelsen. Man kan vara medlem både i en FARR-grupp och ingå i ett lösare nätverk och man använder varandras kunskaper. De informella och spontana kontakterna och nätverken är viktiga att uppmärksamma för att förstå hur verksamheten fungerar.

En skillnad mellan grupperna är att veganerna tycks ha tätare kontakter med sina meningsfränder. Stor energi läggs vid att diskutera stort och smått – inte minst på internet. Man kan ana att veganerna har större behov av att slå fast handlingsprinciper och sätta mål för framtiden än flyktinggömmarna. Diskussionen och det vardagliga utbytet tycks vara något av djurrättsrörelsens livsnerv.

Djurrättsrörelsen har givetvis drag av ungdomsrörelse som flyktinggömmarna saknar. För vissa veganer är kläder, musik och livsstil mycket viktiga, även om den så kallade straigt edge-varianten tycks vara på tillbakagång (absolut nej till alla former av droger). De intervjuade har dock tonat ner betydelsen av den ungdomliga livsstilen för rörelsen.

Möjligheter med medier

Både flyktinggömmare och veganer har insett mediesamhällets villkor och möjligheter. För veganerna är opinionsbildning genom flygblad, demonstrationer, aktioner och samtal med människor den viktigaste förändringsstrategin. Den ligger i linje med den uttalade gräsrotsstrategin. Men opinionsbildning genom media är också viktig för djurrättsrörelsen.

Flyktinggömmarna säger sig ha stor nytta av media i enskilda flyktingfall. Flera av de intervjuade uppger att man kan vara säker på framgång i ett utvisningsfall om man kan få media att uppmärksamma det. Däremot använder flyktinggömmarna inte på samma sätt som veganerna media för att föra ut sitt mer generella budskap och krav på flyktingpolitiken.

Hur ska vi förstå de häftiga reaktionerna i massmedierna mot de "militanta veganerna?". En del av förklaringen ligger naturligtvis i brottet mot lagen. Än viktigare är kanske bristen på respekt för egendomsrätten och den radikala kritiken av det kapitalistiska systemet. Men även veganer som arbetar enligt helt lagliga metoder kan provocera. Kanske beror det främst på att djurens rättigheter inte är en accepterad ståndpunkt på samma sätt som de mänskliga rättigheterna. Veganismen innebär ett ifrågasättande av andra människors livsstil och av rådande produktionssystem och ekonomisk logik.

Livshållning

En likhet mellan grupperna är antirasismen som centralt ställningtagande, vilket präglar dem båda. Det är också den som främst får de båda gruppernas medlemmar att se likheterna mellan sig. En del flyktinggömmare uttrycker skepsis när veganer kommer på tal – men inte alla. Ett par tycker att de är mycket intressanta. Veganerna uttrycker sig mer generellt positivt om flyktinggömmarna – de identifierar sig då främst

med deras antirasism. Hur de båda grupperna ser på varandra är givetvis beroende av mediabilden och diskussionen i samhället som vi uppfattar som mer positiv vad gäller flyktinggömmarna än för veganerna.

En fråga med anknytning till rasism är gruppernas referenser till andra världskriget. Man kan säga att de intervjuade i de båda grupperna gör personliga tolkningar av mänsklighetens erfarenheter av kriget. I båda grupperingarna har man dragit slutsatser av vad som hände i Tyskland. Flyktinggömmarna pekar på att krigsflyktingar fick en fristad i Sverige utan att svenskarna ifrågasatte detta, medan veganerna ofta hänvisar till att värderingarna bakom judeförföljelserna påminner om dem som gör det möjligt att djur i dag lever under sådana förhållanden som de gör.

Gemensamt för flyktinggömmarna tycks vara att de som barn sett sina föräldrar bistå flyktingar, luffare och fattiga. I hemmet fanns ett uttalat patos för de svaga. Åtminstone fyra av de sex flyktinggömmarna förbinder sin kristna tro med sitt engagemang. Däremot betecknar sig bara en vegan som kristen. Även för veganerna kan man se gemensamma drag vad gäller uppväxtmiljön. Ett par säger uttryckligen att deras föräldrar betonat att det är viktigt att ta hänsyn till andra. Socialgruppstillhörigheten varierar dock inom grupperna.

När det gäller veganerna kan man ana gemensamma erfarenheter av det ökande miljömedvetandet och skolans samhällsundervisning, inte minst när det gäller judeförföljelserna. Veganerna kan också sägas ha ett slags gemensam mediaerfarenhet – flera av dem nämner TV-program om bland annat djurtransporter.

Det finns uppenbara likheter mellan de båda grupperna när det gäller livshållning. Solidariteten med den svage är grunden för både veganers och flyktinggömmares sätt att tänka. Den moraliska utgångspunkten för deras ställningstaganden och handlingar är mycket tydlig. Kanske är de ett svar på frågan om

inte "etik och moral" blivit viktigare under 90-talet – men i dessa fall handlar det om en mer praktisk, vardaglig och radikal variant som kanske inte alla opinionsbildare tänkt sig när man efterfrågat mer av etik och moral. Om veganer och flyktinggömmare är en del av svaret – finns det då inte anledning att lyssna och begrunda deras moraliska budskap?

I fallet med flyktinggömmarna är det klart att det egna engagemanget och aktionerna rättfärdigas med hänvisning till mänskliga rättigheter. Djurrättsaktivisterna motiverar också sina aktioner i termer av rättigheter. De vill utvidga rättigheterna till att också omfatta djuren. De betraktar sin kamp för detta i ljuset av kampen för att utvidga rättigheter i historien, och drar gärna paralleller till avskaffandet av slaveriet, medborgarrättsrörelsen i USA och kvinnorörelsen. Nu är det djurens tur att befrias från förtryck.

Till skillnad från flyktinggömmarna kan djurrättsaktivisterna knappast sägas appellera till allmänt accepterade principer om rättvisa och rättigheter (jfr Rawls). Att djuren har sådana rättigheter är ännu inte en så omfattande uppfattning. Men aktivisterna vill bidra till att sprida denna uppfattning och de tvingar – genom sina ställningstaganden – omgivningen att i alla fall uppmärksamma frågan och kanske reflektera över den. Att djur ska behandlas väl torde däremot vara en allmänt uppfattad princip, vilket bland annat reflekteras i politiska kontroverser kring djurtransporter och djurhållning på senare tid. För djurrättsaktivisterna är en viktig strategi att peka på att djurskyddslagen – som faktiskt erhållit brett politiskt stöd – inte efterlevs.

Synen på framtiden skiljer sig åt mellan de båda rörelserna. Veganerna har ett tydligare framtidsperspektiv. I linje med sin kritik av det kapitalistiska systemet efterlyser de mer ekonomisk demokrati och direktdemokrati. De vill också ha ett mindre hierarkiskt samhälle överlag. Men det är inget totalt annorlunda samhälle som skissas: det är lättare att stegvis förändra samhället utifrån hur det faktiskt fungerar idag.

Grundinställningen hos veganerna tycks vara att det är en lång process att förändra människors värderingar och livsstilar, men att utvecklingen går till det bättre härvidlag. Fler människor kommer att ta avstånd från förtryck av djur i framtiden.

Flyktinggömmarna uttrycker inte på samma sätt ett framtidsperspektiv. De fokuserar i hög grad på här och nu för att lösa en konkret situation. I det avseendet – men inte när det gäller metoderna – kan de påminna om de veganer som vill befria de djur som just nu befinner sig i burar eller på forskningsinstitutioner.

Skillnaden i perspektiv kan kanske förklaras av att personerna i de båda rörelserna tillhör olika generationer. Det ligger kanske närmare till hands att intressera sig för framtiden när man är 20 år än när man är 50. Samtidigt är det slående hur liten vikt majoriteten av de intervjuade flyktinggömmarna fäster vid tanken på att med opinionsbildning och direktkontakt försöka påverka politiker och andra för att förändra Sveriges flyktingpolitik i stort.

Solidaritet i praktiken

Det har på senare år förts en diskussion i Sverige om det *civila samhället* och betydelsen av detta begrepp och detta fenomen. En kritisk ståndpunkt är att distinktionen mellan stat och civilt samhälle kommer från en tradition där kontrasten mellan dessa varit skarpare än vad som varit fallet i de nordiska länderna. Stat och civilt samhälle har uppfattats stå i motsättning till varandra i exempelvis Tyskland och USA.[28]

Visserligen kan man i Sverige inte dra en skarp gräns mellan stat och civilt samhälle, vilket de gamla folkrörelserna är

[28] En annan kritisk invändning riktar sig mot den begreppsliga indelningen som sådan. Göran Ahrne (1994, 1999) förespråkar t.ex. istället en indelning i organisatoriska tillhörigheter och inte i samhällssfärer.

exempel på. Det har funnits en öppenhet från det svenska politiska systemets sida att inkorporera det civila samhällets aktörer och deras ståndpunkter. Men det är ändå relevant att tala om de nya rörelserna som primärt det civila samhällets aktörer.

Både flyktinggömmarnas och djurrättsaktivisternas verksamhet är politisk – i meningen orienterad mot lösningar av samhällsproblem och utförd av personer i rollen som medborgare – utan att för den skull vara partipolitisk eller ens alltid riktad mot det politiska systemet. Värt att poängtera är att när vi talar om civilt samhälle avser vi det civila samhällets offentliga dimension snarare än dess privata, även om gränsen mellan familjeliv och politik luckras upp, inte minst hos flyktinggömmarna och djurrättsaktivisterna. Rörelserna är en del av det som Habermas (1988) omtalat som det civila samhällets *politiska offentlighet*.[29]

Enligt Habermas bör den politiska offentlighetens aktörer *belägra* det politiska systemet utan att *inta* det (Habermas 1994). De ska med andra ord driva opinion, debattera frågor och sätta press på politiska partier och makthavare utan att låta sig uppgå i dessa. Annars går deras kraft och spontanitet – med Habermas ord, deras kommunikativa makt – förlorad. Offentlighetens roll är inte att ersätta staten utan att väcka, tematisera och problematisera frågor och problem på ett sådant sätt att det politiska systemet ska kunna lösa dem (Habermas 1996:359). Den politiska offentligheten är inte sig själv nog utan riktar sig mot den offentliga (statliga) makten – och är beroende av dess beslutsfattande.

Rörelserna kan, i vår tolkning, spela en reflexiv funktion i det att de pekar på värden som samhället i grunden står för men där

[29]Kritiken att försvaret av civilt samhälle syftar till att avpolitisera samhället och låta familj och marknad lösa samhällsfrågorna träffar således inte denna syn på civilsamhället. Den senare Habermas syn på den politiska offentligheten som autonoma *kommunikationsnätverk* (1996:360) överensstämmer också väl med hur vi ser på sociala rörelser.

praktiken inte fungerar. De pekar på saker vi kan – och borde – göra något åt och uppmanar till en offentlig måldiskussion (jfr Melucci 1985).

Man kan också säga att de undersökta rörelserna försöker omsätta traditionella värden – frihet, jämlikhet, broderskap, rättvisa, demokrati – i en ny tid. Detta innebär också att begreppen breddas, som till människor på flykt från andra länder och till djurens rättigheter. I denna värdebaserade kamp genereras solidaritet.

Någon kanske skulle beteckna solidaritet som en kamp för traditionella värden och hävda att de båda rörelserna är bevarande snarare än framåtblickande. Veganerna är dock radikala. De vill utvidga grundläggande rättigheter till att gälla även djuren. De ser sin kamp som en naturlig fortsättning på befrielsen av slaven, kvinnan och den etniskt förtryckte. Man kan säga att de aktualiserar begreppet solidaritet – samtidigt som de praktiserar det. Formerna för arbetet och värderingarna anknyter tydligt till kvinnorörelsen och antirasismen.

Flyktinggömmarna bygger kanske i ännu högre grad än veganerna på personliga erfarenheter och direkta möten med individer som de uppfattar behöva hjälp. De talar om pliktkänsla, alla människors lika värde och att man alltid tagit parti för den svage mot makten. Ofta är detta något de lärt sig hemifrån. "Dörren stod alltid öppen". Flera uttrycker att de haft en tro på att "Sverige är ett solidariskt land", men att de blivit brutalt väckta ur den tron. Men de efterlyser inte en "gammal" eller traditionell solidaritet – de önskar en solidaritet som omfattar fler. De vill både vidga solidaritetsbegreppet till att omfatta fler ("Sverige borde kunna ta emot fler flyktingar") och fördjupa det genom att avlägsna sig från retoriken och stärka praktiken: "Det är klart att det kostar", "Det kan vara väldigt jobbigt ibland att ha folk boende hemma hos sig".

Flera av veganerna säger att deras föräldrar brukade betona respekten för allt levande ("hänsyn till andra präglade min

uppfostran") och ett par uttrycker att de redan tidigt kände stark empati för djur som for illa.

Flyktinggömmarna och veganerna vill bägge – fast på olika sätt – fördjupa och vidga begreppet solidaritet. Det finns således hos alla vi mött en stark tro på solidariteten som grund. Det är en solidaritet, som inte i första hand ska uppfattas som ett politiskt slagord, utan som uttrycks i handling. Intervjupersonerna tror inte på politikernas förmåga och/eller vilja att utmana andra maktcentrum som den ekonomiska makten och EU.

Att solidaritet fortfarande är ett politiskt honnörsord tillfredsställer inte intervjupersonerna, eftersom bakom den politik som förs ryms saker som "de inte känner igen". Talet om solidaritet klingar falskt. Kritiken riktar sig främst mot socialdemokratin. "Jag trodde att Sverige var ett solidariskt land", säger en. "Jag saknar de gamla socialdemokraterna", säger en annan. Men det finns också en mer svepande kritik mot politikernas maktlöshet och undfallenhet inför den ekonomiska makten.

Ur ett nyliberalt perspektiv kan en traditionell solidaritet ses som något förlegat. När även politiska partier som vill förknippas med solidaritet i dag alltmer närmar sig en nyliberal praktik, tolkar vi intervjupersonernas mening att solidaritet bör vara något som existerar i vardagen, som är ett praktiskt resultat av en handling – vare sig det är ett politiskt beslut eller ett beslut att inte äta kött eller gömma en människa på flykt.

Frågan kan resas om Sverige närmar sig en kontinental situation där politik snarare uppfattas som en maktkamp än som – i nordisk tradition – ett medel för praktisk solidaritet.[30]

[30] Politikens karaktär är inte bara en empirisk utan också en teoretisk fråga. Inom sociologin finns skilda teoritraditioner. Medan t ex Luhmanns systemteori betraktar politik som synonymt med regeringsmakt, betraktar Habermas politik som en kollektiv viljebildningsprocess, vilken sker såväl inom stat som civilt samhälle.

Detta innebär i så fall en situation där klyftan mellan politiken och medborgarna/civilsamhället ökar.

Civilsamhällets rörelser utgör – potentiellt – en reservoir av solidaritet. En flyktinggömmare påpekar själv att det är hoppfullt för Sverige i en eventuell framtida krigssituation att det finns så mycket solidaritet i samhället, vilken kan aktiveras om situationen kräver det. Hon pekar också på sjukvårdsdebatten som blommar upp när människor reagerar på att omsorgen om gamla och sjuka urholkats för mycket – en folklig, solidarisk reaktion från människor som kanske inte annars är politiskt engagerade.

Robert Putnam (1996) har uppmärksammat den tillit – socialt kapital – som växer ur människors sociala aktiviteter och dess betydelse för såväl ekonomisk som demokratisk utveckling. Solidaritets- och tillitsskapande aktiviteter är en tillgång för såväl stat som samhälle; ett starkt civilt samhälle stärker såtillvida staten. Även om djurrättsaktivisterna och flyktinggömmarna uttryckligen kritiserar politiska beslut och beslutsfattare – och ibland agerar på tvärs med beslut och lagar – menar vi att deras verksamhet kan bidra till att stärka såväl välfärdsstaten som demokratin. De slår vakt om grundläggande värden och skapar genom sin verksamhet solidaritet, vilket kan stärka välfärdsstaten. De bidrar till den kollektiva åsikts- och viljebildningen och reflexiviteten, vilket kan stärka demokratin.

Kommunikation och reflexion

Många rörelseaktiva har svårt att helt identifiera sig med ett parti. Men den institutionaliserade politiken är inte oviktig för de studerade aktivisterna. Som Melucci påpekat, har dagens politiska institutioner och procedurer ibland förmågan att skapa beslut och regler, och är därför oundgängliga för aktivisterna (1992:85). Att kontakta politiker och bearbeta politiska partier

ingår ibland i strategierna även om handlingarna inte stannar vid detta. Men rörelsernas handlingsformer ligger enligt Melucci på samma gång före och bortom politiken: "de är *förpolitiska* därför att de är rotade i vardagslivets erfarenheter, *metapolitiska* därför att de politiska krafterna aldrig helt kan representera dem" (1992:84).

Det politiska systemet har ibland svårt att hantera den typ av politiskt engagemang i enskilda frågor och med begränsad varaktighet som dessa rörelser står för. Enligt Melucci (1992:85 ff) har de traditionella politiska strukturerna svårigheter att tolka uppkommande konflikter och att representera lättrörliga, nätartade och synbart atomiserade krav. De politiska representanterna kan inte hoppas på att kunna representera de mobiliserande krafterna längre än till förverkligandet av det aktuella målet. Rörelserna kräver långt mer flexibla och provisoriska former för representation än vad det politiska systemet idag erbjuder.

De nya rörelserna, som kan spela en viktig funktion när det gäller att peka på problem och möjligheter, är inte självklart de lämpligaste när det gäller att omsätta dem som samhällslösningar (jfr Habermas 1996: 362) – vilket inte heller är deras syfte. Därtill är de ibland för kompromisslösa. Det finns heller ingen mekanism för politiskt ansvarsställande av det civila samhällets aktörer. Det innebär att rörelser och det traditionella politiska systemet fyller olika men viktiga roller i samhället.

Men någonstans och på något sätt borde kommunikationen och en gemensam reflexion kunna upprättas och stärkas. Melucci menar att det finns ett behov av publika representationssfärer där man kan ge uttryck åt de krav och konflikter som utvecklas i civila samhället. Han nämner massmedier och kunskapsproducerande institutioner som universitet. Dessa offentliga rum kan ge rörelsernas aktörer möjlighet att framträda och göra sig hörda utan att förlora sin specialla autonomi.

Genom sådana kanaler skulle frågorna kunna bli föremål för politikformulerande uppgörelser utan att rörelsens aktörer institutionaliseras. Rörelserna och de traditionella politiska representationsformerna, som partier och fackföreningar, skulle på så vis samverka men spela olika roller i formuleringen av politik. Detta kräver en beredskap hos de etablerade institutionerna att möta ett samhällsengagemang som tar sig andra uttryck och former.

Frågan är om människor i takt med ökade kunskaper, försvagade traditioner, bristande tilltro till samhälleliga institutioner, avsaknad av övergripande konsensus i samhället allt mer kommer att – utanför traditionella folkrörelser och partier – formulera sin egen etiska och politiska kamp.

Men det vore förhastat att dra slutsatsen att något har gått snett när sociala rörelser organiserar sig autonomt och tar till icke-traditionella medel. Tvärtom måste kanske protester av detta slag organiseras på detta sätt och deras funktion är att – med Habermas ord – "belägra" det politiska systemet utan att "inta" det. Rörelserna kan då vara en vitaliserande faktor i det demokratiska systemet. Om de politiska partierna – exempelvis på lokal nivå – har beredskap för att bjuda in representanter för denna typ av rörelser och lyssna till dem kan det öka förståelsen för vad som händer i samhället. I samma mån borde rörelsernas representanter kunna ta initiativ till dialog med partierna för att få en bättre förståelse för hur det politiska systemet fungerar och vilka möjligheter till påverkan det erbjuder.

Samhället – etablissemanget såväl som den passiva eller tysta majoriteten – möter i dessa rörelser med beredskap till civil olydnad grundläggande men i praktiken ofta undanskjutna värden som frihet, jämlikhet och broderskap i en ny, krävande form. Plötsligt krävs vi på uppfattningar och bevis och på att vi tror på det som står i grundlagen, i partiprogrammet, i tio Guds bud, FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, FN:s

Barnkonvention och i Röda korsets grundprinciper – men som man sällan anser sig behöva ta strid för eller pröva på allvar.

Någon håller fram spegeln. Vad ser du?

Författarpresentation

Niels Hebert är frilansjournalist med inriktning mot kultur och samhälle.

Kerstin Jacobsson är fil. dr i sociologi och verksam vid SCORE (Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor), Stockholms universitet.

Referenser

Ahrne, Göran (1994) "Organiseringen av det civila samhället", *Sociologisk forskning*, nr 2

Ahrne, Göran (1999) "Organisationslandskapets metamorfoser", Stockholms universitet: Score och Sociologiska institutionen

Beck, Ulrich (1992) [1986[*Risk Society. Towards a New Modernity*, Cambridge: Sage

Beck, Ulrich (1995) [1988] *Ecological Politics in an Age of Risk*, Cambridge: Polity Press

Bedau, Hugo Adam "Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice", i: *Civil Disobedience in Focus*, London: Routledge.

Boström, Magnus (1999) "Miljöorganisationer", manus, Stockholms universitet: Score.

Cohen, Carl (1971) *Civil Disobedience. Conscience, Tactics and the Law*, New York: Columbia University Press

Cohen, Jean (1985) "Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", *Social Research*, 52 (4)

Cohen, Jean och Andrew Arato (1992) *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press

Diani, Mario (1992) "The Concept of Social Movement", *The Sociological Review*, 40(1)

Diani, Mario och Ron Eyerman (red.) (1992) *Studying Collective Action*, London: Sage

Dworkin, Ronald 1985 *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

Eder, Klaus (1993) *The New Politics of Class. Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*, London: Sage

Eyerman, Ron och Andrew Jamison (1991) *Social Movements. A Cognitive Approach*, Cambridge: Polity Press

Giddens, Anthony (1994a) "Living in a Post-Traditional Society" i: Ulrich Beck, Anthony Giddens och Scott Lash (red.) *Reflexive Modernization*, Cambridge: Polity Press

Giddens, Anthony (1994b) *Beyond Left and Right*, Cambridge: Polity Press

Habermas, Jürgen (1985) "Civil Disobedience: Litmus Test for the Democratic Constitutional State", *Berkely Journal of Sociology*

Habermas, Jürgen (1988) [1962] *Borgerlig offentlighet*, Lund: Arkiv

Habermas, Jürgen (1994) "En ur förtvivlan född förhoppning", *Res Publica*, nr 27

Habermas, Jürgen (1996) [1992] *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press

Hanqvist, Dan (1993) *Civil olydnad. Om staten, lagen och moralen*, Lund: Juristförlaget.

Harris, Paul (1989) *Civil Disobedience*, Lanham: University Press of America

Helldén, Daniel (1996) "Civil olydnad i samtida politisk teori", i: Bo Lindensjö, Ulf Mörkenstam och Jouni Reinikeinen (red.) *Liberalismen och den moderna demokratin*, Lund: Studentlitteratur

Herngren, Per (1990) *Handbok i civil olydnad*, Stockholm: Bonniers

Herngren, Per (1999) *Civil olydnad*, Göteborg: Lindelöws

Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press

Jamison, Andrew (1993) "Miljörörelsens upplösning och skapandet av den globala miljödebatten", VEST, nr 3

Jervas, Gunnar (1997) "Terrorismen – ett hot i tiden", *Politikens dagsfrågor*, nr 2, Stockholm: Utrikespolitiska institutet

King Martin Luther (1991) [1963] Letter from Birmingham City Jail", i: Hugo Adam Bedau (red.) *Civil Disobedience in Focus*, London: Routledge

Melucci, Alberto (1985) "The Symbolic Challenge of Contemporary Movements", *Social Research*, 52 (4)

Melucci, Alberto (1992) [1989] *Nomader i nuet. Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Göteborg: Daidalos

Nielsen, Henrik K. (1991) *Demokrati i bevægelse*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag

Olofsson, Gunnar (1988) "After the Working-class Movement? An Essay on What's 'New' and What's 'Social' in the New Social Movements", *Acta Sociologica*, nr 31

Peterson, Abby och Håkan Thörn (1994) "Social Movements as Communicative Praxis – A Case Study of the Plowshares Movement", *YOUNG, Nordic Journal of Youth Research*, 2(2)

Petersson, Olof, Anders Westholm och Göran Blomberg (1989) *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlssons

Petersson, Olof m.fl. (1998) *Demokratirådets rapport 1998: Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS

Putnam, Robert (1996) [1993] *Den fungerande demokratin: Medborgarandans rötter i Italien*, Stockholm: SNS

Rawls, John (1973 *A) Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press

Rawls, John (1991) [1971] "Definition and Justification of Civil Disobedience", i: Hugo Adam Bedau (red.) *Civil Disobedience in Focus*, London: Routledge

Storing, Herbert J. (1991) "The Case Against Civil Disobedience" i: Hugo Adam Bedau (red.) *Civil Disobedience in Focus*, London: Routledge

Thelander, Mia (1997) "Demokrati och olydnad. En studie av ideer och handlingar i Plogbillsrörelsen", manus, Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen

Thoreau, Henry David (1991) [1849] "Civil Disobedience", i: Hugo Adam Bedau (red.) *Civil Disobedience in Focus*, London: Routledge

Thörn, Håkan (1991) "Rörelser i det senmoderna", i: Jan Carle och Hans-Erik Hermansson (red.) *Ungdom i rörelse. En antologi om ungdomars levnadsvillkor*, Göteborg: Daidalos

Thörn, Håkan (1999) "Nya sociala rörelser och politikens globalisering – demokrati utanför parlamentet?", i: Erik Amnå (red.) *Civilsamhället* (SOU 1999:84)

KUNGL. BIBL.
1999 -10- 13
STOCKHOLM

DEMOKRATI Utredningen

så arbetar

Demokrati utredningen

Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Kommittén har också fått i uppdrag att förklara det sjunkande valdeltagandet samt stimulera det demokratiska engagemanget. Vid sekelskiftet skall utredningen presentera en sammanvägd analys i form av ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- en skriftserie
- offentliga seminarier
- en webbplats för debatt och information

Skrifter

Demokratiutredningen kommer fortlöpande under arbetets gång att publicera en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Den omfattande demokratiforskning som bedrivs vid våra universitet och högskolor ställs på detta vis till förfogande för alla som är intresserade av demokratifrågor.

Information om titlar, utgivningsdag, priser m.m. finns på utredningens webbplats.

Seminarier

En av utredningens uppgifter är att stimulera det offentliga samtalet.

Därför anordnar vi offentliga seminarier runt om i landet.

Till seminarierna bjuder vi in forskare och idédebattörer att bidra med sin kunskap och sina värderingar kring de frågor vi tycker är värdefulla att samtala kring.

Varje seminarium dokumenteras i form av en skrift.

www.demokratitorget.gov.se

är adressen till Demokratiutredningens webbplats. Här finns möjlighet att föra en fri debatt kring demokratin – demokratitorget är öppet för alla.

Ett antal krönikörer kommer att kommentera demokratiproblem och andra demokratidebatter.

Här kan Du också informera dig om och föra dialog kring utredningen. Direktiv i fulltext, arbetsplan och utredningens protokoll är dokument man kan hämta hem.

Här informerar vi också fortlöpande om aktuella skrifter och seminarier. Man kan dessutom ta del av debattinlägg vid seminarier samt beställa utredningens skrifter.

Länkar finns till andra delar av nätet där demokratifrågor dryftas på olika sätt.

Information

Vi svarar gärna på frågor och lämnar ytterligare information om utredningens arbete. Adress och telefonnummer till utredningens kansli finns på nästa sida.

Utredningens sammansättning

Ordförande
Bengt Göransson
f.d. statsråd
tel: 08-453 41 04

Kommittéledamöter
Elisa Abascal Reyes (mp)
tel: 08-88 29 76

Stefan Attefall (kd)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 54 46

Nils Fredrik Aurelius (m)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 46 85

Britt Bohlin (s)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 47 80

Per Gustafsson (c)
informationschef
tel: 08-787 58 40

Jeanette Hillding (m)
företagare
tel: 0431-88 300

Gunnar Larsson (s)
klubbordförande
tel 031-703 73 07

Eva Marcusdotter (s)
frilansskribent
tel: 019-36 36 48

Olle Schmidt (fp)
utredningssekreterare
tel: 040-34 10 64

Pernilla Zethraeus (v)
kommunalråd
tel: 026-17 81 22

Experter
Lars Bryntesson
Kulturdepartementet

Wanja Lundby-Wedin
LO:s andra ordförande

Carl-Gunnar Peterson
Justitiedepartementet

Elisabeth Rynell
författare

Marcus Storch
direktör

Sekretariat
Huvudsekreterare
Erik Amnå, *fil dr*
tel: 019-30 30 67

Biträdande sekreterare
Margareta Meyer
tel: 08-405 49 16

Seminarieansvarig
Anders Ljunggren
tel: 08-405 16 54

DEMOKRATI Utredningen

POSTADRESS: 103 33 Stockholm. BESÖKSADRESS: Regeringsgatan 30-32
TEL: 08-405 49 16. FAX: 08-411 24 67
E-POST: margareta.meyer@justice.ministry.se

Demokratiutredningens skriftserie

Redaktör Erik Amnå

1. **Demokratins räckvidd.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:55)
2. **En god affär i Motala.** Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik (SOU 1998:63)
3. **Att rösta med händerna.** Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz (SOU 1998:85)
4. **Gör barn till medborgare!** Om barn och demokrati under 1900-talet (SOU 1998:97)
5. **Det unga medborgarskapet**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:101)
6. **Lekmannastyre i experternas tid**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:102)
7. **Demokrati på europeisk nivå?** (SOU 1998:124)
8. **Läsarna och demokratin**. Ett brev till det läsande Sverige (SOU 1998:134)
9. **Lokala Demokratiexperiment**. Exempel och analyser (SOU 1998:155)
10. **På Marginalen**. En intervjubok från Socialtjänstutredningen (SOU 1998:161)
11. **Allas frihet**. Demokratin möter marknaden. Tre ronder (SOU 1998:164)

12. **EU – ett demokratiprojekt?** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:145)
13. **Invandrarskap och medborgarskap.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:8)
14. **Att slakta ett får i Guds namn.** Om religionsfrihet och demokrati (SOU 1999:9)
15. **Etik och demokratisk statskonst.** (SOU 1999:13)
16. **Elektronisk demokrati.** (SOU 1999:12)
17. **Den skyddade provinsen.** En essä om demokratins värde och värdighet (SOU 1999:22)
18. **Lobbning** (SOU 1998:146)
19. **Demokratin i den offentliga sektorns förändring.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:40)
20. **Bemäktiga individerna.** Om domstolarna, lagen och de individuella rättigheterna i Sverige (SOU 1998:103)
21. **Bör demokratin avnationaliseras?** (SOU 1999:11)
22. **Globaliseringen och demokratin.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:56)
23. **Löser juridiken demokratins problem?** (SOU 1999:58)
24. **Representativ demokrati.** (SOU 1999:64)
25. **Demokratin och det gemensamma bästa.** (SOU 1999:74)
26. **Demokratiopinioner** (SOU 1999:80)
27. **Olydiga medborgare** (SOU 1999:101)

Den parlamentariskt sammansatta Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning, folkrörelsernas förändringar och det sjunkande valdeltagandet. Vid sekelskiftet ska utredningen presentera en sammanvägd analys i ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- offentliga seminarier runt om i landet
- webbplatsen *www.demokratitorget.gov.se* med fria debatter och möjligheter att informera sig om och föra dialog kring Demokratiutredningen
- en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Samhället – etablissemanget såväl som den passiva eller tysta majoriteten – möter i dessa rörelser med beredskap till civil olydnad grundläggande men i praktiken ofta undanskjutna värden som frihet, jämlikhet och broderskap i en ny, krävande form.

Plötsligt krävs vi på uppfattningar och bevis på att vi tror på det som står i grundlagen, i partiprogrammet, i tio Guds bud, FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, FN:s Barnkonvention och i Röda korsets grundprinciper – men som man sällan anser sig behöva ta strid för eller pröva på allvar.

De nya sociala rörelserna utmanar demokratiidealen. Kanske är det inte så mycket deras idéer som deras metoder som provocerar våra föreställningar om hur ett aktivt medborgarskap skall se ut.

I den här skriften intervjuas medborgare som gömmer flyktingar och medborgare som kämpar för djurens rätt. Vad är det som driver dem till aktionerna? Och vad är det som driver dem bort från de etablerade formerna för ett aktivt medborgarskap?

fakta info direkt

Tel 08-587 671 00. Fax 08-587 671 71.
Box 6430. 113 82 Stockholm.
order@faktainfo.se www.faktainfo.se

ISBN 91-7610-823-6